

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

TANZİMAT DÖNEMİNDE YAYIMLANAN TERCÜME ROMAN
MUKADDİMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME (1860-1896)

Gülbahar AKÇAKALE

Danışman
Doç. Dr. H. Harika DURGUN

MANİSA- 2021

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

TANZİMAT DÖNEMİNDE YAYIMLANAN TERCÜME ROMAN
MUKADDİMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME (1860-1896)

Gülbahar AKÇAKALE

Danışman
Doç. Dr. H. Harika DURGUN

MANİSA- 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Tanzimat Döneminde Yayımlanan Tercüme Roman Mukaddimeleri Üzerine Bir İnceleme (1860-1896)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/02/2021

Gülbahar AKÇAKALE

ÖZET

TANZİMAT DÖNEMİNDE YAYIMLANAN TERCÜME ROMAN MUKADDİMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME (1860-1896)

Batılılaşma fikrinin esas olduğu Tanzimat devri Türk edebiyatında tercümenin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Türk edebiyatında Batılı anlamda roman türünün “tercüme ve adaptasyonlar”la ortaya çıktığını göz önüne aldığımızda tercüme, Türkçe nesrin gelişimi için de dikkate değerdir. Tercüme faaliyeti, sosyolojik ve kültürel boyutuyla pek çok disiplini bünyesinde barındırdığı için çalışma alanı oldukça geniştir. Özellikle Çeviribilimin bir alt dalı olan “çeviri sosyolojisi” ile dil, edebiyat, kültür ve toplum ilişkisine dikkat edilmiştir.

Klasik edebiyattaki mukaddime geleneği, Tanzimat’tan sonra yayımlanan kitaplarda da devam etmiştir. Telif eserlerin yanı sıra tercüme eserlerin mukaddimelerinde mütercim, kitabın yazarı ve konusuna değindikten sonra müellif hakkındaki kanaatlerine, eser seçiminde neleri dikkate aldığına yer vermiştir. Çalışmamızın konusu olan Tanzimat devri tercüme roman mukaddimelerini, çeviri sosyolojisi kuramcılarının Pierre Bourdieu’nun yöntemleriyle incelediğimizde mütercimin, metin seçiminde toplumun değer yargılarını göz önünde bulundurarak “ahlakilik” ve “faydacılık”ı dikkate aldığı görülür. Bunun yanı sıra mütercimlerin yakın çevresi, mesleği ve hitap ettiği okuyucu kitlesi de metin seçiminde etkili unsurlardır. Mütercimler, mukaddimedede tercümenin yöntemine dair bilgiler de vermiştir. Bunlar tarihî süreç içerisinde değerlendirildiğinde başlangıçta “hülasaten” tercümenin esas alındığı daha sonra “mealen” tercüme yönteminin kullanıldığı ve 1880’li yıllarda “harfiyen” tercümeye yer verildiği görülür.

Tanzimat devri tercüme roman mukaddimleri “metin-mütercim ilişkisi” ve “mütercim-dil ilişkisi” bağlamında değerlendirildiğinde, Tanzimat devri telif romanlarında karşımıza çıkan “ahlakilik” ve “eğiticilik” prensiplerinin tercüme romanlar için de geçerli olduğu görülür. Tercüme yönteminde de mütercim, yabancı dil bilgisini, metnin konusunu, metin ile okuyucu arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak eseri, önceleri “özetleyerek, kısaltarak” tercüme etse de zamanla “harfiyen” tercüme yöntemini kullandığı tespit edilmiştir. Türk edebiyatında tercüme faaliyetinin gelişimini tespit etmek adına 1860-1896 yıllarına ait Tanzimat devri tercüme roman mukaddimleri önemli kaynak vazifesi görmektedir.

ABSTRACT
A STUDY ON TRANSLATED NOVEL MUKADDİME PUBLISHED IN THE
TANZİMAT PERIOD (1860-1896)

The translation is seen to have a significant spot in Turkish literature in the Tanzimat Period when the idea of westernization had an important role. Taking into account that the class of novels in the Western sense arose with “translation and adaptations” in Turkish literature, translation is additionally vital for the improvement of Turkish prose. Since the translation movement incorporates numerous disciplines with its sociological and cultural perspective, its field of study is quite broad. Specific consideration has been paid to the connection between “translation sociology”, which is a sub-specialization of translation studies, and language, writing, culture, and society.

The preface tradition in classical literature proceeded in the books published after the Tanzimat Period. Besides copyrighted works, in the preface works of translated works, the translator mentioned his opinions about the author after mentioning the author and subject of the book and what he considered in the selection of the work. At the point when we inspect the writings of the Tanzimat reform era translation novel, which is the subject of our investigation, with the strategies for Pierre Bourdieu, one of the translation sociology theorists, it is seen that the translator takes “morality” and “utilitarianism” into thought in the content choice, considering the worth decisions of the general public. Also, the immediate circle of the interpreters, their profession, and the audience they address are additionally powerful factors in the determination of the writing. Interpreters likewise gave data on the technique for interpretation in the presentation. When these are assessed in the verifiable cycle, it is seen that “extractive” interpretation was utilized at first and after “paraphrase” translation method was used and “exactly” translation was included in the 1880s.

When assessed with regards to “text-interpreter relationship” and “translator-language relationship”, the standards of “morality” and “educationalism” that show up in the Tanzimat period are likewise substantial for translated novels. In the translation strategy, even though the interpreter recently deciphered the work by “summarizing, abbreviating” thinking about the foreign language knowledge, the subject of the writing, and the connection between the text and the reader, it was discovered that over time, he utilized the “literal” interpretation technique. To decide the advancement of

interpretation action in Turkish writing, the interpretations of the Tanzimat period of 1860 and 1896 fill in as a significant asset.

ÖNSÖZ

Medeniyet ve kültür değişimlerinde tercümenin rolü yadsınamaz. “Medeniyet krizi” olarak tanımlanan Tanzimat devri Türk edebiyatı için tercümenin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Özellikle Batılı anlamda hikâye ve roman türünün ortaya çıkması tercüme ve adaptasyonlar vasıtasıyla olmuştur. Ahmet Hamdi Tanpınar’a göre tercüme edilen ilk eserlerin, “keyfi, pusulasız ve dümensiz” olmasının en önemli sebebi, Batıyla “fikir ve edebiyat münasebetlerimizi tanzim edecek öğretim ve kültür kurullarının yokluğu”dur.¹ Bu sebeple tercüme eserler incelenirken “orijinal metin ile tercüme metin” arasında bir karşılaştırma yapmak kadar mütercimnin metin karşısındaki tutumu da dikkate değer görülmüştür. “Tercüme/çeviri sosyolojisi” başlığı altında değerlendirilen çalışmalarda “eserin toplumda nasıl karşılandığı, hakkında yapılan tenkitler, kaç baskı yaptığı, kimler tarafından çevrildiği ve çeviricilerin sosyal, edebî hatta siyasî eğilimleri, hatta aynı metnin farklı iki tarihte yapılan çevirisi arasındaki farklar veya çevirinin aldığı eleştiriler” üzerinde durulması gereken meselelerdir.²

Önceleri karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının bir parçası olarak değerlendirilen tercüme, 1970’li yıllardan sonra müstakil bir bilim dalı haline gelir. Çeviribilim olarak nitelendirdiğimiz bu bilim dalı zaman içerisinde alanını genişleterek, çalışmalarına disiplinlerarası bir boyut kazandırır. 1990’lı yıllardan sonra çeviribilim, sosyolojinin de verilerini kullanmaya başlayınca özellikle Pierre Bourdieu ve Niklas Luhmann’ın öncülüğünü yaptığı çeviri sosyolojisiyle mütercimler, artık çeviri faaliyetinin en önemli aktörleri haline gelirler.³

Çalışmamızda, çeviri sosyologlarından P. Bourdieu’nün “habitus” kavramıyla kuramsal çerçevemizi oluşturarak, mütercimleri sıradan bir metin aktarıcısı olarak gören yaklaşımların aksine, özellikle onların beğenisini, değerler sistemini, ahlaki kaygılarını, ailesini, yakın çevresini, mesleğini ve statüsünü, okuyucu kitlesini ve kullandığı dil ve yöntemleri biyografiler ve mukaddimelerin sunduğu imkânlar dâhilinde inceledik. Böylelikle önemli bir kültürel dönüşümün yaşandığı Tanzimat

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (Yay. Haz. Abdullah Uçman), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 287-288.

² Emel Kefeli, “Edebiyatın Gelişmesinde Tercümelerin Rolü: Tercüme Edebiyatı”, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 154-155.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi&Çeviri Sosyolojisine Yön Veren Sosyologlar: P. Bourdieu ve N. Luhmann*, Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014.

devri edebiyatında (1860-1896), roman tercümeleri yapan mütercimlerimizin bireysel ve toplumsal yaşantıları sonucu elde ettikleri tutum ve davranışlarının tercüme sürecine nasıl etki ettiğini ortaya koymaya çalıştık.

Tezimiz, Tanzimat devrindeki tercüme faaliyetlerini ve kuramsal çerçevemizi anlattığımız “Giriş”ten sonra iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın bütün bölümlerinde tercümeleri kronolojik bir şekilde değerlendirmeye çalıştık.

Birinci bölümde mütercimlerin metin tercihi yaparken bireysel ve toplumsal habituslarının yansımaları olan beğenileri, ahlak anlayışları, değer sistemleri, yakın çevrelerinin etkisi, okuyucu kitleleri, aileleri, eğitim aldıkları kurumlar ve geçimlerini sağladıkları meslekleri; biyografiler ve mukaddimeler aracılığıyla incelenmiştir. Böylelikle Tanzimat devrinde tercüme faaliyetine katılmış mütercimlerin hangi sosyo-ekonomik koşullarda yetiştiğini ve bunların tercüme eserlere olan etkisini ortaya çıkarmaya çalıştık.

İkinci bölümde mütercimlerin tercümelerinde kullandıkları dil ve yöntem üzerinde durduk. Dil, üslup ve yöntem kullanımı mütercimlerin kültürel sermayelerinin birikiminden ortaya çıkan bir olgudur. Mütercimlerin metinlerde kullandıkları dil ve üslup, devrin yazı dili gelenekleriyle de ilişkilidir. Tanzimat devrinde her alanda olduğu gibi edebiyat eserlerinin dilinde de bir değişim yaşandığı görülür. Bunun için tercüme roman mukaddimelerini kronolojik bir şekilde değerlendirdiğimizde tercümelerde kullanılan dil ve yöntemlerin zaman içerisinde değişiklik arz ettiğini göstermek istedik.

Sonuç kısmında ise Tanzimat devri tercüme romanların genel profilini ortaya çıkararak, mütercimlerin tasarruflarının tercüme faaliyetine nasıl yön verdiğini belirtmeye çalıştık. “Kaynakça”yı ise kendi içerisinde iki başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük: “Tanzimat Devri Tercüme Roman Bibliyografyası”, “Yararlanılan Diğer Kaynaklar”.

Çalışmamızın ana malzemesi olan mukaddimelerin tespiti için, 1860’tan 1896 yılına kadar Batı edebiyatından tercüme edilen romanların listesini çıkarmaya çalıştık. Araştırmamızın kapsamını basılı kitaplarla sınırlı tuttuk. Gazetelerde yayımlanmış tefrikaları değerlendirmeye almadık. Basılı roman tercümelerinin tespiti için öncelikle dönemin tercümeleriyle ilgili katalogları, kitapları ve tezleri taradık.⁴ Bu çalışmalardan

⁴ M. Seyfeddin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu 1-5*, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1971-1979.; Selin Erkul Yağcı, *Catalogue of Indigenous and Translated Novels Published Between 1840 and 1940*, https://kisi.deu.edu.tr/selin.erkul/Erkul_Catalogue_July_2011.pdf.; İsmail Habib

istifade ederek oluşturduğumuz listedeki tercüme romanları, öncelikle elektronik ortamdaki İBB Atatürk Kitaplığı, Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, TOKAT Ulusal Toplu Kataloğu, Marmara Üniversitesi Dijital Nadir Eserler Koleksiyonu kütüphanelerinden temin ettik. Bunun yanı sıra Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde basılı katalog ve demirbaş kayıtlarını da inceledik. İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesinin basılı katalogunda, çalışmamızı sınırlandırdığımız tarih aralığında yayımlanmış 96 tane roman kaydına tesadüf ettik. Var olan listelerde yer almayan bu romanlar, dijital ortama aktarılmamıştır. Romanları inceleme talebimiz eserlerin kötü durumda oldukları gerekçesiyle geri çevrildiği için bu romanların kaç tanesinde “mukaddime” yer aldığını bilmiyoruz.

Tercüme romanların mukaddime veya sonsözlerinin kaynak olarak kullanıldığı çalışmalardan da istifade ettik.⁵ Çalışmamıza başlamadan önce tezimizi sınırladığımız 1860-1896 yılları arasında yayımlanmış tercüme roman mukaddimlerinin bütüncül bir şekilde günümüz Türkçesine aktarımını içeren bir çalışmanın yapılmadığı kanaatindeydik. Ancak gerekli malzemenin toplanıp aktarım sürecinin sonuna yaklaştığımız bir dönemde, Ayşe Banu Karadağ’ın *Çevirmenin Tanıklığında Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Çeviri Tarihini Okumak I-II* adlı çalışmasında Tanzimat devrinden İkinci Meşrutiyet’e kadarki dönemde yayımlanmış romanların mukaddimelerini ve sonsözlerini günümüz Türkçesine aktarıldığını gördük.⁶ Ancak

Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garpten Tercüme I-II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1940-1941.; Hasan Anamur, *Başlangıcından Bugüne Fransızcadan Türkçeye Yapılmış Çeviriler ile Fransız Düşünürler, Yazarlar, Sanatçılar Üzerine Türkçe Yayınları İçeren Bir Kaynakça Denemesi*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2016.; Sıdika Dilek Yalçın, “XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Popüler Roman”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1998.; Yadiğar Türkeli, “Tanzimat’tan Sonra Türkçe’de Roman Tercüme (1860-1928)”, (Yayımlanmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.; Özlem Bay, “Fransız Edebiyatından Yapılan İlk Edebi Çeviriler Üzerine Analitik Bir Uygulama (1860-1900)”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2013.

⁵ Hakan Sezyak- Esra Sezyak, *Yeni Türk Edebiyatında Önsözler: Bir 19. Yüzyıl Seçkisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.; Nazım Elmas, *Romanın Kapıları- Tanzimat Romanında Mukaddimeler ve Hatimeler*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2011.; Eshabil Bozkurt, “1908-1928 Yılları Arasında Batı Dillerinden Osmanlı Türkçesine Çevrilen Romanlarda Mukaddime Geleneği”, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014.

⁶ Ayşe Banu Karadağ, *Çevirmenin Tanıklığında Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Çeviri Tarihini Yeniden Okumak I-II*, Diye Yayınları, İstanbul, 2014. Karadağ’ın bu çalışması dışında, Tanzimat devri mütercimleri ve tercüme eserlerini önsözler kapsamında incelediği makalelerinden de konumuz dâhilinde faydalandık. Bkz. Ayşe Banu Karadağ, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Çeviri Roman Hâllerine Ön Söz/Son Söz Tanıklıkları”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlıda Telif, Tercüme ve Şerh*, Klasik Yayınları, Gaziantep, 2013, ss. 99-125.; Ayşe Banu Karadağ, “Çeviri Tarihimizde Fennî Romanlarla Bir Kültür Repertuarı Oluşturmak”, *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi*, cilt: 3, Sayı: 6, 2012, ss. 45-73.; Ayşe Banu Karadağ, “Çeviri Tarihimizde “Gözle Görülür” Bir Mütercime: Fatma Âliye Hanım”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 37, Sayı: 2,

bizim tezimizin Ayşe Banu Karadağ'ın çalışmasından ayrılan birçok yönü bulunmaktadır. Ayşe Banu Karadağ, çalışmasında tercüme romanların mukaddimelerini ve sonsözlerini sadece günümüz Türkçesine aktarmıştır. Biz ise mukaddimleri günümüz Türkçesine aktardıktan sonra konumuz dâhilinde bir değerlendirmeye tabi tuttuk. Tezimize takriz yazılarını, sonsözleri veya kapak bilgilerini dâhil etmedik. Karadağ'ın, tercüme romanlardaki dış metinlerin tamamını çalışmasına dâhil ettiğini gördük. Tezimizin sınırlarını oluşturan 1860-1896 yılları arasında mütercimlerin kaleme aldığı mukaddime sayısı Ayşe Banu Karadağ'ın çalışmasında 124⁷, bizim çalışmamızda ise 137 tanedir.⁸ Bu farklılıklara rağmen araştırmacının çalışmasından faydalandığımızı belirtmek isteriz. Mütercimlerin biyografilerinin yer aldığı edebiyat tarihleri ve ansiklopediler de istifade ettiğimiz diğer kaynaklardır.

İncelenen tercüme romanlara göre 137 mukaddime metni tespit edilmiştir. Bu mukaddimleri yazan mütercim sayısı ise 83; biyografilerine ulaşabildiğimiz mütercim sayısı ise 44'tür.

Tezimizin hazırlanması ve yazım aşamasında dikkat ettiğimiz diğer hususları ise şöyle sıralayabiliriz: Yazarı bilinmeyen romanlar, "İmzasız" kaydıyla yer almıştır. Yayınevi bilgisi bulunmayan eserlerin künyesinde, ilgili yer (?) şeklinde gösterilmiştir. Araştırmamızın merkezinde mütercimler olduğu için mütercimi belli olmayan tercümeler değerlendirmeye alınmamıştır.

2013, ss. 1-6.; Eshabil Bozkurt-Ayşe Banu Karadağ, "Mukaddimleri Tanıklığında Bir Gazeteci, Romancı, Oyun Yazarı, Dergici, Sözlükbilimci, Dilbilimci, Ansiklopedist, Şârih ve Çevirmen: Şemseddin Sâmî", *İstanbul Üniversitesi Dilbilim Dergisi*, cilt: 1, 2013, ss. 27-53.

⁷ Bu sayı, mütercimi belli olan mukaddime sayısıdır. Ayşe Banu Karadağ, çalışmasında mütercimi belli olmayan 6 adet mukaddimeye de yer vermiştir.

⁸ Ayşe Banu Karadağ'ın çalışmasında bulunmayan mukaddimleri olan tercüme romanlar: Katerina King, "Mukaddime", *Alayın Kraliçesi*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul, 1290.; Jules Verne, (Müt. Ohannes Gukasyan), "Mukaddime", *Kaptan Hatras'ın Sergüzeşti*, Hüdavendigar Vilayet Matbaası, İstanbul, 1294.; Mösyö Mester, (Müt. Yakub Vasfî), "İfade-i Mahsusa", *Kafkas Üserası*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1298.; Georges Ohnet, (Müt. Uşaklızade Mehmed Halid), "Bir İki Söz", *Demirhane Müdürü*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1300; Alexandre Dumas (Fils), (Müt. Halil Edib), "Ashab-ı Mütalaaya", *Güvercin Mükâfatı*, İstanbul, 1305; Eugene Sue, (Müt. Halil Edib), "İfade-i Meram", Paris Esrarı, Âlem Matbaası, İstanbul, 1306.; Friedrich von Flotow, (Müt. Ahmed Mithat), "İfade", *Alexandre Stradella*, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1307.; (İmzasız), (Müt. Ahmed Mithat), "İfade", *Şeytankaya Tılsımı*, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1307.; Adolphe Wilbrandt, (Müt. Nüzhet), "Adolphe Wilbrandt ve Arzu-yı Hayat", *Arzu-yı Hayat*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307.; (İmzasız), (Müt. Ahmed Medhi), "Birkaç Söz", *Safvet yahud Genç Çiftçi*, Âlem Matbaası- Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1308; Xavier de Montépin, (Müt. Mehmet Şakir), "İfade-i Mütercim", *Güzel Anjel*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1308; Ş. Gilbert Martin, (Müt. Hayrettin Nedim), "İki Söz", *İmzasız Bir Mektup-Kitab-ı Hayattan Birkaç Yaprak*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1308; Porson du Terrail, (Müt. H. Süleyman Tevfik), "Mukaddime", *Meç Arkadaşları*, Artin Asarsunyan şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1308.

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Sayın Doç. Dr. H. Harika DURGUN'a, bilgi ve tecrübeleriyle lisansüstü öğrenim hayatımın tüm zorlu aşamalarında maddi manevi her yönden yardımcı olan, tecrübeleri ile beni aydınlatan ve desteklerini hiç eksik etmeyen, kendilerini tanımaktan büyük onur duyduğum sevgili hocalarım Sayın Doç. Dr. Özlem NEMUTLU, Dr. Öğr. Gürol PEHLİVAN ve tezime fikirleriyle katkı sağlayan Doç. Dr. Ferhat KARABULUT'a, yüksek lisans eğitimim sırasında desteklerini benden esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK'e, çalışmalarım sırasında manevi desteğini her zaman hissettiğim değerli arkadaşım Ömer NAYIR'a, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan aileme yürekten teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xv
GİRİŞ	1
A. Tanzimat Devri Edebiyatında Tercüme Faaliyetleri	1
B. Pierre Bourdieu'nün Çeviri Sosyolojisi Kuramı	7

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVİRİ SOSYOLOJİSİNE GÖRE METİN-MÜTERCİM İLİŞKİSİ

1.1. MÜTERCİMİN DEĞERLER SİSTEMİ.....	14
1.1.1. Ahlakilik.....	15
1.1.2. Mütercimın Faydacı ve Eğitici Tutumu	27
1.1.3. Mütercimın Beğenisi	30
1.2. MÜTERCİMLERİN YAKIN ÇEVRELERİNİN METİN TERCİHLERİNE OLAN ETKİLERİ.....	35
1.3. MÜTERCİMLERİN MESLEKLERİ VE STATÜLERİ.....	42
1.3.1. Devlet Adamları	43
1.3.2. Askerler	45
1.3.3. Öğretmenler.....	49
1.3.4. Yazarlar ve Gazeteciler	53
1.3.5. Memurlar.....	72
1.3.6. Farklı Meslek Gruplarına Dâhil Olanlar	75
1.4. MÜTERCİMLERİN HEDEF KİTLELERİ	77
1.4.1. Öğrenciler ve Gençler	86

1.4.2. Kadınlar.....	88
----------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVİRİ SOSYOLOJİSİNE GÖRE MÜTERCİMİN METİNDEKİ DİL VE YÖNTEM TERCİHLERİ

2.1. HÜLASATEN/ TELHİSEN (ÖZETLEYEREK ÇEVİRİ)	92
2.2. MEALEN/TAFSİLEN ÇEVİRİ (MANAYA GÖRE/AÇIKLANARAK) ..	96
2.3. HARFİYEN ÇEVİRİ (AYNEN ÇEVİRİ).....	104
2.4. TAHVİLEN (DÖNÜŞTÜREREK ÇEVİRİ).....	110
SONUÇ	115
KAYNAKÇA.....	120
I. Tanzimat Devri Tercüme Romanları	120
II. Yararlanılan Kaynaklar	130

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

s. : Sayfa

ss. : Sayfadan sayfaya

Müt. : Mütercim

GİRİŞ

A. Tanzimat Devri Edebiyatında Tercüme Faaliyetleri

Tarih boyunca medeniyet değişimleri konusunda tercüme faaliyetlerinin önemli bir yere sahip olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Hilmi Ziya Ülken'e göre farklı medeniyet değişimlerinin kilit taşı olan “uyanış devirlerinde fikir ve sanat mahsullerinin” yarattığı etki oldukça fazladır ve bu etki geniş bir alana tesir etmektedir.⁹ Edebi metinler içerisinde en çok tesiri ise tercümeler yaratır. Hilmi Ziya Ülken, tercümenin medeniyet değişimindeki etkisini şöyle tarif eder:¹⁰

Bir kelime ile uyanış devirlerine yaratıcılık kudretini veren tercümelerdir. Tercüme, yukarıdan beri dokunduğum bütün bu karşılıklı tesirler kompleksini hülasa eder. Ve hakikaten medeni açılışın sürekliliğini temin eden bütün uyanış devirleri onunla açılmıştır.

“Eski Yunanlılar, Uygurlar, İslam milletleri, Rönesans milletleri ve Alman romantizmi” eğer yenilikler gerçekleştirerek “medeniyetin sürekli açılışına” katkı sağlayabildilerse bu geçişi sürecinde tercümelere verdikleri önem sayesinde.¹¹ Medeniyet değişimlerine kapılarını aralayanlar kendi “kaynaklarını büsbütün aşarak yeni sahalara” girmeyi başarmışlardır. Bu tesirleri görmezden gelen milletler ise içlerine kapandıklarından “canlılıklarını” yitirmişlerdir.¹²

Tercümelerin kültür ve medeniyet değişimelerindeki rolüne dikkat çeken İnci Enginün de “hiçbir kültürün, başka kültürlerle karışmadan kendi kendisini geliştirmesi”nin mümkün olmadığını dile getirir. Çünkü tercümeler, beraberinde “zihniyeti ve onun ifade edildiği dilin özelliklerini” getirir.¹³ Türk kültürünün gelişmesinde de daha önce içine girdiği kültürlerin büyük etkisi olmuştur.

Tanzimat dönemine kadar güçlü bir Arap ve Fars uygarlığı etkisinde kalan Osmanlı kültür hayatı, 18.yy’dan itibaren Batı’yla temas halindedir. Osmanlı Devleti’nin askeri alanda yenilgilere uğraması ve güç kaybetmesi Batı’nın teknolojisine ve askeri alandaki deneyimine ihtiyaç duyar hale gelmesine neden olur. Nuri Akbayar’a göre 18.yy’da Avrupa devletlerinin askeri alanda yaptığı yeniliklerin tanınması ve bunlardan faydalanma arzusu zamanla bir “devlet politikası” haline

⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devrilerinde Tercümenin Rolü*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 4-5.

¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devrilerinde Tercümenin Rolü*, s. 5.

¹¹ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devrilerinde Tercümenin Rolü*, s. 6.

¹² Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devrilerinde Tercümenin Rolü*, s. 6.

¹³ İnci Enginün, “Tanzimat Sonrası Çeviriler”, *Mukayeseli Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, s. 68.

gelir.¹⁴ Söz konusu dönemde Batı'ya elçiliklerin açılması ve layihalar hazırlanması, askeri alanda uzman kişilere ordunun ıslahatı için başvurulması Batı'yla iletişime geçmenin ilk adımlarını oluşturur. Bunun yanı sıra 19. yüzyılda artık Batı ile özellikle Fransa'yla olan ilişkiler askeri alanla sınırlı kalmamış ve Tanzimat'ın ilanıyla devletin bütün kurumlarında hukuk, eğitim, kültür konularında bir Batılılaşma hareketi başlamıştır. Bu sebeple Osmanlı Devletinin yabancı dil bilen gençlere ihtiyacı artmıştır. Söz konusu ihtiyacı karşılamak adına tercüme işiyle uğraşan farklı kurumlar açılır.

1821 yılında kurulan Tercüme Odası, devlet memurlarına yabancı dil öğretildiği Lisan Odası ile bu Lisan Odasından mezun olup tercüme işleriyle meşgul olacak mütercimlerin çalıştığı Tercüman Odası olmak üzere iki birimden oluşmuştur.¹⁵ Tanpınar, Babıali Tercüme Odası'ndan sonra Mabeyn Kalemi, Tophane Kalemi, Gümrük Kalemi gibi kurumların açıldığını ve Avrupa'ya eğitim için gönderilen öğrencilerin yurda dönmeye başlamasıyla muhitlerindeki gençleri “yabancı dillere ve garp irfanı”na yönlendirdiklerini belirtir:¹⁶

Hakikat şu ki, yeni yetişen gençlerin mühim bir kısmı XVIII. Asrın büyük muharrirlerini asıllarından okuyorlar, fikirlerini aralarında münakaşa ediyorlar, ecnebi ve bilhassa Fransız gazetelerinin neşriyatından siyasi hadiseleri, memlekette aksettiğinden büsbütün başka şekilde görüyorlardı.

Bir diğer kurum ise Encümen-i Daniş'tir. Mustafa Reşid Paşa'nın ikinci sadrazamlığında, 1859 yılında kurulan Encümen-i Daniş'in gayesi ve görevi, Darülfünun'da okutulacak ders kitapları ile halkın kültür seviyesini yükseltecek telif ve tercüme eserleri hazırlamaktır.¹⁷ “Diğer Avrupa memleketlerinde olduğu gibi bizim, milletlerarası ilim ve fikir hayatıyla temasımızı sağlayacak bir akademi”¹⁸ olan encümende, hazırlanacak kitapların kaynağını Doğu ve Batı dillerindeki eserlerin teşkil etmesi sebebiyle üyelerinin bir kısmı Arapça ve Farsça, diğer bir kısmı da bir veya birkaç Batı diline vâkıf olmalıydı.¹⁹ Bu bakımdan Encümen-i Daniş için tercüme esası üzerine kurulmuş bir akademi, diyebiliriz.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Akbayar, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çeviri”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, cilt: 2, 1985, ss. 447-449.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sezai Balcı, “Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 86.; Ali Akyıldız, “Tercüme Odası”, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 40, İstanbul, 2011, s. 504.

¹⁶ Ahmed Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 150.

¹⁷ Abdullah Uçman, “Encümen-i Daniş”, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 11, İstanbul, 1995, s. 177.

¹⁸ Ahmed Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 151.

¹⁹ Abdullah Uçman, “Encümen-i Daniş”, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 11, İstanbul, 1995, s. 177.

Devlet tarafından kurulan bu kurumların yanı sıra Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye, 1861’de daha ziyade Batı kültürünü tanıma imkânı bulan ve yabancı dil bilen devlet adamları vasıtasıyla kurulmuştur. Cemiyette, yabancı dil ve “fünun-ı nafia”yla ilgili derslerin ücretsiz verilmesi, kütüphanesinde Türkçe, Fransızca, İngilizce, Rumca ve Ermenice gazete, dergilerin bulunması Batı ilmini ve kültürünü yaymak açısından önemlidir.²⁰

Haşim Koç, Tercüme Odası ve benzer nitelikteki kurumlarda yetişen “yeni aydın tipiyle” beraber Osmanlı yazarları arasında nesir dili ile ilgili yeni bir üslup arayışının başladığını böylelikle yazı dilinin konuşma diline yakınlaştırılmaya çalışıldığını belirtir.²¹

Tanzimat devrinde, Batı edebiyatından şiir, tiyatro, makale ve roman türünün ilk örnekleri tercüme edilir. Şiir alanında yapılan ilk tercüme Şinasi’nin *Tercüme-i Manzume*’sidir.²² Bu dönemde tiyatro eserleri de yoğun olarak tercüme edilir. Molière, Victor Hugo, Shakespeare, Schiller ve Chateaubriand’dan birçok eser çevrilir. İlk tercüme edilen oyunlar arasında *Romeo ve Juliet* ve *Othello* başlıklı tiyatro eserleri vardır. Nesir alanında tezimizin konusunu oluşturan roman tercümelerinin Tanzimat devrinden itibaren edebiyatımıza dâhil olduğunu görmekteyiz. Ferhat Karabulut, Batı kültürünün tanıtılmasında en önemli görevi edebi türlerin özellikle de romanın aldığını belirtir.²³ Araştırmacı, özellikle farklı ülkelerden tercüme edilen romanların, ait oldukları kültürlerin değerlerini, çeviri yapılan ülkeye taşıdığını ve milletlerin “kültürel kodlarını” yine tercüme yapılan kültüre “enjekte” ettiğini ifade eder. Nesime Ceyhan da Batılı anlamda bir roman geleneğimizin olmadığını belirterek bizde romanın “tercüme rehberliğinde öğrenilmiş” bir tür olduğuna işaret eder.²⁴

Batı edebiyatından yapılan ilk edebi tercümelere bakıldığında ilk sırada Münif Paşa’nın *Muhaverat-ı Hikemiye*’si yer alır. Orhan Okay, Münif Paşa’nın tercümesine yazdığı mukaddimenin, Tanzimat devri edebiyatının da “mukaddimesi” gibi görülebileceğine işaret eder.²⁵ Dönem yazarlarının ortak düşüncelerini yansıtan bu

²⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Cem’iyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 7, İstanbul, 1993, s. 333-334.

²¹ Haşim Koç, “Yeni Türk Edebiyatı Tarihi II”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul, cilt: 4, 2006, s. 355.

²² Emel Kefeli, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, ss. 149-151.

²³ Ferhat Karabulut, “Metin Aktarımlarının Türk Dünyasının Bütünleşmesindeki Rolü: Çeviri Eleştirisi Temelinde Roman Merkezli Bir Analiz”, *Prof. Dr. Talat Tekin Hatıra Kitabı*, Çantay Yayınevi, İstanbul, 2017, ss. 487-522.

²⁴ Nesime Ceyhan, “Romanla Tanışan Neslin Tercüme Tekniği ve Tenkidine Dair Tartışmaları”, s. 41.

²⁵ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, s. 91-92.

mukaddimedede, Batı edebiyatından faydalı ve güzel olanın alınması, metinlerin “pragmatik ve didaktik” olmaları, eğlendirerek öğretici olmaları gerektiği vurgulanır. Münif Paşa’nın tercümesinden sonra Yusuf Kamil Paşa 1862’de Fénelon’dan *Tercüme-i Télemak*’ı yayımlar. Bu tercümeden bir süre sonra *Ceride-i Havadis* gazetesinde özet şeklinde *Sefiller* romanı imzasız olarak tefrika edilir. Daha sonra sırasıyla Ahmed Lütü Efendi’nin Robinson Cruzo, Teodor Kasab’ın *Monte Cristo* çevirisi, Rezaizade Mahmut Ekrem’in yaptığı *Atala*, Emin Sıddık’ın tercüme ettiği *Paul ve Virginie*’si neşredilir.

Bu ilk çevirilerden sonra tercüme roman sayısının gün geçtikçe arttığı gözlemlenir. Alman, Arap, İngiliz, İtalyan, Rum, Rusça ve özellikle Fransız dilinden çevirilerin yapıldığı görülür. Tanzimat’tan sonra yayımlanan Türkçe roman tercümeleri hakkında yapılan çalışmada 1860 ile 1901 tarihleri arasında yayımlanan 457 tercüme romandan 426’sının Fransızcaya ait olduğu belirtilir.²⁶ Diğerleri ise Almanca, Rusça, İngilizce, İtalyanca ve Rumcaya aittir. Görüldüğü üzere en çok tercüme edilen romanlar Fransız edebiyatına aittir. Fransız edebiyatından ise hangi yazarların tercih edildiğine bakıldığında, Özlem Bay’ın *Fransız Edebiyatından Yapılan İlk Edebi Çeviriler Üzerine Analitik Bir Uygulama (1860-1900)* adlı çalışmasının bize konuyla ilgili istatistiksel bilgi sunduğu görülür. Buna göre romanları en fazla tercüme edilen Fransız yazarlar şunlardır: Xavier de Montepin (32), Jules Verne (22), Paul de Kock (18), George Ohnet ve Eugène Sue (11), Victor Hugo ve Alexandre Dumas Fils (10) Octave Feuillet ve Jules Mary (9), Alexandre Dumas Père (8), Emile Richebourg ve Lamartine (7), Emile Gaborieau, Pierre Zaccane ve Lesage (6).²⁷

Tanzimat devri tercüme romanlarında işlenen konular incelendiğinde ilk sırayı macera romanları ile aşk romanları almaktadır. 1860-1900 arasında tercüme edilen ve konusu tespit edilebilen 455 romandan 163’nün macera-seyahat romanları olduğunu belirtilir.²⁸ 159 romanla ikinci sırayı aşk romanları alır. Bunlar dışında 76 cinai-polisiye, 22 tarihî, 18 ahlaki içerikli romanlar olduğu ifade edilir.

Tercüme faaliyetinin en önemli aktörlerinden biri hiç kuşkusuz mütercimlerdir. Tanzimat devri çeviri faaliyetinde öne çıkan birçok mütercimle karşılaşmaktayız.

²⁶ Yedigâr Türkeli, *Tanzimat’tan Sonra Türkçe’de Roman Tercümeleri (1860-1928)*, s. 187.

²⁷ Özlem Bay, *Fransız Edebiyatından Yapılan İlk Edebi Çeviriler Üzerine Analitik Bir Uygulama (1860-1900)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2013, ss. 91-92.

²⁸ Yedigâr Türkeli, *Tanzimat’tan Sonra Türkçe’de Roman Tercümeleri (1860-1928)*, ss. 185-186.

1860-1901 yılları arasında roman tercüme eden 192 mütercim tespit edilmiştir. Bunlar arasında en fazla çeviriyi 35 romanla Ahmed İhsan Tokgöz yapar. Ardından en çok tercüme yapan mütercimimiz Ahmed Mithat Efendi'dir. Bunlar dışında Selanikli Tevfik ile Mustafa Refik'in 16'şar roman tercüme ettiği görülür. Halil Edip 11, Süleyman Tevfik, Abdullah Zühdü ve Ali Muzaffer'in ise 9'ar, Ahmed Rasim 8, Mehmed Süleyman Avanzade 7, Mehmed Halid ile Hayreddin Leskovikli'nin 6 çevirisi vardır.²⁹

Mütercimlerin karar ve tutumları, çeviri sürecine ve metnin şekillenmesine etki etmektedir. Mütercimler de tıpkı telif eser yazarları gibi tercüme edecekleri eserle ilgili kararlarını, duygu ve düşüncelerini mukaddimeler aracılığıyla dile getirirler. Bundan dolayı mukaddimeler çeviri faaliyetleri inceleme adına araştırmacılar tarafından birincil kaynaklar olarak görülmüştür. Mütercimlerin çeviri sürecine nasıl dâhil oldukları, metni ve yazarını neden tercih ettikleri, kullandıkları tercüme yöntemleri ve hedef kitlelerinin kimler olduğu gibi birçok sorunun cevabını mukaddimelerden elde edebilmekteyiz.

Gerek telif gerekse tercüme eserlerin giriş kapıları olarak nitelendirilen mukaddimelerin Türk edebiyatındaki tarihi seyri nasıl gelişmiştir? Ayşe Banu Karadağ, "Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh" başlıklı makalesinde Tanzimat devri çeviri romanlarına yazılan %34'lük mütercim mukaddimelerini delil göstererek "çevirinin edebiyatta bir önsöz/son söz geleneği oluşturduğu"nu ifade eder.³⁰ Ayrıca çeviri romanlarla beraber oluşan mukaddime geleneğiyle mütercimin kendisini daha görünür kılabildiğini vurgular. Oysaki Tanzimat devrinden önce de bir mukaddime geleneğimizin olduğu bilinmektedir. Arap ve Fars edebiyatlarında olgunlaşıp gelişen mukaddime geleneği daha sonra bu edebiyatlarla olan yakın temaslarımız sonucu edebiyatımıza dâhil olur.³¹ İslam dininin şekillendirdiği mukaddime geleneğinin, zaman içerisinde değişikliklere uğradığı görülür. Mustafa İsmet Uzun, mukaddimenin "Osmanlı kültüründeki" uygulanması üzerine araştırma yapan Ahmed Cevdet Paşa'nın konuyu "hutbe-i kitâb" ve "dîbâce" başlığıyla iki kısımda incelediğini belirtir.³² "Hutbe-i kitâb" başlığı altında "besmele, hamdele ve

²⁹ Yadiğâr Türkeli, *Tanzimat'tan Sonra Türkçe'de Roman Tercümeleri (1860-1928)*, s. 177.

³⁰ Ayşe Banu Karadağ, "Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, s. 105-106.

³¹ İsmail Durmuş, "Mukaddime", *TDV Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 31, 2006, ss. 115-117.

³² Mustafa İsmet Uzun, "Mukaddime: Türk Edebiyatı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 31, 2006, s. 117.

salvele” bölümlerine yer veren “klasik müellifler”, eski edebiyatın mukaddime geleneğini devam ettirmişlerdir. Mustafa İsmet Uzun, “Dîbâce” başlığındaysa hangi konuların yer alması gerektiğine dair Ahmed Cevdet Paşa’nın düşüncelerini şöyle özetler:³³

(...)müellifin yeni bir ilim ortaya koyması halinde bu konuda okuyucularını bilgilendirmesi, bir ilim dalında daha önce yapılmış tasniflere dair bilgi verilmesi, ilim dalının meselelerinin iyice belirlenmesi veya ilgili oldukları başka ilim dalları karşısındaki durumunun tartışılarak sonuçlandırılması, önceki müelliflerin telif ve tasnifte yaptıkları hataların düzeltilmesi, bir ilmin karışık olan meselelerinin yeniden tertip edilmesine dair teklif ve tespitler, eski hacimli eserlerin yeni değişiklikler göz önüne alınarak kısaltılıp düzenlenmesi (telhis) hakkında bilgiler, eski âlimlerin kitaplarının muğlak olan kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek için yapılmış işler (şerh ve hâşiye konusunda verilecek bilgiler) şeklinde sıralamaktadır.

Görüleceği üzere Tanzimat devri edebiyatından önce de mukaddimeler günümüze benzer bir işlevle, metni tanıtmaya ve içerikle ilgili bilgilerin sunulması amacıyla kullanılır. Tanzimat devri edebiyatından sonra da mukaddime yazma geleneğinin bazı değişikliklere uğrayarak devam ettiği görülür. Orhan Okay, Tanzimat’la birlikte mukaddimelerin daha “belirli ve kategorik kalıplara girdiği”ne işaret eder.³⁴ Telif ve tercüme kitaplara yazılan mukaddimeler; yazar, eser ve okuyucu arasında iletişimi sağlayan bir “ara metin” işlevi görür. Artık bu “ara metinlerde”, eserin durumu, içeriği, kitabın bölümleri, hangi ihtiyaçla yazıldığı ve nasıl hazırlandığına dair bilgiler yer alır. Benzer bir düşünceyi Hakan Sazyek ile Esra Sazyek de dile getirir. Tanzimat devri edebiyatından itibaren mukaddimeler; yazar, eser ve okuyucu arasında “köprü” olma vazifesi dışında mütercimlerin edebiyat çevrelerine düşüncelerini beyan ettikleri, eleştirilerini ve çözüm yollarını sundukları metinler olarak kullanılır.³⁵

Mukaddimeler, yazarların edebi anlayışının ve kültürel değişimlerinin izlenmesi adına araştırmacıların sıklıkla başvurdukları kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tercüme faaliyetinin en önemli aktörleri olarak gördüğümüz mütercimlerin yazdığı tercüme roman mukaddimleri çalışmamıza kaynaklı etmektedir. Kaynak taramaları sonucunda 1860-1896 yılları arasında tercüme edilen romanlardan 137’sinde mukaddime bulunduğu tespit edilmiştir. Bu mukaddimleri yazan mütercim sayısı 83’tür. En fazla tercüme roman mukaddimesi kaleme alan

³³ Mustafa İsmet Uzun, “Mukaddime: Türk Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi* s. 117.

³⁴ Orhan Okay, “Mukaddime: Yeni Türk Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 31, 2006, s. 117-118.

³⁵ Hakan Sezyek- Esra Sezyek, *Yeni Türk Edebiyatında Önsözler: Bir 19. Yüzyıl Seçkisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 12.

mütercim 12 mukaddime ile Ahmed İhsan'dır. Onu 11 mukaddime ile Ahmed Mithat Efendi takip eder. Selanikli Tevfik ve Halil Edip'in 6 adet mukaddimesi vardır. Hayrettin Nedim'in 4, Şemseddin Sami, Mustafa Refik, Ali Nihat, İsmail Hakkı ve Mehmet Rüşdü'nün 3'er mukaddimeleri mevcuttur. Halit Ziya, Süleyman Nafiz, Ahmed Rasim, Ahmed Vefik, Ahmed Ata, Recaizade Mahmut Ekrem, Selanikli Fazlı Necip, Hüseyin Rahmi, Mazhar ve D. Karakin'in 2'şer adet mukaddimesi vardır. Tek mukaddimesi olan mütercimler ise Yusuf Kamil Paşa, Ahmed Lütfü, Emin Sıddık, Teodor Kasab, Mahmut Nedim, Abdullah Macit Paşa, Ohannes Gukasyan, Hüseyin Nazım, Yusuf Neyyir, Mahmut Şevket, Mehmet Hilmi, A. Tahir, İstefan, Ahmed Münif, Yakup Vasfi, Mihalaki, H. Said, Reşid Bahaeddin, Beykozlu Necip, Süleyman Nutku, Ahmed Subhi, Ahmed Arifi, Mustafa Reşid, Alik, Ali, Diran Kelekyan, Mahmut Sadık, K. S., Fatma Aliye, Mehmet Fuad, Muallim Naci, Ali Rıza, Hüsameddin, Nüzhet, Azmzade Sadıkel-Müeyyed, M. Memduh, Ahmed Medhi, İ. Hüsnü, M. Ziyaeddin, Asaf Şerafeddin, Ziyad Zeynel, Ahmed Reşad, S. Vehbi, H. S. Tevfik, Mehmet Şakir, Şevket, Süleyman Süreyya, Adil Nami, Mustafa Gıyaseddin, Amir Tevfik, Muzafer Gıyaseddin, Mehmet Tevfik, Artin Kantacıyan, A. Haşim, Mahmut Esad, Mehmet Celal, Bogos, Mehmet Halim, Necmeleddin Sami, Ali Muzaffer, Halil Kemal Vahdeti, M. Kemal'dir.

B. Pierre Bourdieu'nün Çeviri Sosyolojisi Kuramı

Son zamanlarda çeviri çalışmalarında metin odaklı incelemelerin yanı sıra sosyolojik yaklaşımların da kullanılmaya başlandığı gözlemlenir. Çevirinin sosyolojik açıdan değerlendirilmesi, var olan yaklaşımların çeviri olgusunu açıklamada yetersiz kalmasından ileri gelir. Sevinç Arı, çeviri sürecinin sadece çevirmenin eylemleriyle açıklanamayacağı ve çevirmenlerin “makro stratejisini” meydana getiren tüm etkilerin araştırılması gerektiği düşüncesinden hareketle önce bilişsel çeviribilim, daha sonra yorumbilimsel çeviribilim ve son olarak sosyolojik odaklı çeviribilimin gelişmeye başladığını belirtir.³⁶ Araştırmacıya göre çeviri faaliyetini en geniş boyutuyla değerlendiren kuram çeviri sosyolojisidir.

Çeviri araştırmalarının kurumsal gelişimine bakıldığında, önceleri çeviri alanında “Saussure'ün geleneksel dil yaklaşımında” hareketle metin odaklı

³⁶ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 17.

çalışmaların yapıldığı görülür.³⁷ 1960'lı yıllara gelindiğindeyse çevirinin “uygulamalı dilbilime ait” olması fikri yaygınlaşmıştır. Fakat bu yaklaşımda mütercimler çeviri sürecine dâhil edilmemiştir. 1980'li yıllara gelindiğindeyse çeviri alanında yeni bir “kültürel dönüşüm” yaşanır.³⁸ Artık çevirinin sadece dilsel değil, kültürel ve toplumsal bir süreç olduğuna da dikkat çeken araştırmacılarla “çeviri sosyolojisi”, çeviribiliminin bir alt dalı olarak ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak metin odaklı çeviri çalışmalarından, kültür odaklı çeviri çalışmalarına geçildikten sonra yani çeviri sosyolojisiyle beraber metnin gerisinde kalan “mütercimler”, çeviri sürecinin merkezinde yer almaya başlamışlardır.

Çeviri araştırmalarına sosyolojik açıdan yaklaşılmaya başlandıktan sonra çok sayıda ismin bu alana ilgi duyduğu ve yayınlarıyla katkı sağladığı gözlemlenir. Çeviri metnini toplumsal ve kültürel boyutu ile ilk değerlendiren E.A. Nidad'dır.³⁹ İncil çevirileri yapan Nidad, çeviri çalışmalarının sadece “metinler bağlamında” yapılamayacağını bunun dışında okur kitlelerinin, kültürün, toplumsal bağlamın da sürece dâhil edilmesi gerektiğini düşünür.⁴⁰ Otto Kade ise tercümelerle kültür aktarımının yapıldığına işaret ederek, metinlerin çevrildiği dilin “toplumsal filtresinden” geçirilmesi gerektiğini söyler ve çeviriyi “translasyon” ile “adaptasyon” olarak ikiye ayırır”. Bu araştırmacılar dışında G. Toury “Betimleyici Çeviribilim”, Even-Zohar “Çoğul Dizge Kuramı”yla çevirinin sosyolojik boyutuna yeni yaklaşımlar getirmişlerdir.⁴¹

Sevinç Arı, çeviri alanında “çevirmenin dışlanmasıyla başlayan; bilişsel, kültürel ve sosyal araştırmalara” mütercimin dâhil edilmesiyle birlikte çeviri faaliyetlerine bütüncül bir bakış açısı getirildiğini belirtir. James Holmes, Peter Newmark, Jose Lambert ve Andre Lefevere gibi isimler, sistematik bir sosyolojik yaklaşımın çeviri çalışmalarına katkı sağlayacağına inanan öncü kişiliklerdir.⁴²

Şehnaz Tahir Gürçağlar, çeviribilim alanında tercümelerin gerisinde yer alan mütercimlerin merkeze alınmasının yayımlanan iki yayın sayesinde gerçekleştiğini belirtir.⁴³ Bunlardan ilki Daniel Simeoni'ye ait olan “The Pivotal Status of the Translator's Habitus”tur. Simeoni makalesinde tercüme tarihi açısından sadece

³⁷ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 20

³⁸ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 20

³⁹ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, ss. 27-28.

⁴⁰ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 27-28

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, ss. 27-29.

⁴² Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 35-37.

⁴³ Şehnaz Tahir Gürçağlar, *Çevirinin ABC'si*, Say Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 148.

metinlere değil, mütercimlere de **yönlendirilmesi** gerektiğini savunarak “çeviri tarihine” alternatif olarak “çevirmen tarihi”nin de eklenmesi gerekliliği üzerinde durur.⁴⁴ İkincisi ise Antyhony Pym’e ait olan “Method in Translation History” adlı çalışmadır. Gürçağlar, sosyolojik çeviri incelemeleriyle beraber “çeviri eğitimi, çeviri ve yayın dünyası, uluslararası çeviri metin akışları, çevirmenlerin yaşam öyküleri, çeviri ve aktivizm” gibi konular üzerinde yoğunlaşmaya başladığını belirtir.⁴⁵

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu ve Alman sosyolog Niklas Luhmann, çeviri sosyolojisine yönelik yayınlarıyla alana en büyük katkıyı sağlayan isimlerdir.⁴⁶ N. Luhmann, “sistem kuramını” çeviriye nakledilmesiyle, Pierre Bourdieu ise “habitus”, “alan” ve “sermaye” kavramlarıyla çeviri sosyolojisi kuramında kendilerine yer edinirler.⁴⁷

Sevinç Arı, Pierre Bourdieu’nün kuramını bütüncül bir yapıda “alan”, “habitus”, “sermaye”, “doxa”, ve “illusio” kavramlarıyla ele aldığını belirtir.⁴⁸ Bu kavramları daha anlaşılır kılmak için Pierre Bourdieu, bir metafor kullanır. Pierre Bourdieu, “oyun metaforu” adıyla kurgusal bir yapı içerisinde tanıttığı kavramların çeviriye olan etkisini ve bunların çeviri sorunlarına getirdiği yeni bakış açısını izah etmek ister.⁴⁹ Pierre Bourdieu, çeviri piyasasındaki güçlerin kendi aralarındaki **mücadeleyisini** bir futbol veya tenis müsabakasına benzetir. Sporcunun oyundaki mücadelesi, rekabeti, kazanma isteği ile oyunu oynayanlar arasındaki çıkarlar, kurallar ve stratejiler çeviri sürecindeki kuvvetlerin ilişki ağına paralellik gösterir. Gamze Güler ve Vural Kara, Pierre Bourdieu’nün habitus, sermaye, illusio ve doxa kavramlarını oyun **metaforuyla** nasıl kurguladığını şöyle izah eder:⁵⁰

Her oyuncu alanda oynanan mevcut oyunlara dâhil olurken bazı çıkar ve beklentilere sahiptir. Oyunların yerleşik kuralları mevcuttur ve oyuna dâhil olan oyuncular bu kuralları sorgulamadan kabul etmiş sayılmaktadırlar. Oyuncuların oyunda kullanmak üzere ellerinde bulundurdukları kartları vardır ve sahip oldukları kartlar oyuncunun oyun içerisindeki kazanma ve kaybetme ihtimalini belirlemektedir. Oyuncuların oyundaki geleceğini belirleyen kartlar sermaye kavramıyla karşılanmaktadır. Oyuncular zamanla alandaki mevcut oyunlara yönelik stratejilere bir yatkınlık kazanmaktadırlar. Oyuncuların oyuna yönelik kazandıkları yatkınlıklar bütünü habitus kavramına denk gelmektedir. Oyuncuların beklenti ve çıkarları olarak tanımlanan durum Bourdieu tarafından

⁴⁴ Şehnaz Tahir Gürçağlar, *Çevirinin ABC’si*, s.148.

⁴⁵ Şehnaz Tahir Gürçağlar, *Çevirinin ABC’si*, ss. 148-149.

⁴⁶ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 44.

⁴⁷ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 14.

⁴⁸ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 99.

⁴⁹ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 104.

⁵⁰ Gamze Güler-Vural Kara, “Çeviri Sosyolojisi Odağında Çevirmen Çalışmaları”, *Route Educational and Social Science Journal*, cilt: 6(11), 2019, s. 806.

illusio kavramıyla karşılanmaktadır. Oyunun içinde yerleşik olarak bulunan ve açık bir şekilde dile getirilmeyen kurallar doxa olarak adlandırılmaktadır.

Pierre Bourdieu, oyun metaforunda kullandığı “alan” kavramıyla çeviri faaliyetininin dâhil olan bütün “eyleyicilerin” çeviri piyasasındaki oyun ve stratejilerine işaret eder. Alan, olası güçlerin hüküm sürdüğü bir zemindir ve bu güçlerin kurduğu oyunda yerleşik kurallar mevcuttur. Neslihan Demirkol’a göre Bourdieu’nün kuramı, sadece eserleri değil, onları üretenlerle birlikte “kültürel alanın” tamamını da çevirileri çözümleme sürecine katmayı gerektirmektedir.⁵¹ Bourdieu’nün “kültürel alanın çözümü” için sunduğu model ise farklı çözümleme düzeylerini içerir. Model, iktidarla kültürel alanın ilişkisini, çevirmenlerin izlediği stratejileri, çizelgeleri ve çevirmenlerin eserlerinin de dâhil edildiği geniş bir alanı kapsamaktadır.

Pierre Bourdieu, “sermaye” kavramıyla oyundaki mücadelenin ekonomik, toplumsal, simgesel ve kültürel boyuttaki getirisine vurgu yapar. Ekonomik sermayeyle bireyin maddi olarak sahip olduğu değerler, sosyal sermayeyle “toplum içerisinde tanıdığı ve zamanı geldiğinde desteklerini alabileceği, güvendiği fertler ağı”, kültürel sermayeyle çocukluktan itibaren edindikleri dil, yazma yetenekleri ve uzmanlık alanlarındaki birikimleri kastedilir.⁵² Sembolik sermaye ise şimdiye kadar saydığımız tüm sermaye tiplerini çeşitli ölçüde kendi içerisinde bulunduran bir kavramdır. Simgesel sermaye ekonomik ve kültürel sermayeye sanatsal alanda dönüşebilmektedir.

Pierre Bourdieu’nün kuramın dört ana kavramlarından biri olan “habitus” çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Pierre Boudieu, habitus kavramını şöyle tanımlar:⁵³

Geçmiş deneyimlerini bütünleştirerek, her an bir algılar, beğeniler, eylemler matrisi işlevi gören ve şemaların analogik biçimde aktarılmasıyla, benzer sorunların çözümüne imkân vererek sonsuz çeşitlilikteki görevin yerine getirilmesini mümkün kılan, kalıcı bir yakınlıklar sistemidir.

Sevinç Arı, “habitus”terimini “yapılaşmış doğaçlamayı mümkün kılan somut duyarlık” olarak açıklar. Ona göre her bireyin karakteristik eğilimleri vardır.⁵⁴ Bu eğilimleri toplumsal düzene uygun hale getiren sosyal bir süreç mevcuttur. Bireyler bu süreç içerisinde kendi konumlarına uygun rolleri oynamayı öğrenirler. Bir çocuk,

⁵¹ Neslihan Demirkol, *1850-1900 Yılları Arasında Edebiyat Yayıncılığı Alanının Yeniden Biçimlenmesi ve Edebiyat Çevirileri Piyasasının Doğuşu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2015, s. 83.*

⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz., Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 133-142.

⁵³ Gamze Güler-Vural Kara, “Çeviri Sosyolojisi Odağında Çevirmen Çalışmaları”, s. 807.

⁵⁴ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 115.

yetişkin rollerine hazırlandığı süreçte toplumsal oyunda yer almak üzere de eğitilir. Toplumsal kabullere uygun olan ya da olmayan hareketleri ve tavırları, amacına yönelik fillerde işe yarayan veya yaramayan stratejileri, sanatsal alanda neyin daha güzel olduğunu veya olmadığını öğrenir. Öğrendiği bu olgular sayesinde birey, toplum çerisindeki konumuna uygun role sahip olur. Ayrıca habitus, “kurumlar ve bedenler” arasındaki birleşme noktası olarak da nitelendirilebilir.⁵⁵ Çünkü habitus sadece bireysel öğrenme süreci değildir. Kurumlar da bireyin seçimlerini belirlemede önemli bir güce sahiptir. Nitekim bireyler karakterlerini kazanmadan önce kurumsal bilgiler donatılmıştır. Bu noktadan hareketle birey ve toplumun birbirini etkileyen bir bütünü oluşturduğu söylenebilir.

Pierre Bourdieu, habitus kavramıyla “biz ve çevremizdeki dünya” arasındaki ilişki ağının önemine işaret etmektedir.⁵⁶ Bu ilişki ağı; sadece davranışlarımızı, söylemlerimizi değil, fikir dünyamızı, eşyayı sınıflamamızı, hayata bakış açımızı ve duygularımızı da etkilemektedir. Mütercimlerin deneyimlerinin toplamı olarak yaşamlarında iki yönlü habituslar vardır. Birincil habitusu, çocukluk yıllarından itibaren yakın çevresi olan annesi, babası ve ailesinden insanî olarak edindiği ilk tecrübeleri kapsar. İkincil habitusu zaman içerisinde kazanılan karakterin şekillendiği okul, meslek hayatı vb. gibi sosyal alanda kazandığı davranışları içerir.⁵⁷

Çevirinin önemli aktörlerinden olan mütercimin çocukluk döneminden itibaren yaşamını sürdürdüğü “maddi ve kültürel” yaşam koşulları, ailesinin ve sosyal sınıfının şartları onun davranışlarını, algılayışını ve fikirlerinin sınırlarını belirler.⁵⁸ Ayrıca devam eden sosyal hayat içerisinde habitusa yeni deneyimler eklenebilir. Çünkü habitus “karakterden” farklı olarak “tarihin bir ürünü” olarak da kabul edilir. Ancak yeni deneyimler, mütercimin davranış ve eğilimlerinde değişiklikler yaratsa da sahip olduğu “ekonomik, kültürel kaynaklar” ve yaşam şartları onun sınırlarını tekrar çizer. Pierre Bourdieu, mütercimin bireysel farklılığının tamamen içerisinde yer aldığı sosyal grubun ya da sınıfındaki konumuna ve “yaşam öyküsüne” bağlı olduğuna işaret eder.⁵⁹ Böylelikle Pierre Bourdieu’nün “habitus” kuramıyla mütercimin yaşam öyküsü, eğitimi, kültürel kaynakları, değer yargıları ve sosyal çevresi önem kazanır. Bunların

⁵⁵ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 115.

⁵⁶ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 116.

⁵⁷ Sevinç Kabukçık, “Çeviri Sosyolojisi ve Çeviri Alanında Sosyolojik Yaklaşımların Çeviribilimde Paradigma Değişimine Etkisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, sayı: 37, 2013, s. 10.

⁵⁸ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 130.

⁵⁹ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 131.

incelenmesi, mütercimnin çeviri sürecindeki davranış ve tercihlerinin sebeplerini açıklamaya katkı sağlar. Nitekim Sevinç Arı, Bourdieu'nün habitus kavramıyla kısaca şunu düşünceyi ifade ettiğini belirtir: “Bir kişinin habitusunu biliyorsan, onun hangi davranışları sergileyebileceğini hissedebilirsin ya da sezgisel olarak bilebilirsin.”⁶⁰

⁶⁰ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, ss. 131.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVİRİ SOSYOLOJİSİNE GÖRE METİN-MÜTERCİM İLİŞKİSİ

Disiplinlerarası bir özelliğe sahip olan çeviribilim, dilbilimin yanı sıra sosyoloji, tarih, siyaset ve ekonomiyle de iç içedir. Çeviribilime yönelik sosyolojik yaklaşımlar; çeviri sürecinde etkili olan mütercim, mütercimin hitap ettiği hedef kitle, yayın piyasası gibi konuları ön plana çıkarmıştır. Özellikle Fransız sosyolog Pierre Bourdieu ve Alman sosyolog Niklas Luhmann'ın çalışmaları çeviri sosyolojisine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Tercüme faaliyetinde pasif bir aktarıcı olan hatta “görünmez” kabul edilen mütercim artık; sosyal çevresi, mesleği/uzmanlık alanı, ilgisi, beklentisi, değerler dünyası/ideolojisi, amacı bakımından çok yönlü değerlendirilmeye başlanmıştır. Bourdieu'nün kuramına göre bu, “habitus alan”dır.⁶¹ Habitus, bireyin karakteristik fiillerinde ne gibi eğilimler gösterdiği ile alakalıdır. Birey söz konusu eğilimleri çocukluk yıllarından itibaren edinmeye başlar. Çocuk ve yetişkin rollerini ait olduğu çevrenin kurallarına göre edinir. Toplumsal kabulleri-retleri kültürel değerleri, sanatsal zevk ve tercihleri neyin değerli veya değersiz olduğunu bu süreçte öğrenir. Öyle ise bireysel tecrübe sadece kişinin eğilimlerini açıklamakta yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla bireyin iradesi (öznelik) ve toplumun gerçekliği (nesnellik) de karakter eğilimlerinin edinimi sürecinde birbirleriyle etkileşim içerisindedir. Buradan hareketle Bourdieu, habitus kuramını bu iki unsurun “diyalektiği” üzerine kurar ve mütercimin eğilimlerini bununla açıklama yoluna gider.⁶² Bourdieu'ye göre bireyin ait olduğu sınıfsal grup, sahip olduğu ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermayeleri onu farklı kılar ve bu farklılık seçimlerine de yansır. Dolayısıyla mütercim habitus alanlarının incelenmesi çeviri sürecinde mütercimlerin tercih ve davranışlarını açıklamaya yardımcı olacaktır.

⁶¹ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, ss. 115-132.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Radegundis Stolze, *Çeviri Kuramları*, (Haz. Emre Durukan), Değişim Yayınları, İstanbul, 2013, Neslihan Demirkol, *1850-1900 Yılları Arasında Edebiyat Yayıncılığı Alanının Yeniden Biçimlenmesi ve Edebiyat Çevirileri Piyasasının Doğuşu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2015.

1.1. MÜTERCİMİN DEĞERLER SİSTEMİ

Tercüme faaliyetinde çeviriyi kimin, ne amaçla ve hangi hazırlık bilgileri, kimin için, kimin yönlendirmesiyle yaptığına dair sorulara verilen cevaplar çevirilerin “ideolojik” boyutunu açıklar. Burada kullanılan “ideoloji” terimiyle genellikle çevirinin güdümlü olarak siyasi politik amaçlar doğrultusunda yapıldığına işaret edilir.⁶³ Aydın, yazar veya mütercim iktidar yanlısı ya da karşıtı bir ideolojiye sahip olabilir. Mütercim, çeviri işini hâkim gücün ideolojik yaklaşımları doğrultusunda gerçekleştirebilir. Tanzimat dönemi mütercimlerinin bu konuyla ilgili nasıl bir yaklaşım sergilediklerine bakıldığında araştırmacıların genel kanaatleri çevirilerin devlet eliyle belli fikirlere bağlı olarak sistematik bir şekilde yapılmadığıdır. Hilmi Ziya Ülken’e göre Batılılaşma adına yapılan tercüme faaliyetleri “eksik” ve “zayıftır”. Bunun sebebi ise dağınık ve tesadüfi olmalarıdır.⁶⁴ Ona göre tercüme edilen eserlerin hangi “fikre bağlanarak intihap” edildikleri belli değildir. Birçok mütercimi böylesi tercihlere iten sebep ise “heveslerinden veya tâbilerin ileriye sürdükleri” sınırlı ihtiyaçlardan kaynaklanır. Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat mütercimlerinin özellikle “fikir cephelerini” “pusulasız ve dümensiz, suların kendi akışıyla bırakılmış bir yolculuğa” benzetir.⁶⁵ Tanpınar, bunun nedenini çevirilerin devlet eliyle programlı bir şekilde yapılmamasına bağlar.⁶⁶ Zira ona göre tercüme meselesi bir “iyi niyet meselesi değil” bir “para ve program meselesidir” ve devlet “eğer bir Türk irfanı yaratmak istiyorsa” bunun için bütün imkânlarını sunarak yapmalıdır. M. Zahit Can, Tanzimat dönemi çeviri faaliyetlerini ideolojik açıdan değerlendirdiği çalışmasında, söz konusu dönemde devletin resmi anlamda ideolojik bir aygıt olarak çeviriden istifade etmesinin mümkün olmadığını belirtir.⁶⁷ Devlet gücünü elinde bulunduranlardan bağımsız olarak çeviri faaliyetlerinin dönemin aydınları, devlet adamları ve edebiyatçıları (şair ve yazarları) tarafından yürütüldüğünü ifade eder. Batılılaşma olgusuna farklı bakış açılarıyla yaklaşan aydınların bu farklılıkları çeviri çalışmalarına da yansıtıkları söylenebilir.

⁶³ İdeoloji kavramı ve çeviriyle olan ilişkisi için bkz, Alev Bulut, *İdeolojide Çeviri-İdeolojik Çeviri*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2018; Şerif Mardin, *İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

⁶⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, s. 259.

⁶⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*, s. 287.

⁶⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, “Tercüme Meselesi”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (Haz. Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 81.

⁶⁷ Muhammet Zahit Can, *İdeolojik Çeviri: Tanzimat ve Cumhuriyet Dönemi Örneğinde*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2015, ss. 142-143.

Görüldüğü üzere Tanzimat dönemi mütercimleri, metin tercihlerini belli fikirlerin tesiriyle ya da devletin himayesi altında planlı, programlı bir halde gerçekleştirmemiştir. Batı edebiyatı örneklerini eğitim ve terbiye derecelerine, ilgi alanlarına, maksatlarına göre seçime tabi tutarak tercüme etmişlerdir. Bundan dolayı çalışmamızın bu başlığında “mütercimin ideolojisi” yerine “mütercimin değerler sistemi” ifadesini kullanmanın daha uygun olacağı düşüncesindeyiz. Söz konusu dönemde yapılan roman çevirilerinin mukaddimeleri incelendiğinde; mütercimlerin, toplumun inanç sisteminin getirdiği ahlaki kaygılar ile hareket ettikleri ve kendi zevk ve tercihlerini, beğeni ve fikir dünyalarını öne çıkardıklarını gördük. Bu iki unsur Tanzimat devri mütercimlerinin metin tercihindeki kriterlerini gösterir.

1.1.1. Ahlakilik

Edebiyatın tarihi seyri içerisinde en merak edilen konulardan biri de işlevinin ne olduğu ve zaman içerisinde bu işlevin değişip değişmediğidir. Araştırmacılara göre genel seyir içerisinde sanatın “zevk” ve “fayda” olmak üzere iki temel işlevi vardır. Wellek ve Varren, “zevk” ve “fayda” unsurlarını açıklarken “zevk” unsurunu bir “rahatlama”, “fayda” unsurunu ise “bir ahlak dersi” gibi düşünmememizi ister. Ona göre “yararlı” boş vakit geçirmemek değil “ciddi bir dikkate layık olmak şeklinde” değerlendirilmelidir. “Zevkli” ise “sıkıcı olmayan, görev olarak yapılmayan” ve “ödülü kendisinde olma” şeklinde anlamlandırılmalıdır.⁶⁸

Edebiyatın fayda işlevi olarak nitelendirilen “ahlakilik”, edebi eser incelemelerinde bir eleştiri tipi olarak karşımıza çıkar.⁶⁹ “Ahlakî eleştiri” ise kaynağını Platon’un sanat-ahlak ilişkisi hakkındaki düşüncelerinden alır.⁷⁰ Aristocu eleştiriye karşıt olan bu düşünceye göre sanat eserinin değeri, estetik niteliklerinden çok toplumundaki bireylere yararlı olup olmaması ya da ahlaklarını yükseltip yükseltmemesiyle alakalıdır.⁷¹ Türk edebiyatında bu eleştiri tipine fazla

⁶⁸ René Wellek- Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, (Çev. Ömer Faruk Huyugüzel), Dergâh Yayınları, 2011, ss. 33-34.

⁶⁹ Ömer Faruk Huyugüzel, *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019, s. 23.

⁷⁰ Ömer Faruk Huyugüzel, *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*, s. 379.

⁷¹ Edebiyatın ahlakla olan ilişkisi için bkz. Aristoteles, *Poetika*’da sanatın iyi ve kötünün taklidi olduğunu açıklar: “O halde taklit edenler [sanatçılar], eylemde bulunanları taklit ettiklerine göre buradan zorunlu olarak şu sonuç çıkar: Eylemde bulunanlar ya iyi ya da kötüdürler; insanlar, karakter bakımından iyi ya da kötü olmaları bakımından birbirlerinden ayrıldığına göre bütün *ahlaksal* özelliklerimiz dönüp dolaşıp sonunda bu iyi-kötü karşıtlığına varır. Buna göre ozanlar ya ortalama insandan daha iyi ya da daha kötü olanları yahut da ortalama insanların eylemlerini taklit ederler.”, Aristoteles, *Poetika*, (Çev. İsmail Tunalı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 13.

rastlanmadığını belirten Ömer Faruk Huyugüzel, bununla birlikte Şinasi, Namık Kemal, Ahmed Mithat Efendi, Mizancı Murat gibi Tanzimat devri yazar ve şairlerinin yazılarında bu yaklaşımın kendini kuvvetlice hissettirdiğini de ifade eder.

Platoncu eleştiriye paralel olarak estetik gayeden çok sosyal faydaya önem veren Tanzimat devrinin ilk dönem sanatçıları, gazete neşrederken, edebî eser kaleme alırken halkı bilgilendirmeyi, ahlaki yönden ıslah etmeyi ön planda tutmuşlardır. Örneğin Mehmet Kaplan, Şinasi'nin, "Fenn-i edep bir maarifettir ki insana haslet-âîmûz-ı edeb olduğu için edeb ve ehli edîb tesmiye kılınmıştır." ilkesiyle "edebiyata tamamıyla ahlaki bir gaye" çizdiğini düşünür.⁷² Namık Kemal'e göre edebiyatın en büyük faydası, "milletin hüsn-i terbiyetine hizmettir".⁷³ Edebi yazılmış bir eser, "mekârim-i ahlak" için öyle bilinen bir kanundur ki, herkes isteyerek uyar ve o yüzden hükümlerine kefil olunur. Namık Kemal'in edebi eserlerinin birçoğunda iki düşüncenin hâkim olduğu görülür.⁷⁴ Bunlardan ilki Şinasi'ye benzer bir şekilde edebiyatı ahlaki değerle açıklamaktan gelen "sosyal fayda fikri" ve ikincisi ise "edebiyatın hakiki, dünyevi ve reel" olmasıdır. *İntibah* mukaddimesinde Namık Kemal, *Ceride-i Havadis* gazetesi yazarı Reşat'ın "hikâye/roman mı ahlaka hizmet edecek?" şeklindeki sorusuna "Evet onlar hizmet edecek" diye cevap verir. Tabi bu kuru kuruya bir fayda değil, "eğlenceli" bir istifade olmalıdır.⁷⁵ Mizancı Murad, "medeniyet ve cemiyetlerin belli başlı gelişme vasıtası, aynı zamanda aynası olan edebiyatın" ancak açık bir "ahlâk telâkkisine bağlı olduğu takdirde rolünü" yerine getirebileceğini düşünür. Mizancı Murad, edebiyatın herkesçe faydalanacağı bölümün "edebiyat-ı ahlâkîye" olduğunu belirtir.⁷⁶ Ahmed Mithat Efendi, okuyucusunu eğlendirirken eğitmek ister. Ona göre bir edebi eserin "yararlılığı" bilgi, zevk ve ahlâk nokta-ı nazarından değerlendirilmelidir.⁷⁷ Cevdet Kudret, çevirilerde iki sorunun varlığından söz eder. İlki çevirilerdeki dil problemi, ikinci ise roman çevirilerinin "ahlakı düzeltmeye" yardımcı olacağı düşüncesidir. Toplumun ahlaki değer yargıları,

⁷² Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret: Devir- Şahsiyet- Eser*, Dergâh Yayınları, 2013, s. 18.

⁷³ Namık Kemal, "Lisan-ı Osmâninin Edebiyatı Hakkında bazı Mülâhazalar Şâmildir", *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri: Nesir1*, (Haz. İnci Enginün- Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, 2011, ss. 128-129.

⁷⁴ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret: Devir- Şahsiyet- Eser*, s. 19.

⁷⁵ Namık Kemal, "İntibah Mukaddimesi", *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri: Eser Tanıtma ve Önsözler*, (Haz. İnci Enginün- Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, 2011, s. 162.

⁷⁶ Birol Emil, "Mizancı Murad Bey'in Edebiyat ve Tenkide Dair Görüşleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1971, ss. 119-143.

⁷⁷ H. Harika Durgun, *Ahmed Mithat Efendi ve Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 179.

hem eski edebiyat taraftarları hem de Batı yanlısı yazarlar tarafından dikkat edilen bir husustur.⁷⁸

Eskiye bağlı kimi yazarlar, Frenklerden birtakım ahlâk bozucu şeyler çevireceğimize, Ahlâk-ı Alâî, Makamât-ı Harîrî gibi eski eserleri okumamız gerektiğini savunuyor; Batıya dönük yazarlar da, Batıdan yapılacak birtakım çevirilere ihtiyacımız bulunduğunu, fakat «Fransız ahlâkının başka, Müslüman ahlâkının başka olduğunu, onlarda iyi sayılan ahlâkın belki de üçte ikisinin bizde zararlı» sayılacağını ileri sürerek, «Frenk düşüncelerini ahalimize aşılammak için, Avrupalıların aşk ve alaka üzerine yazdıkları hikâyeleri çevirmemeyi», «tarih, bilim ve ahlâkla ilgili olanları» çevirmeyi salık veriyordu.

İlk tercüme eserimizle karşımıza çıkan “ahlaki kaygı” daha sonraki eserlerin seçiminde de ön koşul olarak kabul edilir. 1862 yılında Yusuf Kamil Paşa, Fénélon’dan çevirdiği *Tercüme-i Telemak*’ın⁷⁹ mukaddimesinde “bâdî-i nazarda hikâyetten ibaret görünür ise de inde’l-hakîka fehâvî-i mekasıd-ı metâvîsi yemm-i niam-himem-i hümayûnu ser-erbâb-ı hünere derârî-rîz” ifadesiyle kitabın hikâyeye benzese de ibret, ahlak ve terbiye dersi vermek için kaleme alındığı belirtir.⁸⁰ Mustafa Nihat Özön’e göre Kamil Paşa’nın bu tavrı azamet ve kibirden kaynaklanır.⁸¹ Osmanlı Devletinin önemli devlet adamlarından Yusuf Kamil Paşa’nın, pek itibar görmeyen hikâye/roman türünde bir kitap tercüme ettiği izlenimi yaratmamak adına gerek mukaddimede gerekse de devrin maarif nazırı Kemal Efendi’nin yazdığı takrizde eserin bir “hikmet” barındırdığına vurgu yapılır. Hatta Sami Paşa, takrizinde romanda tasavvufi öğeler bulunduğuna dair ibarelerin yer aldığını ifade eder. *Tercüme-i Telemak* çevirisini ve esere yazılan takrizleri Ahmed Mithat Efendi de *Nedamet mi? Heyhat!* adlı çevirisinin mukaddimesinde eleştirir.⁸² Yazar, eserin bir ilk olması nedeniyle dayandığı “hikmet-i ahlakiye”nin birçok kişi tarafından abartılıp “hikmet-i siyasiye” ile karıştırıldığını düşünür. Bu kişiler esere roman demek yerine “hikmet kitabı” demeyi tercih eder. Ahmed Mithat Efendi, söylediklerinde mübalağa olmadığını hatta bazı kişilerin romanda “ışarat-ı tasavvufiye” de arayıp bulduğunu belirtir.

⁷⁸ Cevdet Kudret, *Edebiyatımızda Hikâye ve Roman*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1977, s. 16.

⁷⁹ Fénélon, (Müt. Yusuf Kamil Paşa), *Tercüme-i Telemak*, Tabhane-i Amire, 1280, s. 2.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 88. Metin Kayahan Özgül de eserin, bir “hikmet” barındırdığını belirterek türü hakkında şu açıklamayı yapar: “ (...)ne yazarken Fenelon ne tercüme ederken Kâmil Paşa ve ne de okurken Osmanlı aydını Télémaque’ı roman olarak düşünmüşlerdir. Onlara göre bu eser, felsefî, siyasî konuların edebî yollardan ele alındığı bir tedkik, tahlil ve talim kitabıdır. (...) Telemak mutlaka bir türe sokulmak isteniyorsa, bu tür olsa olsa siyasetname olabilir”. Bkz. “Yusuf Kamil Paşa’nın Tercüme-i Telemak’ı”, *Erdem*, cilt: XIV, sayı: 40, 2002, s. 216.

⁸¹ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, İletişim Yayınları, 1985, ss. 115-117.

⁸² Emile Augier, (Müt. Ahmed Mithat Efendi), “Mukaddime Makamında Bir Hasbîhâl”, *Nedamet mi? Heyhat!*, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1302, s. 3-4.

Tercüme-i Telemak, Fransa veliahdının hocası Fénélon'un, kral adayına hükümet idaresi hakkındaki birtakım düşüncelerini aktarmak amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. Aslında mütercimnin romanı, hikmetli sözlerle kuşatılmış bir ahlak kitabı gibi sunması ve hatta kitabı takdim edenlerin onda tasavvufi unsurlar çıkarması şaşılacak bir durum değildir. Eski tahkiye geleneğimiz dışında bu dönemde Batılı anlamda bir nesir geleneği henüz yeni yeni ortaya çıkmaya başladığı için, Osmanlı aydınının birden eski nesir geleneğini geride bırakması mümkün olmamıştır. İslam dini çerçevesinde gelişen Türk sanatı ve nesri Tanpınar'ın da ifade ettiği gibi bazı sanatların yarım kalmasına neden olur. Hatta roman gibi insan ruhunu derinlemesine irdelemek için psikolojiyi kullanan nesrin, Tanzimat devrine kadar ortaya çıkmamasına sebep olur. Tanpınar, müşterek İslami kültürden gelen tahkiye geleneğinin belli konuların dışına çıkmayan insanı ve harici âlemi yok sayan bir yapısı olduğuna işaret eder:⁸³

Müslüman Şark, psikolojik tecüssüsü pek az tanımıştır. Bazı umumî fikirlerin dışında insan ve insan ruhu onu pek az meşgul etmiştir. Kendisini metodik şekilde derinleştirmeye çalışanlar bulunsalar bile, bu bir kültür için umumî bir terbiye mahiyetini alacak şekle girmemiştir. Eski sanatlarımızın bazılarının yarım kalmasına ve bazı sanatların –resim ve heykel gibi- hiç inkişaf etmemesine İslami akidenin sebep olduğu söylenir. (...) Müşterek İslami kültürden gelen büyük hikâye an'anesine gelince, muayyen mevzulardan çıkamayan bu an'nane, insanı da haricî âlemi de beraberce inkâr ediyordu. Onlara göre hayatın ezeli ve edebî tek bir dramı vardır: Asıl menbaından uzaklaşmış ruhun bu menbaa hasreti ve ona erişmek için gidilecek yol Büyük tasavvufi mevzular, böylece yalnız sembol üzerinde konuşuyorlardı. Eşyaya, cansız şeylere bile şâmil olan bu ezeli dramın dışında her şey ehemmiyetsiz ve manasızdı.

Hal böyle iken bu nesir geleneği ile yetişmiş bir devlet adamının sıradan mevzuları konu edinen alelade bir hikâyeyi tercüme ettiği düşüncesi karşısında yaşadığı kaygı anlaşılabilir bir durumdur.

Roman türünü “ahlaka hizmet eden hikâye kitapları” olarak tarif eden Ahmed Subhi, *Esrar-ı Saray-ı Kralî* adlı romanın mukaddimesinde romanlardan ahlaki ders çıkarılmasının yanında okuyucunun da eğlendirilmesi gerektiğini savunur:⁸⁴

(...) Eğlence ile ahlak dersini cem eden yani eğlenerek istifadeyi ve istifade ederek imrar-ı vakti mucip olan bu cins edebiyat-ı garbiyeden lisanımıza tercüme olunanların birinci mazhar-ı kabul olunduğunu gördüğüm için Fransa'nın meşahir-i üdebasından (Xavier de Moptépin)in telifi olan işbu Esrar-ı Saray-ı Kralî hikâye-i garibesini intihab ederek lisanımıza tercüme etmek arzusunda bulundum.

⁸³ Ahmed Hamdi Tanpınar, “Roman ve Romancıya Dair Notlar”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, ss. 60-61.

⁸⁴ Xavier de Montépin, (Müt. Ahmed Subhi), “İfâde-i Meram”, *Esrâr-ı Saray-ı Kralî*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1293, s. 2.

1296/1879’da yayımlanan *Graziella* çevirisine Yusuf Neyyir, 14 sayfalık bir mukaddime yazar. Romanın mukaddimesinde, bizdeki roman anlayışı ile Batıdaki karşılığını mukayese eder ve romanın muhtevassından beklentisini dile getirir.⁸⁵ Ayrıca Batı medeniyeti karşısında neden geri kaldığımıza ve çözüm yollarının neler olabileceğine dair fikirlerini beyan eder. Yusuf Neyyir, Batı’daki roman türünün zamanının ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeyde yazıldığı için rağbet gördüğünü belirtir. Bizdeki tahkiye geleneğinin ise “bir pehlivanın bıyıklarını darağacı gibi tasvir etmek veya bir kahramanın eline yüz batman ağırlığında bir gürz verip onu her sallayışta binlerce bölükleri kırdırmak gibi kudret-i beşeriyenin fevkine çıkan mübalâğat”la dolu olduğunu vurgular.⁸⁶ Çevirinin yapıldığı döneme kadarki telif romanları yetersiz bulan mütercim, bu yetersizliğin nedenini ve çözüm yolunu şöyle dile getirir:⁸⁷

(...)Gerçi asrın şu icab-ı neticesi olarak bizde dahi bir vakitten beri bazı erbab-ı himemin âsâr-ı kalemiyesi bu yolda bize oldukça numune-nüma olmakta ise de bunların miktarı ihtiyacat-ı hazıramızın icabat-ı tabiiyesiyle mütenasib olmadığından ve her nasıl olsa maarif ve medeniyeti bir suret-i muntazamada istikrar ve mükemmele irae-i âsâr etmiş bir heyet-i medeniyenin servet-i müktesebe-i ilmiyesinden istiâne bizim gibi maarif neredbanın daha birinci kademesine ayak atabilmiş bir heyet için derece-i vücubda idüğünden nekâyis-i esbab tahsil-i ikmal ve bu suretle vukuf ve malumatımızı bir nokta-i kifayeye isal edinceye kadar teliften ziyade tercüme cihetine sarf-ı efkâr ve iktidar etmek lazım gelir.

Telif eser yerine çok sayıda tercüme yapılması gerektiğini savunan yazar, metin seçiminde eğitimci kimliğinden istifade ederek pragmatik bir tutum sergiler. Bir millet için saadet kaynağı olarak nitelediği ahlaki değerleri metin tercihinde önceleyen mütercimin, roman türünden de beklentisi “aklen ve hikmeten makbul olması” ayrıca “âhlak ve âdetlerimize uygun düşmesi”dir.⁸⁸ Neyyir, *Graziella* romanının başlangıçta sıradan bir hikâyeden ibaretmiş gibi görünmesine rağmen aslında “siyaset ve âşıkane hissiyat gibi insaniyet namına birbirinde mühim iki kuvvetin nokta-i iltisakı veyahut mirat-ı iltihakı” olduğuna işaret eder. İsmail Habib Sevük, *Télémak* tercümesinden itibaren metinlerin alelaide olmadığı, bunların hikâye değil ibrete, akla ve hikmete dayanan birer hikâye oldukları vurgusunun mütercimler tarafından sık sık dile getirildiğini belirtir.⁸⁹

⁸⁵ Alphonse de Lamartine, (Müt. Yusuf Neyyir), “Mukaddime”, *Graziella*, Kırkambar Matbaası, İstanbul, 1296, ss. 2-15.

⁸⁶ Alphonse de Lamartine, (Müt. Yusuf Neyyir), “Mukaddime”, *Graziella*, s. 5

⁸⁷ Alphonse de Lamartine, (Müt. Yusuf Neyyir), “Mukaddime”, *Graziella*, s. 10.

⁸⁸ Alphonse de Lamartine, (Müt. Yusuf Neyyir), “Mukaddime”, *Graziella*, s. 14.

⁸⁹ İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, Remzi Kitapevi, Cilt: 2, ss. 229-230.

Benzer bir görüşü Şemsettin Sami, Hasan Bedrettin’le⁹⁰ beraber tercüme ettiği Victor Hugo’nun *Sefiller*’in mukaddimesinde de ifade eder:⁹¹

Bu eser sûretâ bir hikâyeden ibaret ise de o hikâyenin içinde muharrir o kadar hikmetler, o kadar hakikatler derç etmiştir ki, bu kitap hikâyeye kitapları sırasından çıkıp, adeta asr-ı hazırın bir kanun-ı medeniyeti ve insaniyetin bir düstur-ı a’zâmı hükmüne geçmiş ve umum-ı tarîfinden o suretle kabul olunarak, Avrupa’nın kâffe-i elsinisine tercüme ve her birinde defaatle tab’ ve neşredilmiştir.

Zeynep Kerman’a göre Tanzimat’tan sonra yetişen ilk nesil, daha ziyade Aydınlanma çağı filozoflarıyla Romantik yazarlardan özellikle Victor Hugo ile Shakespeare’den beslenmişlerdir.⁹² Bu yazarlarda din duygusu ön plandadır. Ancak dini “dogmatik” değil “yaşanan bir duygu” olarak düşünmüşlerdir.⁹³ Böylelikle din duygusunun huzur vericiliğinin gittiğine, yerine mistik duyuş tarzının geldiğine inanırlar. Romantik yazarlardan Victor Hugo, eserlerinde mahkûmların, düşmüş kadınların, cemiyetin sillesini yemiş insanların ve korunmaya ihtiyacı olan çocukların hayat hikâyelerini konu edindiği için Tanzimat yazar ve mütercimleri tarafından ilgiyle takip edilmiştir. İyi ve kötünün yan yana sunulduğu bu eserlerden okuyucunun ahlaki bir ders çıkaracağına inanan birçok mütercim, tercihlerini Victor Hugo’nun eserlerinden yana kullanmışlardır.⁹⁴ Bunlardan birisi Ahmed Münif’tir. Ponson du Terrail’dan tercüme ettiği *Paris Faciaları*’nın başına yazdığı “İfade-i Mahsusa”da daha önce “edib-i yegâne-i asır” Victor Hugo’nun *Derebeyleri*⁹⁵ adlı tiyatrosunu tercüme edip neşrettiğini ve büyük bir ilgiyle karşılandığını belirttikten sonra bu başarısını tercüme kabiliyetinden ziyade okuyucuların okuma isteğine bağlar.⁹⁶

İşte şu teşvik-i mürüvvet-mendanedir ki efkârı terbiye ve ahlakî tezkiye edecek birçok mebahis-i zarîfane ve muhakemat-ı hekîmaneyi muhtevi olup cüz-i evvelini neşre muvaffak olduğum şu romanı dahi tercümeye hâme-i cesaret olmaya mecbur eylemiştir.

Halil Edib, *Jöneviyev- Bir Hizmetçi Kızın Sergüzeşti* adlı eserin mukaddimesinde Batı edebiyatının önemli yazarlarından olan müellifin eserini

⁹⁰ Forma forma neşredilmekte olan eser bir ihbar üzerine devamı men ve basılan kısımlar da yasaklanmıştır. Kalan kısmını daha sonra Hasan Bedrettin tamamlamıştır (İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, Remzi Kitapevi, Cilt: 2, 1941. s. 233).

⁹¹ Victor Hugo, (Müt. Şemseddin Sami), “Bir İki Söz”, *Sefiller*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1297, ss. 3-4.

⁹² Zeynep Kerman, “1862-1980 Yılları Arasında Türk Edebiyatında Victor Hugo”, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, s. 412.

⁹³ Emel Kefeli, *Batı Edebiyatında Akımlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 68.

⁹⁴ Zeynep Kerman, “1862-1980 Yılları Arasında Türk Edebiyatında Victor Hugo”, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, s. 412.

⁹⁵ Victor Hugo, *Derebeyleri*, (Müt. A. M.), İstanbul, 1296, 32 s.

⁹⁶ Ponson du Terrail, (Müt. Ahmed Münif), “İfade-i Mahsusa”, *Paris Faciaları*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1298, s. 2.

tercüme etmek için uzun süre düşündüğünü sonunda yazma kudreti ve kabiliyetine sahip olduğunu hissedince kitabı tercüme etmeye karar verdiğini belirtir.⁹⁷ Halil Edib, Lamartine'nin, eserinin başında 47 sayfalık uzun bir mukaddime yazdığını ancak bunun “mesail-i hikemiyeyi hâvi olduğu için” okuyucuların yorulmadan okuyacağına inanır. Eserin ahlaka hizmet edeceğini düşünen Halil Edib, bu düşüncesini *Tarik* gazetesi başmuharriri Kemalpaşazade Said Bey'in manzumesiyle teyit eder:⁹⁸

*Ahlâk iledir kemâl-i âdem
Ahlâk iledir nizam-ı âlem
Ahlâka nazar edilmeyince
Semt-i edebe gidilmeyince
Âlemde nice maârif ehli
Tercih ediyor ulûma cehli*

İsmail Habib Sevük, Halil Edib'in *Jöneviyev* çevirisini değerlendirirken mütercimin, daha romanın dış kapağına yazdığı satırlarda ahlak ve hikmete dair endişelerinin, kendini gösterdiğini belirtir:⁹⁹

*Mekârim-i ahlâk, mehasin-i âdab ve meâli-i efkâr ile muttasıf bir
hizmetçi kızın sergüzeşt-i ahvalini gayet müessir surette tasvir eder ciddi bir
romandır ki eserin gerek metn-i hikâyede âdab ve ahlâka hâdim ve tenvir efkâra
medar olacak nice nice mesail-i hikemîye, mebahis-i edebiye, hissiyat-ı âliye ve
mütalaat-ı mühimmeyi dahi hâvi olmakla gerek aile meyanında ve gerek her sınıf
halk içinde okumaya şayan âsârdandır.*

Beykozlu Necib, *Kaptan Kabl* adlı çevirisinin mukaddimesine roman türünün edebiyattaki yeriyle ilgili bir değerlendirmeye başlar. Mütercim, romanın tarihi bir vakaya dayansın ya da dayanmasın, “facia ve garip” durumları tasvir etse bile insanlar için “bir ahlak dersi ve ibret aynası” vazifesi gördüğünü belirtir. İşte bu yüzdendir ki edebi eserler içerisinde itibar görmeye en layık tür roman olmalıdır.¹⁰⁰ Görüleceği üzere Tanzimat yazarları gerek telif gerekse tercüme eserleriyle halka fayda sağlamakla birlikte toplumun ahlaki değerlerine de riayet etmeye özen göstermişlerdir. Bunu da romanın bir işlevi, bir özelliği olarak kabul etmişlerdir.

Edebiyatın, insanı ahlak yönünden eğittiğine ve eğitmesi gerektiğine inanan Ahmed Mithat Efendi de telif ve tercüme roman mukaddimelerinde bu düşüncesini sık sık dile getirmiştir. *Nedamet mi? Heyhat!*'ın mukaddimesinde, “romancılık sanatının mahiyeti” hakkında “okuyanları hem eğlendirir hem de müstefit eyler” diyerek

⁹⁷ Lamatine, (Müt. Halil Edib), “Mütercimin İfâde-i Mahsûsası”, *Jöneviyev- Bir Hizmet Kızın Sergüzeşt-i*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1303, s. 4.

⁹⁸ Lamatine, (Müt. Halil Edib), “Mütercimin İfâde-i Mahsûsası”, *Jöneviyev- Bir Hizmet Kızın Sergüzeşt-i*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1303, ss. 4-5.

⁹⁹ İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, s. 230.

¹⁰⁰ Maryt, (Müt. Beykozlu Necib), “Bir İki Söz”, *Kaptan Kabl*, Matbaaü'l-İtidal, İstanbul, 1303, ss. 2-3.

romandan beklentisinin ne olduğunu açıklamıştır. Ahmed Mithat, roman tercümesinin tarihçesine değinerek Telemaque’tan 1889 yılına gelinceye kadar Alexandre Dumas Pere, Alexandre Dumas Fils, Eugene Sue, Xavier de Montepin, Victor Hugo, Octave Feuillet’nin eserlerinin tercüme edildiğini ve bu eserlerin “insaniyet, medeniyet, ahlak” gibi faydalı hususlara yer verdiğini anlatır.¹⁰¹

Romancı karilerine ihsas eyleyeceği fikri, hikmeti, ibreti elbette en ziyadesi mehasin-i beşeriyeyi ilham ve işaret eyleyerek yazmalıdır. Bir genç kız, bir genç kadın bile onu okumaktan dolayı asla mahcup kalmamalıdır. Bilakis iffet hususunda en mutaassıp kocalar, babalar bile romanları kendi zevcelerine, kızlarına okutarak kıssa ateşin karşısında yazsa serin ağaçlar gölgesinde saatlerce tatlı vakitler geçirmelidir.

H. Harika Durgun’a göre yazarın edebi eserden beklediği yararlılık fikri– dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda- bilgi, zevk ve ahlak nokta-i nazarında değerlendirilmelidir.¹⁰²

Bogos, 1305/1887-1888 yılında George Ohnet’ten tercüme ettiği *Son Aşk* romanın mukaddimesinde, son dönemde yayımlanan eserlerin birçoğunun “ilim ve fenne” hizmet ettiğini böylelikle gün geçtikçe memleketin önemli bir hazineye sahip olduğunu belirtir.¹⁰³ Bogos söz konusu eserler içerisinde “roman namıyla” bilinen ibret verici hikâyelerin, “ilim ve fen” kitaplarına göre edebi bakımdan üstün olmalarının yanı sıra bunların halkı eğlendirdiğini, “tezhib-i ahlaka hizmet” ettiğini ifade eder.

Ahmed Rasim de *İki Kadın* başlıklı tercümesinin mukaddimesinde, 1880’li yıllarda yayımlanan Fransız romanlarını değerlendirir.¹⁰⁴ Eugene Sue, Alexandre Dumas, Xaviere de Montépin gibi yazarların romanlarını uzun uzun teferruatlarla donatılmış, her bir şahsın birkaç defa öldüğü, “muğlak” romanlar olarak nitelendirir. Bu türden romanların okuyucu tarafından artık rağbet görmediğine değinen yazar, Victor Hugo’nun “mektebinden” gelen yeni romancıların ise artık “safiyet içinde hile ve hile içinde safiyet arayarak” insanoğlunun kalbindeki derin hisleri tarif etmeyi başardıklarını ifade eder. Ahmed Rasim, söz konusu romanlardan herkesin kendi payına ahlaki bir ders çıkarabileceğine inanır. Ona göre bir cinayeti seyretmek insanda nefret hissi uyandırabilir. Fakat manevi yönü ağır basan bir cinayeti okumak, ondan “hisse-i ahlak” çıkarmak vicdan sahibi okuyucu için hoş olacak, ayrıca fayda

¹⁰¹ Emile Augier, (Müt. Ahmed Mithat Efendi), “Mukaddime Makamında Bir Hasbıhâl”, *Nedamet mi? Heyhat!*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1302, s. 3-4.

¹⁰² Hatice Harika Durgun, *Ahmed Mithat Efendi ve Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 179.

¹⁰³ Georges Ohnet, (Müt. Bogos), “Mukaddime”, *Son Aşk*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1305, s. 4.

¹⁰⁴ Adolphe Belot, (Müt. Ahmed Rasim), “Birkaç Söz”, *İki Kadın*, (Müt. Ahmed Rasim), Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1306, ss. 3-4.

sağlayacaktır. Okuyucunun bunun bilincinde olduğunu inan mütercim, bu türden kısa soluklu çevirilerin sayısının gittikçe çoğaldığını belirtir.

Faik Reşad, Fenelon'un bir başka eserini *Hikâye-i Aristonous* başlığıyla özet şeklinde tercüme ederken eserin, “Telemak vadisinde hikmet-i ameliye ve fezail-i ahlakiyeyi musavvir ve fakat muhtasar olarak” kaleme alındığını belirtir.¹⁰⁵ Ona göre “hikâye kitaplarında birtakım garaib vukuata” tesadüf edilirse de bu kitapta tuhaf, garip olayların yer almadığı görülür. Bilâkis okuyanlara “ahlaken bir faide” kazandırdığından bahseder.

Romanlardan, insanların özellikle de kadınların ahlaki bir ders çıkarabileceğini düşünen Fatma Aliye, *Meram* adlı çevirisinin bu yolda okuyucuya fayda sağlayacağı inancındadır.¹⁰⁶ Yazar, mukaddimesinde bir kitabı çevirmeye niyetlenen hanımlara bir örnek olması amacıyla bu romanı, tercüme etmeye karar verdiğini belirtir. Fatma Aliye, en çok da kadın okuyucularının istifade edeceğini düşündüğü bu romanla ilgili düşüncelerini romanın sonundaki “Tabsıra” bölümüyle devam ettirir.¹⁰⁷ Burada eseri tahlil ederken bir yandan da romanda okuyucunun kimleri örnek alması veya almaması gerektiği üzerinde durur. Kadınlar için Elen karakterinin ırz, namus, sadakat ve gidişatı açısından örnek olamayacağını düşünen Fatma Aliye, onun yerine başına birçok talihsizlikler gelen Diana'nın daha iyi bir örnek olacağı kanaatindedir. Bunun dışında, romanda yer alan genç ve ihtiyar karakterlerin yaşam öyküleri vasıtasıyla okuyucunun ahlaki dersler çıkarabileceğini düşünür.

Roman türünü ahlaki değerler çerçevesinde tanımlayan bir diğer yazar da Süleyman Nafiz'dir. Xavier de Montépin'den tercüme ettiği *Asniyer Faciası yahut Bir Canavar Kadının Encamı*¹⁰⁸ başlıklı eserin mukaddimesinde romanı, içinde pek çok ibretlik olayın yer aldığı “birer mecmua-i tecarüb” olarak kabul eder.¹⁰⁹ Toplumun temel değer yargılarından biri olan “ahlakiliğin” edebî eserlerde de bulunmasına vurgu yapar. Aynı zamanda Süleyman Nafiz, tarih ile roman arasındaki farka da değinir.

¹⁰⁵ Fénélon, (Müt. Reşad), “Mukaddime”, *Hikâye-i Aristonous*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306, s. 2. Bkz. Ömer Faruk Akün, “Fâik Reşad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 12, İstanbul, 1995, s. 109.; Bekir Ocak, “Fenelon'un 'Aristonous' Adlı Eserinin Mülâhhas Tercemesi ve Ahmed Faik Reşad Bey”, *Mavi Atlas*, 7/2016, s. 168-180.

¹⁰⁶ Georges Ohnet, (Müt. Fatma Aliye), “Dibace”, *Meram*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307, ss. 2-3.

¹⁰⁷ Georges Ohnet, “Tabsıra”, *Meram*, ss. 327-328.

¹⁰⁸ Asniyer Faciası adıyla tercüme olunan roman iki ciltten oluşur: *Asniyer Faciası yahut Bir Canavar Kadının Encamı*, (Müt. Süleyman Nafiz), Birinci cilt: İstapan Matbaas, İstanbul, 1307, *Asniyer Faciası yahut Bir Milyonlar Sahibi Bir Adam*, (Müt. Süleyman Nafiz), İkinci cilt: İstapan Matbaası, İstanbul, 1307.

¹⁰⁹ Xavier de Montépin, (Müt. Süleyman Nafiz), “İfade-i Meraam”, *Asniyer Faciası yahut Bir Canavar Kadının Encamı*, İstapan Matbaası, İstanbul, 1307, s. 5.

“Tarih”in geçmişteki olayları naklettiğini, “roman”ın ise “mazide vukua gelen” olayları “fazilet-i insaniye, adab-ı milliye dairesinde” aktardığını vurgulayarak romanı bir “ayine-i hakikat-nüma”, bir “tarihçe-i ahlak” olarak kabul eder:¹¹⁰

Tarih, vakayi-i sabıka-ı cihanın müstakbele nakli olan bir lisan-ı masunü'l-zevaldir; roman ise tarihin mündericatından olan feca-i maziye-i âlemin münferiden ahlak noktasında muhakemesine hadim bir mecmua-i fazilet-i ıstimaldır. Bir sürat-ı hâtife feza-yı ademe çekilip gitmekte olan mazide vuku gelen bir vak'ayı bir faciayı fazilet-i insaniye âdâb-ı milliye dairesinde müstakbele nakl ve isal eden sa'y-ı ibret-efza hususiyle güzergâh-ı fenadan gelip geçen eslâfin ahvalini enzar-ı âleme aksettirerek muamelat-ı hususiye ve umumiye-i beşeriyeyi bize gösteren ayine-i hakikat-nüma, tarihçe-i ahlak olan romanlar değil midir?

Edebiyatın özellikle de romanın ahlaka hizmet etmesi gerektiği üzerinde duran Süleyman Nafiz, *Ahz-ı Sar yahut Poliste Maharet* adlı bir başka tercümesinde de buradaki fikrini ayrıntılı bir şekilde tekrarlar. Mütercim, tercümesinin “Mukaddime”sinde *Asniyer Faciası* adlı eserin okuyucular tarafından “hakikaten müfid” kabul edilerek ilgiyle karşılandığını, bunun neticesinde *Ahz-ı Sar yahut Poliste Maharet*’i tercümeye teşvik edildiğini belirtir.¹¹¹ Süleyman Nafiz, mukaddimesinde dikkat çektiği husus, “bir roman hangi lisanla tercüme ve tahrir edilmiş ise o lisanın ahlak ve etvarı, âdât ve mişvarı” göz önünde bulundurulmalıdır. Yani mütercim, Osmanlı-Türk toplumunun ahlaki değer yargılarına riayet ettiğini bir kez daha vurgular. Süleyman Nafiz, Alexandre Dumas Père’den tercüme ettiği *Sevdanın Meyusiyeti yahut İnkişaf-ı Esrar* romanının mukaddimesinde de roman-ahlak ilişkisi hakkındaki görüşlerini tekrarlar.¹¹² Romanların “ahlak nokta-i nazarından ifa edeceği hizmeti” bir kez daha dile getirir. Özellikle II. Abdülhamit’in de kültür sanat politikasında “âsâr-ı nafia”ya önem verdiğinin altını çizerek telif ve tercüme eserlerin toplumun gelişmesine, ilerlemesine öncülük ettiğini açıklar.

Tercüme ettiği romanı toplumsal kabullere uygun hale getirmeye çalışan bir diğer mütercim, Ahmed Medhi’dir.¹¹³ *Safvet yahut Genç Çiftçi* adlı romanın mukaddimesinde, eseri “Ahlak ve âdât-ı milliyemiz nazar-ı dikkate alarak” seçtiğini

¹¹⁰ Xavier de Montépin, (Müt. Süleyman Nafiz), “İfade-i Meram, *Asniyer Faciası yahut Bir Canavar Kadının Encamı*, s. 5.

¹¹¹ Jules de Gastyne, (Müt. Süleyman Nafiz), “Mukaddime”, *Ahz-ı Sâr yahud Poliste Maharet*, İstefan Matbaası, İstanbul, 1307, s. 3.

¹¹² Alexandre Dumas (Pere), (Müt. Süleyman Nafiz), “Mukaddime”, *Sevdanın Meyusiyeti yahud İnkişaf-ı Esrar*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1308, s. 2.

¹¹³ Selin Erkul Yağcı, kataloğunda (A. S. Erkul Yağcı, *Catalogue of Indigenous and Translated Novels Published between 1840 and 1940*, 2011, s. 9, (Erişim 20.09.2019), <http://kisi.deu.edu.tr>, *Safvet yahut Genç Bir Çiftçi* adlı romanın mütercimi olarak Ahmed Mithat Efendi’yi gösterir. Kitabın kapağındaki mütercim adına bakıldığında, çevirmenin Ahmed Medhi olduğu açıkça görülür.

belirtir.¹¹⁴ Çevirisinde kaynak metinle ayrılıkların bulunduğunu, Fransa’da yalnızca ziraat mekteplerinde okutulan bu kitabı, herkes tarafından okunabilecek hale getirdiğini ifade eder. Bunu yaparken yazarın hareket noktası yine ahlaki değerlerdir:¹¹⁵ “Ahlak nokta-ı nazarından numune-i emsal olacak mücessem ve müessir misaller göstermeye ve mülâhazaya meleke hâsıl edecek mütalaat derç etmeye itina eyledim.”

Mehmet Şakir, 1308/1891 yılında tercüme ettiği *Güzel Anjel* romanının konusunu gerçek olaylardan aldığını belirterek, okurun rahatlıkla bu eserden istifade edebileceği düşünür.¹¹⁶ Mütercim, okuyucusuna tavsiyede bulunarak, hayali vakaları konu edinen eserleri okuyarak vakitlerini boşa harcamamalarını, bu tür eserler yerine *Güzel Anjel* gibi “tezhib-i ahlak”a hizmet eden romanları okumalarını ister.

Ponson du Terrail’in *Meç Arkadaşları*¹¹⁷ adlı romanını çeviren H. Süleyman Tevfik, mukaddimesinde roman türü hakkında bilgi verir.¹¹⁸ Mütercim’e göre güzel ahlak, doğru bir yolda ilerlemek yani çeşitli tehlikelerden korunmak, insanlığa uymayan her türlü kötülükten sakınmaktır. Bu yolda hizmet edecek eserler içerisinde en önemlisi romandır. Ona göre roman, “usul-ı beşeriyenin bir ayna-i gayret-nümasıdır.”. Romanın verdiği nasihatın, bir anne veya babanın evladına, bir abinin kardeşine ya da bir arkadaşın başka bir arkadaşına verdiği öğütten daha etkili bir şekilde okuyucuya tesir ettiğini düşünür. Mütercim, Alexandre Dumas’ın birçok eserinin tarihi olayları işlemesi, Jules Verne’nin eserlerinin hikmetli vak’aları ve coğrafya gibi ilimleri konu edinmesi, Xaviere de Montépin, Porson du Terrail, Emile Richebourg, Eugene Sue gibi yazarların romanlarının ise nasihatlerle dolu olması sebebiyle “tenvir-i efkâra, terakki-i maarife” hizmet ettiğini düşünür. Gençlerin kıymetli zamanlarını birtakım seyir yerlerinde dolaşarak ya da *Leyla ile Mecnun*, *Ferhat ile Şirin*, *Koroğlu*

¹¹⁴ (İmzasız), (Müt. Ahmed Medhi), “Birkaç Söz”, *Safvet yahud Genç Çiftçi*, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1308, ss. 3-4.

¹¹⁵ (İmzasız), (Müt. Ahmed Medhi), “Birkaç Söz”, *Safvet yahut Genç Çiftçi*, s. 4.

¹¹⁶ Xavier de, Montépin, (Müt. Mehmet Şakir), “İfade-i Mütercim”, *Güzel Anjel*, Artin Asarduryan Matbaası, İstanbul, 1308.

¹¹⁷ Eserin adı A. Selin Erkul Yağcı’nın çalışmasında “Maç Arkadaşları” şeklinde hatalı yazılmıştır (A. S. Erkul Yağcı, *Catalogue of Indigenous and Translated Novels Published between 1840 and 1940*, 2011, s. 10, (Erişim 20.09.2019), <http://kisi.deu.edu.tr>, Seyfettin Özege kataloğunda (Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, cilt. 4, s. 1017, Erişim tarihi: 02.10.2020, http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/Evraklar/Bel_Mtf_52774.pdf,) İBB Atatürk Kitaplığında ve Hasan Anamur’un çalışmasında eserin adı kılıç arkadaşları anlamında “*Meç Arkadaşları*” şeklinde geçmektedir, (Hasan Anamur, *Başlangıcından Bugüne Fransızcadan Türkçeye Yapılmış Çeviriler İle Fransız Düşünürlerle, Yazarlar, Sanatçılar Üzerine Türkçe Yayınları İçeren Bir Kaynakça Denemesi*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 802).

¹¹⁸ Porson de Terrail, (Müt. H. Süleyman Tevfik), “Mukaddime”, *Meç Arkadaşları*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1308, ss. 3-4.

gibi eski tahkiye geleneğimizin ürünlerini okuyarak harcamalarını beyhude bir iş olarak gören H. Süleyman Tevfik, bunların yerine özellikle “edibane yazılmış romanları” okumalarını tavsiye eder.

Alman bilim adamı, yazar Adelbert von Chamisso’nun 1814’te kaleme aldığı *Peter Schlemihls Wundersame Geschichte* adlı kitabı S. Vehbi tarafından 1308/1890-1891’de *Peter Şilemil’in Sergüzeşt-i Garibi yahud Gölgesini Satan Adam* başlığıyla tercüme edilmiştir. Yazıldığı dönemde ilgiyle karşılanan ve Alman romantik edebiyatın önde gelen eserleri arasında sayılan bu kitabı S. Vehbi tercüme ederken eserin “hikâye-i hayaliye, ahlaka ve hikmete” bağlı olmasının önemini vurgulamıştır. S. Vehbi’ye göre “muhayyelât” kelimesinin ilk anda “hayal”den başka bir anlamı yokmuş gibi görünmesine karşın edebi ürünler ve özellikle “mahsul-i hayal” olan romanlar söz konusu olduğunda bir milletin ahlakını ve maneviyatının derecesini tasvir etme vazifesi görür.¹¹⁹ Doğu klasiklerini ve Anglosakson yazarların edebiyat anlayışlarını mukaddimesinde değerlendiren S. Vehbi, Alman yazarlarla söz konusu yazarları karşılaştırdığında Alman sanatçıları “ahlaka, hikmete” bağlı olmaları yönünden beğenir ve takdir eder.

Mehmet Tevfik, Xavier de Montépin’den tercüme ettiği *Tunçtan Kızlar* adlı romanın mukaddimesinde, eserin okuyucular tarafından ilgiyle karşılanmasının sebebini romanın muhtevasına bağlar. Ona göre eserin içeriği, ahlaki değerlerle bezenmiş, insanın doğru yolda ilerlemesine hizmet edecek, ibret ve dehşet dolu birtakım vakaların tasvirinden ibarettir.¹²⁰

Tanzimat devrinde gerek telif gerekse tercüme romanlar konularına göre birtakım tasniflere tabi tutulmuştur: Aşk, macera, polisiye, fen gibi. Bunlardan “fenni romanlar”ın okuyucuyu eğlendirmesi ve eğlendirirken keşifler sayesinde yeni bilgiler sunması bu tür romanlara olan ilgiyi artırmıştır. Batı edebiyatında fennî romanın temsilcisi kabul edilen Jules Verne’nin eserleri edebiyatımızda da rağbet görmüştür.¹²¹ Edebiyatımızda en fazla Jules Verne çevirisi yapan Ahmed İhsan’dır. Müellifin bütün külliyatını sırayla çevirmeyi arzulayan Ahmed İhsan, *Yer Altında Seyahat – Siyah*

¹¹⁹ Adelbert von Chamisso, (Müt. S. Vehbi) “Akvâm-ı Muhtelifeye Mensup Edebiyat-ı Hayaliye Numuneleri”, *Peter Şilemil’in Sergüzeşt-i Garibi yahud Gölgesini Satan Adam*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1308, ss. 3-5.

¹²⁰ Xavier de Montépin, (Müt. Mehmet Tevfik), “İfâde-i Mahsûsa”, *Tunçtan Kızlar*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürretibiye Matbaası, İstanbul, 1309, s. 2.

¹²¹ M. Fatih Andı, “Türk Edebiyatında Jules Verne Tercümeleri-1”, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Kitapevi, İstanbul, 2000, ss. 129-130.

Hindistan başlıklı tercümesinde neden fennî romanları tercih ettiği açıklar.¹²² Kendi döneminde yayımlanan romanlarla beraber, kendi neşrettiği “sergüzeşt” romanlarını da incelediğinde “temin-i rağbet eylemek ve kariine tevsî’-i malumat etmek hususunda” esasî fenne dayanan Jules Verne romanlarını veya bunun gibilerini diğer bütün romanlardan üstün görür. Zira “ahlak-ı İslâmiyeyi” ihlal edecek, milletimizin âdetlerine uymayacak ya da okuyucuya yabancı gelebilecek “Frenk romanları”nın zararlarına nispetle “fenni romanlar” okuyucuya daha faydalıdır.

Ahlaki değerler açısından Jules Verne romanlarını diğer roman türlerine göre daha üstün tutan bir başka mütercimimiz Mazhar’dır. *Arzdan Kamere Seyahat* başlıklı romanın mukaddimesinde, Jules Verne’nin yazarlığı hakkında övgü dolu ifadeler kullanır.¹²³ Jules Verne’i “şöhreti âlemi tutmuş bir hakim-i hakikat” olarak niteleyen Mazhar, Jules Verne’in edebiyatla fenni birbirine kaynaştırmasıyla ve ilmi, roman şeklinde sunabilme kabiliyetini göstermesiyle okuyucunun takdirini kazandığını belirtir. Mazhar, fennin herkes için faydalı olabileceğini ancak bir millete ait âdetlerin diğer millet için her zaman faydalı sayılamayacağına işaret eder. Mazhar, ahlak ve âdetlerimize uygun olan fenni romanların Osmanlı fikir hayatına daha çok hizmet edeceğini düşünür.

1.1.2. Mütercimin Faydacı ve Eğitici Tutumu

Daha önce de belirttiğimiz gibi edebi eserin zevk ve fayda olmak üzere iki farklı işlevi vardır. Buradaki fayda unsuru Tanzimat devri yazar ve mütercimlerince hem ahlak hem de pedagoji noktasından değerlendirilmiştir. İlk dönemlerde romanın tanımı ve işlevi -yukarıda verdiğimiz örneklerde görüleceği üzere- ahlaki değerler çerçevesinde izah edilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise fayda işlevinin sadece kuru bir ahlak dersi vermekten ibaret olamayacağı, edebi eserin okuyucuyu eğitmesi, eğitirken de eğlendirmesi gerektiği fikri ortaya çıkar.

Bir eser tercüme ederken en büyük emelinin, okuyana fayda sağlayacak metinler seçmek olduğunu ifade eden H. Said, *La Huronne: Scènes de la vie canadienne* adlı kitabı, amacına uygun bir roman olduğu için seçtiğini belirtir.¹²⁴

¹²² Jules Verne, (Müt. Ahmed İhsan) “İfade”, *Yer Altında Seyahat – Siyah Hindistan*, Âlem Matbaası – Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1308, ss. 1-3.

¹²³ Jules Verne, (Müt. Mazhar), “İfade”, *Arzdan Kamere Seyahat*, Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul, 1309, ss. 3-6.

¹²⁴ Henri-Émile Chevalier, (H. Said), “Mütercimin İfade-i Mahsusası”, *Kanada Vak’ası*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1301, s. 3.

Mütercim, gerçek bir olaydan yola çıkılarak kaleme alınan bu eserin, Türk okuyucular tarafından bilinmesinin onların menfaatine olacağını düşünür.

Tarihi olayları konu edinen romanların okuyucuya fayda sağlayacağına inanan bir başka isim, Leskovikli Hayreddin'dir. *Rafael ve Fornarin*¹²⁵ çevirisinin muhtevasıyla okuruna hizmet ettiğini düşünmektedir.¹²⁶ Sebât adıyla bir kütüphane kuran Leskovikli Hayreddin Nedim, tercümeden kazandığı “iki yüz kuruşu” buraya vererek “evlad u ahfâd-ı vatana hizmet” etmek ister. Mütercim, “herkes için, sinn ü mesleği ne olursa olsun, tarihî roman okumalarının elzem” olduğuna vurgu yapar.

Halid Ziya, *Esrar-ı Serendip* çevirisiyle İngilizlerin idaresinde olan Hindistan'a bağlı Serendip Adası'nın “garip âdet ve halleri”ni okuyucusuyla buluşturmak ister. Yazar, romanın muhtevasıyla hem fayda hem de eğlence sağlayacağına inanır.¹²⁷

Mis Mari yahud Mürebbiye adlı romanın mukaddimesinde Halil Edip, önceden yaptığı, bu ve bundan sonra devam edeceği faydalı tercümeleriyle okuyucusunun istifade edebileceği birçok kitapları yayımlamayı arzuladığını belirtir.¹²⁸ Bu tercümelerinden biri de *13 Numaralı Araba*'dır. İnsan âlemine yapılacak en önemli hizmetin insanoğlunun başından geçen hallerin bir hikâye biçiminde sunulması olarak gören Halil Edip, söz konusu tercümesini bu yolda yapılmış bir hizmet olarak okuyucusuna sunar.¹²⁹ Avrupalı yazarların bu konudaki başarılarını da takdir eden mütercim, tahkiye geleneğimizdeki *Köroğlu*, *Muhayyelât-ı Aziz Efendi*, *Âşık Kerem* gibi hikâyeleri “birtakım eser-i garibe” şeklinde niteler ve kendi çevirisinin bu türden “neticesiz, hükümsüz ve ehemmiyetsiz” olmadığını ifade eder. Kış gecelerinin vazgeçilmez anlatılarından olan eski tahkiye geleneğimizin hikâyeleri yerine, Batılı bir tür olan romanı tavsiye eder. “Hayatı faydalı eğlence ile geçirmek arzusunda olan” okuyucunun bu tercümeden memnun kalacağını düşünür. Halil Edip'e göre okuyucunun tercümelerine rağbet göstermesi, çeviri politikasında doğru bir yol

¹²⁵ Selin Erkul Yağcı, kataloğunda çevirinin adını “Rafael ve Fornarin” şeklinde verir. Kitap kapağında ise “Rafael ve Fornarin” şeklinde yazmaktadır (Selin Erkul Yağcı (Selin Erkul Yağcı, *Catalogue of Indigenous and Translated Novels Published between 1840 and 1940*, 2011, s. 5, Erişim 20.09.2019, <http://kisi.deu.edu.tr>).

¹²⁶ (İmzasız), (Müt. Leskovikli Hayreddin), “Mukaddime”, *Rafael ve Fornarin*), A. M. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1303, ss. 4-7.

¹²⁷ Louis Jacolliot, (Müt. Halid Ziya), “Mukaddime”, *Esrâr-ı Serendip*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1305, s. 2.

¹²⁸ Eugene Sue, (Müt. Halil Edip), “Bir İki Söz”, *Mis Mari yahud Mürebbiye*, Mahmut Bey Matbaası, 1306, s. 2.

¹²⁹ Xavier de Montépin, (Müt. Halil Edip), “İfademiz”, *13 Numaralı Araba*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1307, ss. 2-3.

izlediğinin kanıtıdır. Halil Edip, bir diğer tercümesi olan *Güvercin Mükâfatı*'nın mukaddimesine ise “Tab’a kelal verecek tafsilattan azade, muhtasar olmakla beraber eğlenceli âsâr mütalaasından hoşlanırmısınız?” sorusuyla başlar.¹³⁰ Eğer okuyucunun cevabı evet ise, bu tercümeyle okuyanların “aldanmayacağını” yani vaat edileni bulacaklarını belirtir.

Alik Andon, *Cinayet Çiçeği* romanının iyi bir eser olması sebebiyle halk tarafından ilgi ve rağbetle karşılanacağına hiç şüphesi olmadığını mukaddimesinde dile getirir.¹³¹ Mütercime göre söz konusu romanın muhtevası, “ibret olması maksadıyla yazılmış birçok harikulade hikâye”den ibarettir. Alik Andon, eserin, toplum yararına birçok fikirler barındırdığı ve insanlara iyi meziyetler kazandıracağını düşündüğü için bu eseri tercüme etmeye karar verdiğini belirtir.

Hedef kitlesini bilgilendirip eğitmek kadar onları yaptığı çevirilerle eğlendirmeyi de amaçlayan Ahmed Mithat Efendi, İngiliz kadın yazar Ann Ward Radcliffe’in eserini *Udolf Hisarı* adıyla tercüme ettiği kitabın “İfade”sinde şunları söyler:¹³² “*Udolf Hisarı* sevgili karilerimin eğlenceleri, istifadeleri için tertip ettiğim âsârın birincilerindendir. Bakalım kendileri de şu hükmümü tasdik edecekler midir?”. Rodos’ta sürgünündeysen Ahmed Mithat Efendi ile Ebüzziya Tevfik, beraber tercüme ettikleri *Üç Yüzlü Bir Kari*’nin mukaddimesinde Paul de Kock’un romanından, okuyucunun nasıl istifade edebileceği açıklanmıştır.¹³³ Onlara göre, eğer romanı “ibret almak” için okuyorsanız onda istediğiniz delilleri bulabilirsiniz. Yok, eğer romanı okumaktan maksadınız “sırf zevk almak” ise bu da fazlasıyla onda mevcuttur. Zira insanoğlunun zevkleri, hangi hayal ve tesadüflere meyilli ise bu eser hepsini içerisinde barındırmaktadır.

¹³⁰ Alexandre Dumas (Fils), (Müt. Halil Edib), “Ashab-ı Mütalaya”, *Güvercin Mükâfatı*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1305, s. 1.

¹³¹ Adolphe Belot, (Müt. Alik Andon), “İfade”, *Cinayet Çiçeği*, İstapan Matbaası, İstanbul, 1306, s. 3.

¹³² Ann Radcliff, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade”, *Udolf Hisarı*, (Haz. İnci Enginün), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 20.

¹³³ Paul de Kock, (Müt. Ahmed Mithat – Ebüzziya Tevfik) “Kariine”, *Üç Yüzlü Bir Kari*, Mihan Matbaası, İstanbul, 1294, s. 3.

1.1.3. Mütercimin Beğenisi

Mütercimlerin karar verme süreçlerini tayin eden önemli unsurlardan biri de daha önce zikrettiğimiz gibi zevk ve beğenileridir. Mütercimlerin gerek bireysel gerekse toplumsal habitus alanlarıyla kazandıkları karakter, fikir, zevk ve beğeni dünyaları metin tercihlerinde bazen diğer belirleyicilere göre bir adım daha öne çıkabilmektedir. Her şeyden önce kendisi de iyi bir okur olan mütercim, kaynak metni tercih ederken okurunun beklenti ve isteklerini dikkate aldığı kadar kendi beğeni dünyasını da göz ardı etmez. Muharrem Tosun, mütercimin de bir erek metin okuru olarak, kaynak metne yabancı biri değil, bizzat çevirinin okuru ve hatta örnek okuru olduğuna işaret eder.¹³⁴ Tosun, kaynak metnin okuru olarak nitelediği mütercimin, ayrıca metnin eleştirmeni olarak da görür. Çünkü mütercim kadar metni en ince ayrıntısına kadar okuyan, her yönüyle anlamaya, anlatmaya, tanıtmaya çalışan bir başka kimse yoktur.

Okumaktan keyif aldığı bir romanı tercüme etmeyi seçen mütercimlerimizden biri Mekteb-i Harbiye Şakirdanından Bağdatlı Kamil'dir. *Dafni ile Kloe'nin Hikâye-i Taaşşuklarıdır* adlı çevirisinin mukaddimesinde, “öteberi kitapları okurken” eline “mütalaası ibretamiz ve mülahazası hayret-engiz lisan-ı ecnebi üzerine tahrir olunmuş latif” bir hikâye geçtiğini belirtir.¹³⁵ Eser, Antik Yunan yazarlarından Longos’a aittir. Fransızcaya önce Jacques Amyot, sonra da Paul- Louis Courier tarafından çevrilir. Bağdatlı Kamil, eserin kimin tercümesi olduğuna dair bilginin kitap üzerinde belirtilmediğini ifade eder. Çok güzel bir anlatıma sahip olduğunu düşündüğü eserin bir köşede kalmasına gönlü elvermez ve “beyan-ı Türkîye” nakletmek ister.¹³⁶

Metin tercihinde beğenisini önceleyen bir başka mütercim, Ahmed Arifi'dir. *Tenbeller Muaşakası* adlı çevirisini tercih etme nedenini mukaddimesinde muhavere

¹³⁴ Muharrem Tosun, *Çeviri Eleştirisi Kuramı*, Aylak Adam Yayınları, İstanbul, 2013, s. 211.

¹³⁵ Longos, (Müt. Bağdatlı Kamil), “Mukaddime”, *Dafni ile Kloe'nin Hikâye-i Taaşşuklarıdır*, Tasvir-i Efkar Matbaası, İstanbul, 1290, s. 2.

¹³⁶ Bağdatlı Kamil'in tercümesinde eserin yazarı belirtilmez. İmzasız, “Mukaddime”, *Dafni ile Kloe'nin Hikâye-i Taaşşuklarıdır*, (Müt. Bağdatlı Kamil), Tasvir-i Efkar Matbaası, İstanbul, 1290, s. 2. Ayşe Banu Karadağ'ın çalışmasında yazarın ismi belirtilmezken (Ayşe Banu Karadağ, *Çevirmenin Tanıklığında Tanzimat'tan Günümüze Çeviri Tarihini Yeniden Okumak*, Diye Yayınları, İstanbul, 2014, cilt.1, s. 206). Selin Erkul Yağcı (Selin Erkul Yağcı, *Catalogue of Indigenous and Translated Novels Published between 1840 and 1940*, 2011, s. 1, Erişim 20.09.2019, <http://kisi.deu.edu.tr>) ve Atilla Özkırımlı'nın (Atilla Özkırımlı, *Çağdaş Türk Edebiyatı, Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Erişim tarihi: 02.10.2020, https://books.google.com.tr/books?id=BqqecOVd4l8C&pg=PA1&hl=tr&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false), çalışmalarında ise yazarın adı Longos olduğu zikredilir.

şeklinde verir.¹³⁷ Ahmed Arifî ile adını vermediği okuru arasında kısa bir konuşma geçer:¹³⁸

(Muhavere)

- Romanınız pek hoş, pek güzel!
- Kimin romanı?
- Sizin.
- Hayır, efendim o benim değil, Fransa meşâhir-i hikâyentüvisanından Eugene Sue'nin, ben yalnız tercüme ettim.
- Tercümesi de güzel.
- Hayır! Hakikat böyle değil. Tercümede bin türlü hatalarım vardır, zira ilk tercümemdir. Binaenaleyh mazur u şayan-ı affım.
- Herhalde benim hoşuma gitti.
- Evet, benim de hoşuma gitti de tercüme ettim hatta tab' ve neşrine bile cesaret eyliyorum.
- Şayan-ı tebriksiniz.
- Öyle ise teşekkür ederim.

İlk çevirisinde kendi beğenisini önceleyen Ahmed Arifî, bunun büyük bir cesaret işi olduğunun farkındadır. Gelebilecek tepkilere karşı okur diyalogu ile samimiyet kazandırmaya çalışan mütercim, ayrıca özeleştiri de yapar.

1305/1888'de Louis Jacolliot'dan tercüme ettiği *Esrar-ı Serendip* adlı romanın seçiminde Halid Ziya, Hindistan'ın "hayret-bahş-ı ukûl olan" garip âdet ve geleneklerini okuyucuya aktarmanın "eğlenceli" ve "faydalı" olacağını düşünür. Bu sebeple okuyucuyu sıkmadan eserin "lüzumlu yerleri"ni tercüme ettiğini açıklar. Buna göre Halit Ziya, ilk tercümelerinde, Ahmed Mithat Efendi gibi, okuyucusunu yeni coğrafya ve yeni kültürlerle bilgilendirmek istemiştir, diyebiliriz.

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar Fransızcadan yaptığı tercümelerle adını duyuran Selanikli Mehmet Tevfik¹³⁹, Edmond Tarbé des Sablons'dan tercüme ettiği *Katil Bernar* romanının başına yazdığı "İfade-i Mütercim"de bu eseri nasıl ve niçin seçtiğini anlatır.¹⁴⁰ Fransız edebiyatının ünlü yazarlarının eserlerinin tefrika edildiği *Figaro* adlı gazeteyi takip eden S. Mehmet Tevfik, Katil Bernar romanının burada tefrika edildiğini görür. Mütercime göre, romanın önemli bir gazetede yayımlanmış olması, onun bütünüyle tercümeye layık olduğu anlamına gelmez. Burada "leysü'l-haberu ke'l-muayene" kaidesinden hareket ettiğini yani haberi duymanın haberi görmek gibi olmayacağını düşünen Selanikli Mehmet Tevfik, romanı baştan sona

¹³⁷ Eugene Sue, (Müt. Ahmed Arifi), "Mukaddime: Muhavere", *Tenbeller Muâşakası*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1300, s. 2.

¹³⁸ Eugene Sue, (Müt. Ahmed Arifi), "Mukaddime: Muhavere", *Tenbeller Muâşakası*, s. 2.

¹³⁹ Ayşe Banu Karadağ, "Çeviri Tarihimizde 'Mütercim' Selanikli Tevfik", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ss. 355-363.

¹⁴⁰ Edmond Tarbé, "İfade-i Mütercim", *Katil Bernar*, (Müt. Selanikli Tevfik), Matbaa-ı Ebuzziya, İstanbul, 1304, s. 3.

dikkatlice okumaya karar verdiğini belirtir. Romanı okumayı bitirdikten sonra “tahrir ve tasvirce hakikaten tercümeye şayan bir şey olduğunu görünce” tercüme etmeye hemen karar verir. Hâlihazırda yapmakta olduğu *Serseri Yahudi*¹⁴¹ adlı tercümesi olmasına rağmen çok beğendiği *Katil Bernar* romanını hemen okuyucusuyla buluşturmak ister.

Belki de mukaddimelerinde her defasında metin tercihlerini tamamıyla kendi zevk ve beğenisi çerçevesinde gerçekleştirdiğini açıkça ifade eden tek mütercim, Selanikli Fazlı Necib’dir. İlk olarak *Nişanlı Bir Kızın Jurnalı*’nin mukaddimesinde eserin “aslını gayet beğendiği ve sevdiği için” eseri tercüme etmek istediğini belirtir.¹⁴² Çeviriden beklentisini ise “bir ruh üzerinde iyi bir tesir husule getirebilmesi” şeklinde açıklar. Selanikli Fazlı Necib’in bir diğer çevirisi olan *Valideyi Arayınız*’ın mukaddimesinde, yine okur kitlesi ve çeviri piyasasının beklentileri yerine kendi zevkine uygun romanı tercih ettiğinden bahseder. Okuyucuya hitaben “Şu romancılığı bilmem beğenir misiniz?” diyen mütercim, tercümesi ile *Monte Kristo*’yu kurgu bakımından karşılaştırır:¹⁴³

Eğer Monte Kristo gibi garip ve vak’aları şamil romanları okumayı tercih ederseniz, bu hiç zevkinize gitmeyecektir. Çünkü mevzuu pek basit pek sadedir.

Fakat ben böyle tabîî, latîf, sade vak’ayı-i şamil âsârı pek severim. Öyle akıl ve fikrin asla kabul etmeyeceği şeylere aldanmayı arzu etmem.

Olağanüstü olayların, tesadüflerin yer aldığı romantik eserlerden ziyade olayları mantikî bir çerçeveden sunanları tercih ettiğini belirten Fazlı Necib, okuyucusuna hitaben “Eğer bu fikrime iştirak ederseniz alın şu romanı” diyerek tercümesini takdim eder. Fazlı Necib, bu yaklaşımını Eugene Sue’dan tercüme ettiği *Famîlyâ Çocukları*’nda da gösterir.¹⁴⁴ Eugene Sue her ne kadar Romantizm akımının temsilcisi olsa da Fazlı Necib, onun bu eserini “tabîî ve sade yazıldığı” gerekçesiyle *Serseri Yahudi*’ye göre “faik” görür. “İki Söz” başlıklı mukaddimedede bu eserde “harikulade bir olay”a rastlanılmayacağını özellikle toplumun “mesalik ve fitrat noktaları”nı ön plana çıkaran örneklerle karşılaşılabileceğini belirtir.

¹⁴¹ Eugene Sue, (Müt. M. Tevfik), *Serseri Yahudi*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1301.

¹⁴² (İmzasız), (Müt. Selanikli Fazlı Necib “İki Söz”, *Nişanlı Bir Kızın Jurnalı*, Mihran Matbaası, 1303, s. 2.

¹⁴³ Mmn Anais Ségalas, (Müt. Selanikli Fazlı Necib), “İki Söz!”, *Valideyi Arayınız*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1303, ss. 3-4.

¹⁴⁴ Eugene Sue, (Müt. Selanikli Fazlı Necib), “İki Söz”, *Famîlyâ Çocukları*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1304, s. 2.

Leskovikli Hayreddin, *Suzan* adlı tercümesinin mukaddimesinde, hiç vakti olmamasına rağmen iki hafta içerisinde üç metni tercüme edebilmesine şaşırır.¹⁴⁵ Metinleri hiç incelemeden tercüme etmiş olmasını doğru bulmadığını belirten Leskovikli Hayreddin, böyle davranmasının bir şöhret hırsından kaynaklanmadığını aksine adının yazar veya mütercim olarak bile anılmasının bu unvanlara sahip olanlara haksızlık olacağını düşünür. Leskovikli Hayreddin, *Suzan* romanını okuduğunda zihninin perişan olduğunu hatta ağladığını ifade eder. Romandaki en “parlak mevzu”nun aşk olduğunu dile getiren mütercim, eseri “pek sadık bir aşığa, son derecede bedbaht bir maşukaya mevzu olduğu için, pek hoş, pek keder-engiz” bulur. Eseri bu sebeplerle tercüme etmeye karar vermiştir.

“Tahrirat-ı Hariciye kalemi hulefasından M. Memduh”, *Mâcera-yı Aşk yahud Nella* başlıklı roman tercümesine yazdığı mukaddimedede, eserin hangi yönlerini beğenip tercümeyle layık gördüğünü şöyle açıklar:¹⁴⁶

Ba'de't-tercüme şu roman suretinde mevki-i intişara vaz' edilen kitap, Marsil isminde bir bedbahtın hayatında kendi eliyle yazıp refiklerinden Hanri namında bir zata bıraktığı kendi macera-yı aşkıdır. Mütalaası ibret-amiz olduğu kadar calib-i rikkattir. Bundan başka bir âli kalpte sevda, zaruret gibi iki azim kuvvetin tecemmundan ne hâsıl olduğunu gösterir ki pek müthiştir. Son meziyeti ise en makbulüdür ki o da efsane nev'inden olmayıp sahih olmasıdır.

Mâcera-yı Aşk yahud Nella romanının seçiminde olduğu gibi kendi zevk ve beğenisini ön planda tutan M. Memduh, özellikle “gerçeklik izlenimi veren” realist çizgideki bir eseri tercih eder.

Benzer bir tercihi Defter-i Hakani Nezareti Mektubî Kalem Ketebesinden Ahmed Reşad, *Zengin İzdivaç* başlıklı çevirisiyle yapar.¹⁴⁷ Eser, mütercimin ilk çevirisidir. Ahmed Reşad, eseri ve yazarını tercih etme nedenini açıklarken yine romandaki gerçeklik unsurunun önemi üzerinde durur. Hector Malot'un eserini “akla” ve “tabiata” uygun bir surette yazmasını onun “metânet-i tasavvurisine delil” olarak gösterir. Mütercim, eseri “hayâlât-ı ‘âmîkaya dalmış fikir”lerin ürünü olmadığı için gayet “latif” bulur. Çeviri işine yeni dâhil olmuş bir yazarın yaşayacağı zorlukların farkında olan Ahmed Reşad, buna rağmen romanın “meziyât-ı ‘âliyesi”ni göz önünde bulundurarak eseri tercüme etmeye karar verir.

¹⁴⁵ (İmzasız), (Müt. Leskovikli Hayreddin Nedim), “Mukaddime”, *Suzan*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1304, ss. 5-6.

¹⁴⁶ Marsil, (Müt. M. Memduh), “İfade-i Mütercim”, *Mâcerâ-yı Aşk yahud Nella*, Ahter Matbaası, İstanbul, 1308, s. 3

¹⁴⁷ Hector Malot, (Müt. Ahmed Reşad), “Mukaddime”, *Zengin İzdivaç*, Ahter Matbaası, İstanbul, 1308, s. 3.

Jurnalimden Birkaç Yaprak başlıklı romanı tercüme eden Selanikli Abdi Tevfik, “İki Sözceğiz” ismini verdiği mukaddimesinde, metni seçme sebebini birkaç cümle ile ifade etmeyi tercih eder. Eserin “lezzetle mütalaa edilecek romancıklardan” olduğu için tercümeyle itina ettiğini belirtir. S. A. Tevfik, özenerek hazırladığı tercümesinin okuyucu tarafından teşvikle karşılanması halinde, bunun kendisi için “en büyük şeref” sayılacağını vurgular.¹⁴⁸

İlk defa roman tercümesine heveslenen birçok Tanzimat mütercimi, metin seçimlerini takip ettikleri gazete veya dergide tefrika edilmiş eserlerden yaptıkları görülür. Bunlardan biri “Mekteb-i Sultani mezunlarından” Süleyman Süreyya’dır. İlk çevirisi *Çiftçi Kız yahut Nail-i Emel*’in orijinal metnini *Köy Âlemi* adlı bir dergide görmüştür. Romanı oldukça “latif” bulan Süleyman Süreyya, eseri çevirmeye layık bulur.¹⁴⁹ Yine *Revue Illustree* dergisini takip eden Hayrettin Nedim, bu defa derginin bir sayısında Ş. Gilbert Martin’e ait bir makaleyi görür ve oldukça “latif” bulur. Makaleden hareketle *İmzasız Bir Mektub-Kitab-ı Hayattan Birkaç Yaprak* adıyla bir roman yazar.¹⁵⁰

Mehmet Celal’in *Réné* çevirisinin mukaddimesinde, Belçika’da *İlave-i Edebiye* adıyla yayımlanan dergiden, bir arkadaşının naklettiği *Muadd-i Mülâkât* adlı bir aşk hikâyesini yazdığından söz eder. Bu hikâyenin herkes tarafından beğenilmesi, mütercimi yeni tercümeler yapmaya teşvik eder. Daha sonra başka bir arkadaşı Chateaubriand’ın *Réné* romanından bahseder. Müellifin üslubu, eserin edebi kıymeti mütercimi etkiler. “Büyük bir müellifin” eserini tercüme etmenin güç olacağını düşünen mütercim, yine de romanı tercüme etme isteğinden vazgeçmez. Mehmet Celal, romanın üzerinde bıraktığı etkiyi şöyle tarif eder:¹⁵¹

Ben René’de, bir hüzn-i meçhul ile ruhun en derin yerine dökülen acı yaşlarını gördüm. Müellifin bir nefha-i şiirinde derin denizlerin emvâc-ı âheng-sâzının çağlıtlarını, bî-pâyan ormanların eğlentilerini işittim, mahiyetini keşfedemediğim bu teessür çağlayanının bugün bile kalbime aktığını hissediyorum. İtimat ediniz bana: Bir denizin bitip tükenmeyen dalgaları olduğu gibi bir teessürün de bî-pâyân gözyaşları vardır.

¹⁴⁸ Madamé J. Colombe, (Müt. Selanikli Abdi Tevfik), “İki Sözceğiz”, *Jurnalimden Birkaç Yaprak*, Kaspar Matbaası, İstanbul, 1308, s. 2.

¹⁴⁹ Emile Richebourg, (Müt. Süleyman Süreyya), “İfade-i Merâm”, *Çiftçi Kız yahud Nail-i Emel*, Saadet Matbaası, İstanbul, 1308, s. 2.

¹⁵⁰ Gilbert Martin, (Müt. Hayrettin Nedim) “İki Söz”, *İmzasız Bir Mektub-Kitab-ı Hayattan Birkaç Yaprak*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1308, s. 3.

¹⁵¹ Chateaubriand, (Müt. Mehmet Celal), “Mukaddime”, *Réné*, Matbaa-i Safa ve Enver, İstanbul, 1310, ss. 4-5.

Mehmet Halim, 1311/1894'te yayımladığı *Bir Canbaz* adlı romanını aslında üç dört sene evvel tercüme etmiştir.¹⁵² Daha önceden yaptığı bu çeviriyi, evrakları arasında bulan ve tekrar gözden geçiren yazar, tercümeyle beğenir, üzerinde birtakım değişiklikler yaparak yayımlamaya karar verir. Mukaddimesinde romanın “birtakım vukuât-ı garibe ile mâlâmâl olmayıp bir canbazın sergüzeştini müessir tasvir eder...” diyen Mehmet Halim, yine gerçeklikten yana bir tercih yaptığını belirtir.

1.2. MÜTERCİMLERİN YAKIN ÇEVRELERİNİN METİN TERCİHLERİNE OLAN ETKİLERİ

Çeviri sosyolojisinde mütercimi merkeze alan en önemli kuramlardan biri yukarıda da değindiğimiz gibi Pierre Bourdieu'nün “habitus” kuramıdır. Bourdieu'nün habitus kavramı temelde “biz” ve “çevremizdeki dünya” arasındaki ilişkilere işaret ederek sadece hareketlerimizi, konuşmalarımızı değil, düşünce tarzımızı, dünya görüşümüzü ve duygularımızı da etkiler.¹⁵³ Bireyin habitusu aile içindeki sosyalleşme, eğitim sistemi ve arkadaş çevresi tarafından şekillenir. Dolayısıyla birey, hayata geldiği andan itibaren belli kalıpların içerisinde yer alır. Aslında hür iradesiyle tercihlerini yapıyor gibi görünse de hakikatte kendisi için çizilen sınırlar içinde davranışlarını sergiler. Bu sınırların dışına çıkamaz, çıktığını düşünse bile bilinçaltının kodlarında yine belirli davranışları tekrarlar. İşte çeviri faaliyetinin en önemli aktörlerinden biri olan mütercim, karar verme sürecini etkileyen bu karmaşık yapının önemli unsurlarından biri “yakın çevre” başlığıdır. Bu başlık aracılığıyla mütercimlerin sınırlarını çizen habitusları ve sosyal çevrelerinin yarattığı tesirleri -mukaddimelerin sunduğu imkânlar dâhilinde- incelenmeye çalışılacaktır.

Metin tercihi yaparken çevresindeki kişilerden etkilenen ilk mütercimimiz Recaizade Mahmut Ekrem'dir. Yazar, Silvio Pellico'dan çevirdiği *Meprizon* tercümesine, yayımladığı tarihten beş sene önce başladığını belirtir.¹⁵⁴ Metin tercihinin kendisine ait olmadığını ifade eden mütercim, dil hocasının zorlamasıyla bu metni seçtiğini, aksi halde “Türkçeye nakl u tercümesindeki suûbet ve müşkîlatı”ı başta fark etmesi durumunda tercümeyle “ihtimal ki hiç başla”mayacağını dile getirir.

¹⁵² Jules Claretie, (Müt. Mehmet Halim), “İfade”, *Bir Canbaz*, İstapan Matbaası, 1311, s. 2.

¹⁵³ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 116.

¹⁵⁴ Silvio Pellico, (Müt. Recaizade Mahmut Ekrem), “Mukaddime”, *Meprizon*, Matbaa-i Tasvir-i Efkâr, İstanbul, 1291, ss. 1-2.

Tanzimat yıllarında Batılı romanla tanışan aydınlar, okumaktan zevk aldıkları eserlerin benzerlerini yazmak isterler. Fakat ilk dönemde telif eser vermekte zorlanan yazarların tercümeğe yöneldikleri görülür. Tercüme yapmaya karar veren yazarların bu defa hangi metni seçecekleri konusunda tereddütte kaldıkları görülür. Hele ki mütercim çeviri faaliyetine ilk defa katılıyorsa bu oldukça güç bir hal alır. Bu güçlüklerle karşılaşan yazarlarımızdan biri Halit Ziya'dır. Çocukluğunu bir konakta dadılar ve lalaların olduğu kalabalık bir ortamda geçiren yazar, her şeyden önce iyi bir okurdur.¹⁵⁵ Yazarın bu tercihinde dedesinin konağında her akşam kendisine eserleri okutulan Ahmed Mithat Efendi'nin payı büyüktür.¹⁵⁶ Çocukluğunda, yakın çevresinden kazandığı bu okuma alışkanlığı onun ilk metin tercihlerini de etkiler. 1300/1884'te tercüme ettiği *Demirhane Müdürü* romanının mukaddimesinde, Halit Ziya, "üç dört seneden beri" toplumun, roman okumaya hevesini görerek bir roman kaleme almak istediğini belirtir. Ancak bu hususta "tercüme olunacak romanı intihab" meselesi ortaya çıkar. Mukaddimesini bir monolog şeklinde kurgulayan Halit Ziya, çeviride kimin yolunu izleyeceğini şöyle açıklar:¹⁵⁷

Bana gelince ben her şeyde olduğu gibi kendime Ahmed Mithat Efendi'yi numune ittihaz edinirim. Nasıl ki ettim de.

Yazısının devamında Halit Ziya, Ahmed Mithat Efendi'nin yaptığı tercümeleri düşünür. Sonra kütüphanesindeki romantik yazarların aşk, macera konulu romanlarına yönelir ve kendine örnek aldığı Ahmed Mithat Efendi gibi hareket eder:¹⁵⁸

En başta Aleksander Dumas; Frédéric Soulié, Eugene Sue, Xavier de Montépin, Ponson du Terrail, gibi o yolda yazan muharrirlerin eserleri bulunmakta idi.

Mevcut romanların yarıdan ziyadesini geçtim. Nihayet Alexander Duma Fils'de karar ettim. Biraz tereddüt hâsıl oldu. Ben, şimdiye kadar bizce hiç tanılmamış olan bir muharririn âsârından tercüme etmek istiyordum.

Octave Feuillet, Henri Chevalier, Boissgobey, Gustave Amar, Emile Richebourg, Ernest Daudet, Charles Merouvel, Émile Zola, Honore de Balzac, Georges Sand, Madame de Staël gibi meşahir ile sair ufak tefek romancıları da geçtim. Nihayet fıldır fıldır araştırmakta olan gözlerim (Georges Ohnet) nin üzerinde tevakkuf etti.

¹⁵⁵ Ömer Faruk Huyugüzel, *Halid Ziya Uşaklıgil*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, ss. 13-43.

¹⁵⁶ Tanpınar, Ahmed Mithat Efendi'nin eserleriyle beraber çalışan insanın hayatına bir dinlenme saatinin getirdiğini belirtir. Bu saat, "okuma saati"dir. Cemiyete getirdiği bu şeyle dönemin aile hayatının birdenbire değiştiğini, "küçük ahşap evlerde lamba başındaki saatlerin" yazarın eserleriyle başka bir hüviyet ve mana kazandığını ifade ederek Ahmed Mithat Efendi'nin "Türk cemiyetine okumayı öğretti"ğini belirtir. (Bkz. Ahmed Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 451). (Bkz. Halid Ziya, hatıralarına yer verdiği *Kırk Yıl*'da dedesinin aile meclislerinde okuttuğu kitaplar dışında İstanbul'dan sipariş edilen yeni kitaplar arasında gizlice kendi zevkine uygun olanları da getirdiğinden bahseder. Yazarın, dostlarının kütüphanelerinden edindiği tiyatro eserleri, aşk ve macera romanlarını da ilgiyle takip ettiği görülür Bkz. Halid Ziya, *Kırk Yıl*, (Haz. Şemsettin Kutlu), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1987, ss. 45-50).

¹⁵⁷ Georges Ohnet, (Müt. Halit Ziya), "Bir İki Söz", *Demirhane Müdürü*, s. 2.

¹⁵⁸ Georges Ohnet, (Müt. Halit Ziya), "Bir İki Söz", *Demirhane Müdürü*, s. 2-3.

Georges Ohnet Fransızların yeni yetişmiş ediplerinden biridir. Daha şimdiye kadar üç roman yazmıştır.

Halit Ziya, yazarlığının ilk yıllarında kendisine bir rehber, bir öncü olan Ahmed Mithat Efendi'nin çizgisinden zamanla uzaklaşmaya başlar. Özellikle 1889'da *Hizmet* gazetesinde tefrika edip 1891'de neşrettiği *Hikâye* adlı kitabında Ahmed Mithat Efendi'nin tercümelerini eleştirerek onun, romantik yazarlar yerine realist yazarlara yönelmesini, onların eserlerini tercüme etmesini ister.¹⁵⁹ Daha sonra kaleme aldığı *Kırk Yıl*'da da Ahmed Mithat Efendi'nin çevirdiği eserlere ve kullandığı anlatım tekniklerine ağır eleştirilerde bulunur.¹⁶⁰ Öyle ki Ahmed Mithat Efendi'ye öykünerek tercüme ettiği *Demirhane Müdürü*'nden hiç bahsetmez.

Mütercimlerin tercüme edecekleri metni seçmelerinde bir diğer kaynak yakın dost çevreleridir. Bazı eserlerini dost tavsiyesine uyarak seçtiğini belirten yazarlardan biri Ahmed Mithat Efendi'dir. *Kamere Âşık*'ın mukaddimesinde, Fransız romanlarını okumaya meraklı yakın dostu İbrahim Hulusi Bey'den söz eder.¹⁶¹ Ahmed Mithat, Charles Merouvel'in *Gabriel'in Günahı*¹⁶² romanını da İbrahim Hulusi Bey'in önerisiyle yaptığından bahseder. Mukaddimesini muhavere şeklinde kurgulayan yazar, dostuyla aralarında geçen konuşmayı naklederek *Kamere Âşık*'ı nasıl seçtiğini anlatır. Öncelikle dostunun ağzından kendisinin romancılığıyla ilgili övgülere yer verir. Daha sonra İbrahim Hulusi, tavsiye etmek istediği yazarı açıklamadan önce çekincelerini dile getirir:¹⁶³

-Kimin olduğunu söylesem güleceksiniz. Zira siz intihap edeceğiniz romanları elbette Émile Zola'lar gibi yenilerden intihap etmek arzusunda bulunacağınızdan ve hele ciddiyat dahi pek merakınız olduğundan ben kimin hangi romanını beğenmiş olduğumu söylersem kahkahalar ile gülersiniz.

Bu sözlere karşılık Ahmed Mithat Efendi'nin verdiği cevapta mütercim olarak, metin seçimi yaparken herhangi bir yazara veya esere karşı bir ön yargısının olmadığını görürüz. İyi denilenlerin de okunduğunda bazen çok kötü olabildiklerine vurgu yapar:¹⁶⁴

Fakat yeniler ceddîler deyip de bizi hakikaten öyle zannetmeyiniz. Bahusus yeniler ceddîler diye koca koca birkaç roman okudum, hiç

¹⁵⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Hikâye*, (Yay. Haz. Fazıl Gökçek), Özgür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 13-14.

¹⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Ziya, *Kırk Yıl*, ss. 340-341.

¹⁶¹ Paul de Kock, (Müt. Ahmed Mithat), "Mütercimin İfadesi", *Kamere Âşık*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1303, s. 3; Ahmed Mithat Efendi, Edebiyat Yazıları I, (Haz. H. Harika Durgun-Fazıl Gökçek), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 249-253.

¹⁶² Charles Merouvel, (Müt. Ahmed Mithat), *Gabriel'in Günahı*, (Müt. Ahmed Mithat), Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1299.

¹⁶³ Paul de Kock, (Müt. Ahmed Mithat), "Mütercimin İfadesi", *Kamere Âşık*, s. 3. Tam metin için: Ahmed Mithat Efendi, Edebiyat Yazıları I, "Kamere Âşık Mütercimin İfadesi", s. 250.

¹⁶⁴ Paul de Kock, (Müt. Ahmed Mithat), "Mütercimin İfadesi", *Kamere Âşık*, s. 3-4.

beğenilecek birisini bulamadım. İşte ezcümle Jules Mary isminde yeni bir müellifin Markis Gabriel namında bir romanı ki evvela Levant Herald'e saniyen Le Moniteur Oriental gazetesine dahi tefrika edilerek fazla olarak bir Rum gazetesine dahi tefrika edileceğini işittiğim için pek meşhur bir şey zannederek okumuştum. Hele işin bir ciheti dahi Şark'a ait olmasını pek muvafık bulmuştum. Bir de okuyayım ki, Ermeni kadınlarının ismini Feride ve Fatma tesmiye etmek Ermeniler asıl Türk zannederek ahlak-ı Osmaniye ve İslamiyeyi bunlara isnat eylemek gibi azim hataiyyatla pek cahilane yazılmış bir şeymiş. Zahmetime de acıdım. Binaenaleyh ben ne yenilerin taraftarıyım ne de ceddiler. İyi şey bence neden iyi şeydir, anladınız mı azizim. Söyleyiniz bakalım şimdi kimin hangi romanını beğendiniz?

Hulusi Bey, tavsiye ettiği yazarın adını söyleyince Ahmed Mithat Efendi uzun uzun güler. Zira ona göre Paul de Kock ile “Hoca Nasreddin aynıdır”. Hulusi Bey, “Ama Paul de Kock insanı gülerken ağlatır da! Burası dahi malumunuzdur ya!” diyerek yazarın Nasreddin Hoca’dan ayrılan yönüne işaret eder ve kitabı, yazarı tanıtmaya başlar. Ahmed Mithat Efendi ise Paul de Kock’un romanları hakkındaki kanaatlerini şöyle izah eder:¹⁶⁵

Mezkûr romana dair dostumuz ile birçok lakırdılar daha ettik. Lakırdılar hep Paul de Kock’un roman yazmaktaki maharet-i fevkaladesiyle beraber bilhassa bu romanında gösterdiği maharete dairdi. Roman mütalaasıyla tevaggul edenlere malumdur ki romanlarda en ziyade can sıkın şey inanılmayacak birçok garaip ve beğenilmeyecek birçok tesadüfler olup hele romanda aza-yı vaka yalnız birkaç kişiden ibaret olur da romancı dahi söyleyip söyleyip hep bunları söylerse kocakarı masallarından romanın hiçbir farkı kalmaz. Fakat bir romanda aza-yı vaka müteaddit olur ve cümlesinin başka başka etvarı, ahlaki, harekâtı, sekenatı bulunursa o roman bittabi rengin olacağı gibi tesadüfatı tabii ve vakayii her günkü müşahadat-ı yevmiye ile müeyyed olacak surette sade olursa işte karilerin bitirmeyince ellerinden bırakamayacakları ve gece uykularını feda edecekleri ve okurken kâh ağlayıp kâh gülecekleri roman dahi o roman olur.

Ahmed Mithat Efendi, muhaverenin sonunda kitabı okuduğunu ve oldukça başarılı bulunduğunu açıklar. Romanı aralıksız bir şekilde okuduğunu, yeri geldiğinde kâh gülüp kâh ağladığını belirterek eseri, tercüme edeceğini belirtir. Ahmed Mithat Efendi’nin birçok yazı ve makalesinde benzer diyalogları kullandığı görülür.¹⁶⁶ Buralarda geçen kişilerin gerçekte var olup olmadıkları meselesi tartışmalı bir

¹⁶⁵ Paul de Kock, (Müt. Ahmed Mithat), “Mütercimim İfadesi”, *Kamere Aşık*, s. 5.

¹⁶⁶ Zira Ahmed Mithat’ın kaleme aldığı “Dekadanlar” (Fazıl Gökçek, *Bir Tartışmanın Hikâyesi Dekadanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 28-29) ve “Emile Zola’yı Tenkit” (H. Harika Durgun-Fazıl Gökçek, *Edebiyat Yazıları 2*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, s. 366), “Emile Zola’yı Niçin Okuyorum” (H. Harika Durgun-Fazıl Gökçek, *Edebiyat Yazıları 2*, ss. 367-375), “Emile Zola’yı Kimler Beğenebilirler?” (H. Harika Durgun-Fazıl Gökçek, *Edebiyat Yazıları 2*, ss. 376-385.), ve “Mesalik-i Edebiye ve Emile Zola” (H. Harika Durgun-Fazıl Gökçek, *Edebiyat Yazıları 2*, ss. 386-394), makalelerinde de benzer diyaloglarla kurgulandığını bilmekteyiz. Gerçekte var olmayan kişiler aracılığı ile bir gerçeklik illüzyon yaratmaya çalışan yazar, böylelikle düşüncelerini daha samimi ve inandırıcı bir surette okuyucusuna aktarmak ister

konudur. Yazar, bu kişilerin bazılarını kurgulamış da olabilir. Zira muhavere usulü Tanzimat yazarlarının başvurdukları bir yoldur.¹⁶⁷

Ahmed Mithat Efendi'nin dost tavsiyesine uyarak yaptığı bir başka tercüme de *Udolf Hisarı*'dır.¹⁶⁸ Bu defa Ahmed Mithat'a roman önerisi yapan kişi “koca üstâd-ı akdem Şinasi oğlu Şinasi”dir.¹⁶⁹ Aslında mütercim, mukaddimesinin hemen başında dostları tarafından yapılan roman önerilerinden ne kadar şikâyetçi olduğunu dile getirir. Bazı yazar dostları ile matbaadaki arkadaşlarının “kıraat ve mütaala vazifesini” kolaylaştırmak adına okudukları Batı edebiyatı metinlerden “ihtara layık” olanları kendisine tavsiye ettiklerini belirtir. Ahmed Mithat Efendi, söz konusu metinler içerisinde makale önerilerini “aynen tercümeyle layık” görmese de yeni makalelerin yazılmasına vesile olmalarından ötürü faydalı öneriler olarak kabul eder. Fakat roman önerilerine gelince dost ve arkadaşlarının onu “daima beyhude yere yormuş” olduklarından şikâyet eder. Çünkü çoğu defa iki ciltten oluşan bir eseri baştan sona okuduktan sonra bunun okuyucusuna layık olmadığını fark etmiş ve zamanını boşa harcamıştır. Bundan dolayı Ahmed Mithat Efendi, yakın dostlarına, kendisine kitap tavsiye etmemelerini “iyiden tembihle”miştir.¹⁷⁰ Ahmed Mithat Efendi'nin roman önerilerine karşı olan tavrını bilen Hikmet Şinasi, tavsiye edeceği kitabı bir mektupla beraber yazara göndermiştir. Ahmed Mithat Efendi ise Şinasi'nin mektubundaki “bu defa şu romanı takdim edişim” ibaresini görünce mektubu okumaktan vazgeçer. Fakat Fransızca bir iki cümleye gözleri takılır ve okumaya devam eder. Şinasi mektubunda, kitabı çok beğendiğini ve yazarı Ann Radcliffe'in oldukça iyi bir yazar olduğunu belirtir. Ahmed Mithat Efendi'yi, romanı okuması için ikna etmekte zorlanacağını bildiğinden, sözlerini ispat için Ann Radcliffe'in ünlü Bouillet'nin sözlüğünde yer aldığını belirtir. Söz konusu kitabın “öyle olur olmaz şöhretle” adını duyurmuş

¹⁶⁷ Orhan Okay, Tanzimat dönemi tercümelerini değerlendirdiği çalışmasında, Münif Paşa'nın çevirdiği ve konusunu felsefi diyalogların oluşturduğu *Muhaverât-ı Hikemîye*'e üzerinde durur. Burada Mehmet Münif'in diyalogların işlevi hakkındaki düşüncelerine yer verir: “Batı edebiyatı türlerinden diyalog, yani konuşma denilen bir usul vardır ki bu konuda iki yahut daha fazla şahıs arasında karşılıklı görüşme şeklinde yazılır. Bu usul eski Yunanda da bilinir. Hatta Eflatun'un bu tarzda epeyce eseri meşhurdur. Bu usulün iki büyük faydası olup birisi konuşulan mevzu hakkında yapılabilecek itirazları önlediğinden tam bir açıklıkla ifade edilmiş olmasıdır. Diğeri de konuşulan şey ağır ve derin bir konu da olsa yine bir bıkkınlık vermeyip ilgiyle okunmasıdır. Şu felsefi diyaloglar, okuyucuya hem eğlenceli hem bilgi verdiğinden hem besleyici hem de lezzetli bir meyve gibidir”, (Bkz. Orhan Okay, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 47.).

¹⁶⁸ Ann Radcliff, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade”, *Udolf Hisarı*, (Haz. İnci Enginün), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 17-18.

¹⁶⁹ Burada sözü geçen kişi, Tanzimat devrinin önde gelen sanatçılarından Şinasi'nin oğlu Hikmet Şinasi'dir, (Bkz. Ziyad Ebüzziya, *Şinasi*, (Yay. Haz. Hüseyin Çelik), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 153.).

¹⁷⁰ Ann Radcliff, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade”, *Udolf Hisarı*, s. 2.

yazarlara yer vermeyeceğini bilen Ahmed Mithat Efendi, bunu, Şinasi'nin, kitabı kendisine okutmak için bir gayreti olduğunu zanneder. Zira Şinasi'nin “şehadet ve tavsiyesi”nin “para” etmeyeceğini düşünür.¹⁷¹ Fakat Ahmed Mithat Efendi, kamusu incelediğinde Şinasi'nin haklı olduğunu görür. Ann Radcliffe, yazdığı romanlarla kısa sürede şöhrete kavuşmuş, eserleri sayesinde de iyi bir gelire sahip olmuştur. Yazarın, dönemin en şöhretli romancılarından bile daha fazla kazanç elde etmiş olması Ahmed Mithat'ı fazlasıyla etkiler ve kitabı okumaya karar verir. Romanı okuduktan sonra Ahmed Mithat Efendi'nin Şinasi'ye, tavsiyesi için teşekkür ettiği görülür: “Ama itiraf ederim ki romanı okuyup bitirdiğim zaman Şinasi'ye alenen bir teşekkür etmeye kendimi borçlu gördüm. İşte burada o teşekkürü ifa eyliyorum”.¹⁷²

Ahmed Mithat Efendi gibi dost tavsiyelerini göz ardı etmeyen bir diğer mütercimimiz Selanikli Tevfik'tir. *Menfur Roje*'nin mukaddimesinde, *Servet* gazetesine yapacağı yeni çeviri için bir süre iyi bir roman bulma telaşına düştüğünü belirtir.¹⁷³ Yine Mithat Efendi gibi yardımına Paris'te eğitim almış bir arkadaşı koşar ve Jules Mary'nin *Roger la Honte* adlı romanını önerir. Mütercim, kitabı okuduktan sonra beğendiğini ve romanı tercüme ettiğini söyler. Selanikli Tevfik, daha sonra yaptığı çevirilerde de yakın dostlarının roman tekliflerini dikkate almaya devam eder. *Paris Faciaları* adlı romanının mukaddimesinde yine böyle bir dostun varlığından söz eder:¹⁷⁴

Fransa meşâhîr-i hikâye-nüvisanından Xavier de Montépin'in bu eserini şimdiye kadar okumamış idim. “Servet” gazetesine tefrika olmak üzere bir roman intihabı düşünüldüğü sırada ehibbadan birisi bu romanı tavsiye eyledi. Derhal tedarik olunarak romanın heyet-i mecmuası hakkında bir fikr-i icmalî husulüne yardım edebilecek kadar mahali mütalaa olundu.

Tanzimat döneminde adı “Jules Verne mütercimi” olarak anılan Ahmed İhsan'ın seçimlerine yine yakın çevresi etki eder. Ankara'da bulunduğu dönemde mütercime özel Fransızca dersi veren Telgraf Nazırı Agâh Efendi'nin kütüphanesindeki kitaplar, Ahmed İhsan'ı oldukça etkiler. *Matbuat Hatıralarım*'da “Agâh Efendi'nin daha ilk dersinde Jules Verne'in romanlarını Türkçeye mütercimim hayalini kurduğunu” ifade eder.¹⁷⁵ Ahmed İhsan'ın Jules Verne'nin romanlarına ilgi

¹⁷¹ Ann Radcliff, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade”, *Udolf Hisarı*, s. 3.

¹⁷² Ann Radcliff, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade”, *Udolf Hisarı*, s. 4.

¹⁷³ Jules Mary, (Müt. Selanikli Tevfik), “İfade-i Mütercim”, *Menfur Roje*, Servet Matbaası, İstanbul, 1305, s. 3.

¹⁷⁴ Xavier de Montépin, (Müt. Selanikli Tevfik), “İfade-i Mütercim”, *Paris Faciaları*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1306, s. 2.

¹⁷⁵ Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, (Haz. Alpay Kabacalı), İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 24.

duymasının sebebi muhtevasının ilgi çekici olması yanında kitabın resimli oluşudur. Hocasının kütüphanesinde görüp hayranlık duyduğu bu resimleri, kendi çevirilerinde de özenle kullanmaya çalışır. Aslına uygun resimleri kullanmanın kendi gibi okuyucusunu da mutlu edeceğini düşünür. 1307/1889 yılında Jules Verne'den yaptığı ilk çevirisi *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat*'in orijinalinde yer alan resimleri kullanmanın sağlayacağı faydaları şöyle sıralar:¹⁷⁶

(...) neşrine her ne kadar evvelce edilen ilan hilâfına olarak iki ay sonra başlanmış ise de- her gün adedi tezâyüd eden muhterem karilerimi mahzâ bir kat daha memnun etmek üzere eserin aslındaki resimleri Avrupa'dan bilhassa celb ile derç-i sahife ve tezyin-i kitap etmek isteyişim- buna sebep olduğundan elbette mazur görülürüm. Resimlerdeki letâfet-i mahsûsayı muhafaza ancak aslındaki tasvirâtı mahallinden celb ile olabileceği, musavver âsârı görenler teslim ederler.

Ahmed İhsan, Mazhar adlı mütercimle beraber yaptığı *Kaptan Hatras'ın Seyahati- Kutb-ı Şimâlîye Seyahat* adlı çevirisinde Verne'in külliyyatını resimli bir şekilde yayımlamanın büyük vazife olduğundan bahseder.¹⁷⁷

Ara Nesil sanatçılarından Mehmed Celal, yine bir dost tavsiyesiyle romantik ekolün önde gelen yazarlarından Chateaubriand'ın *René* adlı romanını orijinal ismiyle tercüme etmiştir.¹⁷⁸

Belçika'da neşrolunan "İlave-i Edebiye" ünvanlı risaleden, rüfeka-yı kiramdan birinin naklettiği "Mev'id-i Mülakat" serlevhalı hikâye-i âşıkane-yi yazdığım vakit bir kısım erbab-ı mütalaanın mazhar-ı teşviki olmuşum. Bundan sonra, bir başka refik-i muhteremim Fransa meşâhir-i üdebasından Chateaubriand'ın "René" namındaki eser-i hazinin ehemmiyetini irâe etti. Muhteviyatını takrir etti. "Mev'id-i Mülakat" gibi bunu da yazdım.

Eğitim aldığı okuldaki hocalarının teşviki ve tesiriyle çeviri faaliyetlerini sürdürmüş olan başka bir mütercim, Muzaffer Gıyaseddin'dir. *Suзіş yahud Ressamın Levha-i Hayatı* adlı çevirisinin "Eser-i Müteşevvikâne" bölümünde kendisini çeviri yapmaya yönlendiren ve bu yolda yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen kişilere teşekkür eder.¹⁷⁹ Muzaffer Gıyaseddin, *Bahr-ı Muhitte Bir Ada* tercümesinde olduğu gibi onu yönlendiren ve teşvik eden başta Ahmed Mithat Efendi'ye daha sonra Mekteb-i Sultaniyeden hocaları Muallim Naci ve Muallim Feyzi'ye minnettarlığını dile getirir.

¹⁷⁶ Jules Verne, (Müt. Ahmed İhsan), "İfade", *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1307, s. 2.

¹⁷⁷ Jules Verne, (Müt. Ahmed İhsan-Mazhar), "Bir İki Söz", *Kaptan Hatras'ın Seyahati – Kutbu Şimaliye Seyahat*, Âlem Matbaası- Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1308, s. 3.

¹⁷⁸ Chateaubriand, "Mukaddime", *René*, s. 3.

¹⁷⁹ Georges Ohnet, (Müt. Muzaffer Gıyaseddin), "Romanın Muhteviyatına Dair Bir İki Söz", *Suзіş yahud Bir Ressamın Levha-i Hayatı*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1309, s. 3.

Birçok genç yazarın edebiyatımıza kazandırılmasında payı olan Ahmed Mithat Efendi'nin yeğeni Mustafa Refik, gerek pedagojik gerekse tercüme eserleriyle ön plana çıkmış bir mütercimdir.¹⁸⁰ 1890-1891 yıllarında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde “Ufak Romanlar” üst başlığıyla tercüme ettiği *Aşk ve Para*¹⁸¹, *Lord Bayron'un İlk Muaşakası*¹⁸² romanlarının takriz yazılarını Ahmed Mithat Efendi kaleme almıştır. Mustafa Refik, seçtiği romanı tercüme etmeden önce dayısı Ahmed Mithat'ın onayını aldığını belirtir.¹⁸³

1.3. MÜTERCİMLERİN MESLEKLERİ VE STATÜLERİ

Sevinç Arı'ya göre mütercimin çocukluk yıllarından itibaren sahip olduğu “maddi ve kültürel var olma şartları ile ailesinin ve sosyal sınıfının” yaşam koşulları onun hareketlerini, algılamasını ve fikir dünyasının sınırlarını belirler.¹⁸⁴ Buna bağlı olarak habitusun sadece bireyin karakterini oluşturan birleşenlerden ibaret olmadığını ifade eden Sevinç Arı, bundan başka bir de habitusun “tarihin bir ürünü” olarak kabul edildiğine işaret eder. Böylelikle mütercimin süre gelen sosyal hayatı, yeni tecrübeleriyle sürekli değişkenlik gösterir. Lakin burada da mütercimlerin sahip olduğu ekonomik ve kültürel kaynaklar, onlara yeni sınırlar çizer. Dolayısıyla bir mütercimin toplumsal hiyerarşide “yukarıda” ya da “aşağıda” yer alması, geçirdiği “sosyal sürece; edindiği ekonomik, kültürel ve sosyal sermayesine bağlıdır” ve bunların tümü düşüncesini ve kararlarını etkiler.

Habitus alanının birincil unsurları kişinin ailesi, ilk eğitimi ve yakın çevresi iken “ikincil habitus” alanı da uzmanlık eğitimi ve meslek pratiğidir.¹⁸⁵ Sonuç olarak mütercimlerin aileleri, eğitimleri, bağlı oldukları sosyal sınıf, uzmanlık alanları ve mesleklerinin tespiti çeviri faaliyetlerini etkileyebilmektedir. Bu noktadan hareketle tezimizin bu başlığı altında mütercimlerin ekonomik sermayelerinin oluşumunu sağlayan meslekleri ve statüleri biyografiler ışığında tespit edilecek, ardından

¹⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Habibe Yılmaz, *Mustafa Refik'in Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek lisan Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 2019.

¹⁸¹ M.A., *Aşk ve Para*, (Müt. Mustafa Refik), Artin Asardunyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1308.

¹⁸² Eli Fourés, (Müt. Mustafa Refik), *Lord Bayron'un İlk Muaşakası*, Artin Asardunyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1309.

¹⁸³ H. Hatice Durgun, “Ahmed Mithat'ın Edebiyat ve Fikir Dünyasında Genç Yazarları ve Yeğeni Mustafa Refik'i Himayesi”, *Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2007, cilt: 13, sayı: 1, ss. 65- 82.

¹⁸⁴ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 130.

¹⁸⁵ Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 227.

mukaddimeler aracılığıyla bunların mütercimlerin karar ve stratejilerine nasıl yansıdığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bilindiği üzere Tanzimat devri yazarları genellikle devletin çeşitli kademelerinde görev almış kişilerdir. Mesleki hayatları boyunca tek bir işte çalışan mütercim yok gibidir. Bundan dolayı çalışmamızda, mütercimlerin mesleklerini kategorize ederken ekonomik olarak geçimlerini sağladıkları ve uzun süre devam ettirdikleri görevleri esas alınacaktır.

1860-1896 tarihleri arasında mukaddimesi olan romanları tercüme eden 83 mütercimden 44'ünün askerlik, öğretmenlik, devlet adamlığı, yazarlık-gazetecilik gibi değişik meslek gruplarına dâhil olduğu tespit edildi.

1.3.1. Devlet Adamları

Tanzimat dönemindeki ilk roman çevirileri incelendiğinde mütercimlerin genellikle devlet adamı oldukları görülür. Bunlar, devletin üst kademelerinde görev almış, birkaç dil bilen, iyi bir eğitime sahip ve görev icabı Avrupa ülkelerinde bulunmuş kişilerdir.

Söz konusu mütercimlerden ilki Yusuf Kamil Paşa'dır. Ailesi Gökbeyi hanedanından olan Paşa, ilk eğitimini özel hocalardan alır. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı iyi bilir.¹⁸⁶ Devletin önemli kademelerinde görev yapan Kamil Paşa'nın metin seçiminde yine bu kimliğinin etkisi vardır. İlk çevirisi olan *Tercüme-i Telemak*'ın yazılış sebebi Fransa veliahdının hocası olan Fénélon'un kral adayı olan veliahtta hükümet idaresi hakkında hikâye kılığına sokulmuş fikirler vermesidir.¹⁸⁷ Dolayısıyla Yusuf Kamil Paşa, tercümesiyle iyi bir devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğini ortaya koymak ister.

Devletin önemli kademelerinde çalışmış bir diğer mütercim Mahmud Nedim Paşa'dır.¹⁸⁸ Babası Şam ve Bağdat valiliği yapmış Gürcü Mehmet Necib Paşa'dır. Kendisi de uzun yıllar valilik ve sadrazamlık yapmıştır. Padişah Abdülaziz'in tercihi ile sadrazamlığa gelen Paşa'nın ilk icraatlarından biri eski sadrazam Ali Paşa'nın uyguladığı siyaset anlayışını değiştirmek olur. Ondan evvel de Ali Paşa'nın ailesini ve

¹⁸⁶ Süleyman Beyoğlu, "Yusuf Kamil Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, cilt: 24, ss. 283-284.

¹⁸⁷ Fénélon, (Müt. Yusuf Kamil Paşa), *Tercüme-i Telemak*, 1283.

¹⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Akyıldız, "Mahmut Nedim Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2003, cilt: 27, ss. 374-376.

dostlarını devlet görevlerinden uzaklaştırmıştır. Daha sonra dış siyasette yüzünü Batı'dan çevirerek Rusya'ya döndürür. Bu tavır yüzünden Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'ne cephe alır. Bu durum karşısında Abdülaziz, 18 Temmuz 1872'de Mahmud Nedim Paşa'yı görevden alır. Tam da bu tarihlerde Mahmud Nedim Paşa, *Güiver Nam Müellifin Seyahatnamesi* adlı romanı tercüme eder.¹⁸⁹ Jonathan Swift tarafından 1726 yılında yayımlanan eser, “devlet adamlarını yermek” için yazılmıştır. Zaman içerisinde dünyada çocuk klasikleri içerisinde yer alan “eser, karakterleri sayesinde çocuklara, karmaşık ve derin siyasi anlam ve imgelerle” seslenir.¹⁹⁰ Mukaddimesinde beş ciltten ibaret olan kitabın ikinci cildini tercüme edeceğini ifade eden Mahmud Nedim Paşa, devlerin arasında kalan kahramanın hükümdarla olan çatışmasını “şâyân-ı mütâlaa” bulur. Mesleğinde çetin mücadeleler içerisinde olduğu zamanlarda mütercimın böylesi bir metni tercih etmesi tesadüfi görünmemektedir.

Sultan Abdülaziz ve II. Abdulhamit dönemlerinde çeşitli makam ve memuriyetlerde görev almış olan Ahmed Vefik Paşa, Türk siyasi tarihinin önemli devlet adamlarındandır. Mütercim, II. Mahmut devrinde İstanbul'da doğmuştur. Babası, Dîvân-ı Hümâyunun ilk Müslüman tercümanı ve Bulgar asıllı olduğu için Bulgarîzâde diye tanınmış olan Yahyâ Nâci Efendi'dir. Ahmed Vefik Paşa ilk tahsilinden sonra 1831'de, önce büyük babası Yahyâ Nâci Efendi'nin tercüman ve hoca olarak vazife gördüğü ve seçkin aile çocuklarının alındığı Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyuna girer. 1834 Temmuz'unda Paris'e tayin edilen Mustafa Reşid Paşa'nın yanında elçilik tercümanlığına getirilen babasıyla birlikte Paris'e gider. Tahsiline Paris'in en gözde mekteplerinden olan Saint-Louis Lisesinde devam eder. Burada Alexandre Dumas-Fils ile sınıf arkadaşı olur. Devletin birçok kademesinde görev alan mütercim, roman türünden ziyade Moliere'den yaptığı adapteler ile tanınır.¹⁹¹ Devlete tercümanlar yetiştirmiş aydın bir aileye mensup olması, meslek seçiminde benzer bir yol izlemesine neden olmuştur. Dedesi ve babasının da daha önce çalıştığı Tercüme Odasındaki görevi ona devlet hizmetinde arzuladığı makamların kapısını açmıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın, bu görevdeyken metinlerini tesadüfi bir şekilde tercih etmediği de görülür. Tıpkı kendisi gibi bir devlet adamı olan Yusuf Kamil Paşa'nın daha önce

¹⁸⁹ Jonathan Swift, (Müt. Mahmut Nedim Paşa), “Mütalaa-yı Mütercim”, *Güiver Nam Müellifin Seyahatnamesi*, Camlı Han Matbaası, İstanbul, 1289, s. 2.

¹⁹⁰ (İmzasız), “Gulliverin Gezileri ve Özeti Jonathan Swift”, *Edebiyat ve Sanat Akademisi*. <https://edebiyatvesanatakademisi.com/cocuk-edebiyati/gulliver-in-gezileri-ve-ozeti-jonathan-swift/4600>. (Erişim Tarihi: 10.03.2020).

¹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Ömer Faruk Akün, “Ahmed Vefik Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, cilt: 2, ss. 149-157.

özetleyerek çevirdiği *Tercüme-i Telemak*'ı yeniden tercüme etmeye karar verir. Ömer Faruk Akün'e göre mütercim bu tercihi yapmasındaki sebep tercümesiyle vermek istediği mesajdır:¹⁹²

(..) *Fénelon'un memleket idaresi hakkında siyasî ve ahlâkî telkinlerde bulunmak gayesiyle yazdığı bu romanını Ahmed Vefik, Yusuf Kâmil Paşa'nın divan nesrinin süslerine ve lafız sanatlarına boğulmuş tercümesine karşıt olmak üzere çevirmiştir. Ahmed Vefik'in süsten uzak, mümkün olduğu kadar yalın bir ifade ile aslına uygun olarak yaptığı tercümede, fikrî muhtevası bakımından bir nevi siyasetname sayılan bu hikemî romanın içindeki siyasî ve ahlâkî mesaj, devrin okuyucusunun memleket idaresi, hükümdarın durum ve tutumu gibi yönlerden kendi zamanı ile ilgili benzerlikler bulup ülkesi namına birtakım hisseler çıkarabileceği şekilde çok daha fark edilir bir hale gelir.*

1.3.2. Askerler

Tanzimat döneminde Avrupa'ya eğitim almak için gönderilen meslek gruplarından biri de askerlerdir. Emel Kefeli, askeri alanda yetiştirilmek üzere Batı'ya gönderilen gençlerin tahsilleri sırasında beğendikleri eserleri dillerini geliştirmek için tercüme ederek dilimize kazandırdıklarını belirtir.¹⁹³ Fakat tercümelerin basit, kolay metinlerden seçilmesinden dolayı ikinci sınıf metinlerin daha çok çevrildiğini ifade eder.

Emel Kefeli'nin de belirttiği gibi askeri okullarda okurken yabancı dillerini geliştirmek için tercüme faaliyetine dâhil olan birçok mütercim vardır. Bu kişilerden adlarını ilk zikredeceklerimiz Asitaneli Rıfat ve Girit Kandiyeli Ali Refik'tir. *Aretos yani Sevda* adlı romanı iki okul arkadaşı beraber çevirir.¹⁹⁴ Bu mütercimlerin biyografileriyle ilgili bilgiye kaynaklarda ulaşamadık. Ancak "Mukaddime"lerinden "Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane Şakirdanlarından" oldukları anlaşılmaktadır. Mütercimler mukaddimelerinde askeri okulda eğitim aldıklarını ve amaçlarının her şartta vatana hizmet olduğunu dile getirirler. Henüz öğrenci olduklarından ellerinden gelen en iyi şeyin okumak olduğunu ifade ederler. Okul kitapları dışında son zamanlarında Batı edebiyatından bazı romanları okumaya heveslendiklerini ve bu

¹⁹² Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, ss. 149-157.

¹⁹³ Emel Kefeli, "Edebiyatın Gelişmesinde Tercümenin Rolü: Tercüme Edebiyatı", *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 148.

¹⁹⁴ (İmzasız), (Müt. Asitaneli Rıfat ve Girit Kandiyeli Ali Refik), "Mukaddime: Elhamdülillah", *Aretos yani Sevda*, (?), İstanbul, 1298, s. 2.

kitapları okuduktan sonra iki aylık yaz tatillerinde Yunan edebiyatına ait bu eseri beğenerek tercüme etmeye karar verdiklerini belirtirler.¹⁹⁵

Askerlik görevinin yanı sıra çeviriyle de uğraşan mütercimlerimizden biri de Keçecizade Abdullah Macit Paşa'dır. Mütercim, Keçecizade İzzet Mollazade Reşat Efendi'nin oğludur.¹⁹⁶ 1858'de Mekteb-i Harbiye İdadisinden mezun olur. Devlet adına 1863'te Paris'e gönderilir. 1863'te yüzbaşılık rütbesiyle döndüğünde kolağalığına terfi eder. 1864 yılında mesleğini değiştirerek Babiâli Tercüme Odasına geçer. 1867'de Divan-ı Humayun Mütercimi, 1868'de Matbuat Müdürlüğüne getirilir. Böylelikle yazarın iki meslek kolunda da uzun süre faaliyet gösterdiği görülür. 1873 yılında mütercimliğe ilk başladığı dönemde yayımladığı *Sergüzeşt-i Adelin*'e yazdığı 19 sayfalık mukaddimesinde farklı konular üzerinde durduğu görülür.¹⁹⁷ Abdullah Macit Paşa, sosyal hayattan, devlet yönetimine, mukaddime geleneğinden çeviri faaliyetlerine kadar birçok meseleye değinir. Farklı devlet kademelerinde çalışmış birinin neden fen, ziraat ve ticaretle ilgili bir çeviri yerine edebi bir metni tercih ettiğini şöyle açıklar:

Sen Enderûn-ı Hümayunun nân-ı hâsı ile perverde olmuş bir adamın ferzend-i sadakat-mendi bulunasın da layık mıdır ki bu söz 'azîm-i hazret-i velinimette senin yerine başkaları dâmen-i der-miyân-ı hizmet olsun diyerek batâletime tevcîh-i hitâb-ı itâb ile mücerred ziraat ve ticaretimizin telakkîsine mûrâne bir muâvenet maksadına mebnî ebnâ-yı vatanın mezra'a-i ezhânına tohm-ı hâlis-i malumat zer' eylemek üzere evkât-ı hâliyemi neşriyât-ı ilmiye ve edebiyeye hasretmekliğe karar vermiş olduğum cihetle bu kere enzâr-ı umûmiyeye arz u takdimine ictisâr eylediğim hikâye-i edebiyenin tercümesine bed' ü mübâşeret ettim. Edebiyat ile ziraat ve ticaret beyninde ne münasebet vardır ve fûnuna dair kitap tercümesi mümkünken niçin böyle edebiyat ile bedâ'i tercih eyledim? Buraları risale-i mutasavverede ber-tafsil-i beyan kılınacağından bu mahalde itnâb-ı kelâmdan sarf-ı nazar olundu.

Keçecizade Abdullah Macit Paşa, aldığı eğitimin özgüveni, sosyal çevresi ve yaptığı mesleklerin oluşturduğu ilgi alanlarının toplamını edebi metinlerde bulur. Anlaşılabacağı üzere tercih ettiği metin de buna yöneliktir.

Abdullah Macit Paşa'nın çevirisiyle aynı tarihlerde yayımlanan *Dafni ile Kloe*'nin mütercimi yine askerlik görevini yapan Bağdatlı Kâmil'dir.¹⁹⁸ Biyografisine ulaşamadığımız mütercim hakkındaki tek bilgi, mukaddimesinin sonunda yer alan

¹⁹⁵ Eserin yayın tarihi kapak üzerinde yer almaz. Romanın hangi tarihte yayımlandığını mütercimlerin mukaddimelerinde verdikleri bilgilerden tespit edebilmekteyiz. Mütercimler, yaz tatillerinin 1298 tarihine denk geldiğini ifade ederler.

¹⁹⁶ (İmzasız), "Keçecizade Abdullah Macit Paşa", *Biyografya*, <https://www.biyografya.com/biyografi/14140> (Erişim Tarihi: 18.05.2020).

¹⁹⁷ Ann Radliff, , (Müt. Ârifî Ahmed Paşa), "Mukaddime", *Sergüzeşt-i Adelin*, (?), 1290, s. 19.

¹⁹⁸ Longos, (Müt. Bağdatlı Kamil), "Mukaddime", *Dafni ile Kloe*, s. 2.

ibaredir: “Bende Mekteb-i Harbiye şakirdanlarından Bağdatlı Kâmil”. Askeri okul öğrencisi mütercimın metin tercihinı tesadüfen yaptığı mukaddimesindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır: “Öteberi kitapları okur iken elime mütalaası ibret-amız ve mülâhazası hayret-engiz lisan-ı ecnebi üzere tahrîr olunmuş bir hikâye-i latîfe geçti”.

Biyografisi hakkında bilgi sahibi olamadığımız ancak *Kafkas Üserası* adlı çevrisinin mukaddimesinde askerlik mesleğini icra ettiğini öğrendiğimiz bir diğer mütercim, Yakub Vasfi’dir.¹⁹⁹ Bulunduğu çağda her ferdin kendi mesleğiyle ilgili eğitici tercümelerle vatana hizmet etmeye çalıştığını belirten Yakub Vasfi, o güne kadar bu şerefli vazifede hisse sahibi olamadığı için kendine teessüfler eder. Mesleğinin askerlik “yani din ve vatan uğrunda feda-yı can edecek kahramanlara rehberlik” yapmak olduğunu vurgular. İnsanlar için yaptığı mesleğin iftihar sebebi olarak görülmesine karşın kendinin “bulunduğu mevkiinin şerefiyle şeref-yâb olmak” yerine “belki kendi şerefiyle bulunduğu mevkiyi şeref-nisab” etmesi gerektiğini düşünür. Savaşta esir düşenlerin konu edinildiği romanın muhtevası da böylelikle yazarın amacına hizmet eder.

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Donanmasında önemli görevlerde bulunmuş bir diğer mütercim Süleyman Nutku’dur. Değişik savaş gemilerinde görevli olarak Karadeniz ve Akdeniz’de bulunan mütercim, 1890 yılında ilk defa *Deniz Mecmuası*’nı çıkarır.²⁰⁰ 1897 yılında ise Deniz Müzesini ve sonrasında Meteoroloji Teşkilatını kuran Süleyman Nutku, 1886 yılında *Mühendisin Refiki* adlı çevirisini okuyucusuyla paylaşır. Mesleği ile ilgili birçok alanda hizmet vermeyi kendine vazife edinen mütercim, bahriye öğrencilerinin de bu bilinci kazanmalarını ister.²⁰¹

Âlemde refâhiyet ve saâdet mükellef olduğumuz vazifeyi tamamen icraya muvaffakiyetimizle hâsıl olur. Kimin vazâif-i umumiyesi mürettebât-ı mevcûdesinden her ferdin vazifesini tamamen icra etmesiyle itmâm olunacağından külli-yât-ı vazâifinden mesul olan kaptan refakatinde bulunan zâbitân ve efrâd-ı askerîyenin -vazifelerini icraya kesb-i liyâkat etmiş ve her işi hakk’ul- insaf kemal-i şevk ve gayretle icra etmekle tabiatlanmış- hüner-mend ve mücerreb zevâtan ibaret olmasını arzu eylemesi zaruridir.

Süleyman Nutku, herkesin üzerine düşen vazifeyi yerine getirmek için “zevkle, gayretle çalıştığından bahsederek kendisi de bu düşüncenin izinde bahriye

¹⁹⁹ Mösyö Mester, (Müt. Yakub Vasfi), “İfade-i Mahsusa”, *Kafkas Üserası*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1298, s. 2.

²⁰⁰ (İmzasız), “Süleyman Nutku”, hakkında bkz.

https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCleyman_Nutku (Erişim Tarihi, 18.05.2020).

²⁰¹ Henri Liard, (Müt. Süleyman Nutku), “İfade-i Mahsusa”, *Mühendis Refiki*, Matbaa-yı Ebuzziya, İstanbul, 1303, s. 2.

öğrencilerinin faydalanabileceği bir roman tercih eder. Mütercim, “bir bahriye zabitanın evsâfını câmi’ olan *Mühendisin Refiki* romanını “şâkirdân-ı fûnun-ı bahriyenin malumat ve vukuflarını tevsi” ümidiyle” tercüme ettiğini belirtir.²⁰²

Çeviri faaliyetine katılmış bir başka bahriye subayı öğrencisi Beykozlu Necib’dir. *Kaptan Kabl* adlı romanı tercüme eden Beykozlu Necib’in biyografisi hakkında yeterince bilgi sahibi olamazsak da çevirisinin mukaddimesine attığı imzadan onun “Mekteb-i Bahriye şâkirdânlarından” olduğunu öğreniriz.²⁰³ Mütercimin mesleğine uygun bir metin tercihi yaptığı görülür. Romanın müellifi de Amerikalı Kaptan Maryt adlı bir denizcidir. Romanda gemisiyle seyahate çıkan bir denizcinin başına gelen hadiseler anlatılır. Beykozlu Necib, romanların olaylardan ibaret görünse de aslında bir ahlak dersi ve ibret aynası vazifesi gördüğünü düşünür. Bunun için zamanında birçok kişinin gerek telif gerekse tercüme eserler neşrederek “kitâb-hâne-i maarife” hediye ettiklerini belirtir. Kendisinin de “vüs’at ve iktidarım dâhilinde” değilse de bir “eserceğizi neşrine muvaffakiyetle kesb-i mefharet etmek niyetiyle” bu romanı İngilizceden seçtiğini ifade eder.

Askerlik görevi sırasındaki deneyimlerini okuyucusunun hizmetine sunmak isteyen bir diğer mütercim, Sadık el-Müeyyid Paşa’dır. Birçok devlet adamı ve bilim insanı yetiştiren Türk asıllı Azmzâde ailesine mensup olan Sadık el-Müeyyid Paşa, Mekteb-i Harbiyeden mezun olmuştur.²⁰⁴ Beşinci Orduda görev yaptıktan sonra dönemin padişahı II. Abdülhamit tarafından Almanya, Kudüs, Senûs, Bingazi gibi ülke ve şehirlere gönderilerek çeşitli vazifelerde bulunmuştur. Mütercim, buralardaki gözlemlerini *Afrika Sahrâ-yı Kebîrinde Seyahat, Şeyh Senûsi ile Mülakat, Habeş Seyahatnamesi*²⁰⁵, *Târîh-i Fütûhu’s- Şâm* gibi eserlerinde işlemiştir. 1890 yılında askerlik bilgisini geliştirmek amacıyla gittiği Almanya’da bulunduğu sırada *Küçük Henri* romanını tercüme eder. Mukaddimesinde romanın “maarifin terakkisine” ve biraz da edebiyata hizmet etmesi amacıyla seçtiğini beyan etmiştir.²⁰⁶

Bahriye subaylarından olan bir başka mütercim Mehmed Fuad’dır. Mütercimin biyografisi hakkında yeterince bilgi sahibi olamazsak da *Mağdure yahud İbret-bahş İki Misal* adlı çevirisinin mukaddimesinde yer alan “Bahriye Yoklama Kalem-i

²⁰² Henri Liard, (Müt. Süleyman Nutku), “İfade-i Mahsusa”, *Mühendis Refik*, s. 3.

²⁰³ Marty, (Beykozlu Necib), “Bir İki Söz”, *Kaptan Kabl*, s. 2

²⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., İdris Bostan, “Sâdık el-Müeyyed Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, Cilt: 35, ss. 399-400.

²⁰⁵ Sâdık el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, İstanbul 1322, s. 35-39;

²⁰⁶ (İmzasız), (Müt. Sâdık el-Müeyyed Paşa), “Mukaddime”, *Küçük Henri*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307, s. 3.

Ketibesinden Mehmed Fuad” imzasıyla onun asker olduğu sonucuna ulaşırız.²⁰⁷ Yine mütercim gibi bahriyeli olan Mehmet Nushi Efendi, tercümenin düzeltme görevini üstlenmiş ve roman Bahriye Matbaasında basılmıştır. Görüleceği üzere askerlik mesleğini icra eden mütercimler arasında bahriyeli olanların gerek çeviride gerekse yayımlama konusunda çeviri faaliyetinde daha aktif rol aldıkları söylenebilir.

1.3.3. Öğretmenler

Tanzimat döneminde hocalık kimliği ile ön plana çıkan mütercimlerden ilki Recaizade Mahmut Ekrem’dir. Babası Encümen-i Dâniş, Meclis-i Maarif-i Umumiye azası, Takvimhane nâzırı, *Takvim-i Vekayi*, Matbaa-i Âmire müdürü, muharrir, hattat ve âlim Recai Efendi’dir. Annesi Advie Hanım, Timurtaş Paşa soyundandır. Arapça ve Farsçayı babasından öğrenir.²⁰⁸ Beyazıt Rüştîyesi ve Mekteb-i İrfân’dan sonra 1858’de Mekteb-i İdadî-i Harbiye’ye kaydolur. 1878-1887 yılları arasında Mekteb-i Sultani ile Mekteb-i Mülkiyede edebiyat hocalığı yapar. Recaizade Mahmut Ekrem, Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarıyla yakın ilişki içinde bulunduğu halde aktif politikaya karışmamış, daha çok edebiyatın yenileşmesi yönünde faaliyetlerde bulunmuştur. Edebiyatın gelişmesi yanında fikirleri ve gençlere yol göstermesiyle katkıda bulunur. Chateaubriand’ın *Atala* adlı romanını dönüştürerek tiyatroya çevirmesi onun yenilikçi ve eğitimci yönünün göstergesidir.²⁰⁹ Amerikan yerlilerini konu edinen roman kültürel ve dinsel açıdan Osmanlı toplumundan farklı öğeleri barındırır. Bunun farkında olan mütercim, metni tiyatroya adapte eder ve aykırı bulduğu yerleri değiştirir. Böylelikle gençlerin faydalanabileceği bir metni ortaya çıkarmak ister.

Hocalık görevini uzun süre icra eden bir diğer mütercim, Yusuf Neyyir’dir. Babası Tarsus eşrafından Ali Rıza Bey’dir.²¹⁰ İlk eğitimine özel hocayla başlar daha sonra Valide Rüştîyesine devam eder. Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir. Memurluk hayatına on yedi yaşında başlayan Neyyir, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi, Maarif Nezareti gibi dönemin bakanlıklarında memurluk yapar. Neyyir,

²⁰⁷ Jules Bulober, (Müt. Mehmed Fuad), “Mukaddime”, *Mağdure yahud İbret-bahş İki Misal*, Bahriye Matbaası, İstanbul, 1307, s. 2.

²⁰⁸ Abdullah Uçman, “Recaizade Mahmud Ekrem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 34, ss. 503-504.

²⁰⁹ Chateaubriand, (Müt. Recaizade Mahmut Ekrem), “Mukaddime-i Mütercim”, *Atala*, Terrakî Matbaası, İstanbul, 1288.

²¹⁰ Buket Ülger, *Yusuf Neyyir’in Tiyatroları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 14.

bakanlıklardaki memurluk görevleri dışında uzun süre Mekteb-i Mülkiye ve Dar'ül-Muallimde şiir ve inşa dersleri verir. 1880 yılında Mekteb-i Hukukta edebiyat öğretmenliği görevinde bulunur. Orta hali bir esnaf çocuğu olan Neyyir, *Graziella* adlı romanı çevirir.²¹¹ Halkı ahlakî yönden eğitmeyi kendine vazife edinmiş mütercim, mukaddimesinde bunun en iyi yolunun edebiyattan geçeceğini ifade eder. Bir toplumun refah ve huzurunun temelini ahlaki değerlere bağlayan Neyyir, ilim ve ahlakın vazgeçilmez bir bütün olduğu inancındadır. Bu iki unsurun dâhil edildiği edebi metinlerin ise “pahitahttan ta iki evli bir köy ahalisine varıncaya kadar he cemiyet-i beşeriye için bedîhî ve der-kâr” olduğunu düşünür. Böylelikle mütercim, tercih ettiği metinle okuyucusunun “ahlak dersi” çıkarmasını arzular.

Ermeni kökenli Türk şair olarak bilinen İstapan Gordikyan Hilmi, meslek hayatının büyük kısmını hocalık yaparak geçirmiştir.²¹² Ermeni Mektebinde ilk ve orta tahsilinden sonra özel hocalardan Arapça, Farsça ve aruz vezni eğitimi alır. Yirmi bir sene Bursa’da hocalık yaptıktan sonra 1895’te İstanbul’a gelir. Çeşitli Ermeni ve diğer azınlıkların okullarında öğretmenlik yapar. Şiir alanında Recaizâde Mahmut Ekrem’in teşvikini görür. O dönemde Maarif Nazırı olan Recaizade tarafından Mercan İdadîsi kitabet öğretmenliğine atanır. Cumhuriyetten sonra Maarif Vekâletinin izniyle Ermeni liselerinde Türkçe ve edebiyat dersleri verir. Telif eserler yazan mütercimin bir de *Sergüzeşt-i Gil Blas* adlı çevirisi vardır.²¹³ İstapan, daha romanın giriş kapağında bu çeviriye yapmasından asıl maksadını belirten bir ifade kullanır: “Rehber tercüme der-lisan-ı Fransevî”. İbareden de anlaşılacağı üzere mütercimin metin tercihinde, romanın muhtevassından çok Fransızca tercüme yapmak isteyenlere örnek bir “rehber tercüme” hazırlama arzusu ön plandadır. Hayatını eğitim ve öğretime adanmış İstapan, mukaddimesinde Osmanlı aydınının başvuracağı Fransızcadan Türkçeye yapılmış bir lügatin bulunmamasından yakınır. Bu eksikliği gidermek adına harfiyen yapacağı tercümede karşılıklı gelecek sayfalar şeklinde romanın Fransızca aslı ile Türkçe çevirisini beraber vermeyi tercih eder. Üzerinde tereddüt yaşanabilecek kelimeleri ise dipnotlarla açıklama yoluna gider. Böylelikle eğitimci yönüyle dil öğrenmede ve çevirilerde yaşanan problemlere kendince çözüm yolu bulmaya çalışır.

²¹¹ Lamartine, (Müt. Yusuf Neyyir), “Mukaddime”, *Graziella*, ss. 2-3.

²¹² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, “Hilmi İstapan”, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, Cilt: 1, ss. 671-672.

²¹³ Le Sage, (Müt. İstapan), “Mukaddime-i Mütercim”, *Sergüzeşt-i Gil Blas*, Matbaa-ı Amire, 1299, s. 1.

Metin tercihinde gazeteci ve eğitimci kimliği ile hareket eden mütercimlerimizden biri de Faik Reşad'dır. 1851 yılında İstanbul'da doğmuştur.²¹⁴ Asıl ismi Ahmed Reşad'dır. Öğrenimine Sultanahmet'teki sıbyan mektebinde başlar. Daha sonra sırasıyla Mekteb-i İrfâniyye Rüşdiyesi ve Bezmiâlem Vâlîde Sultan Rüşdiyesine devam eder. Cem'î Efendi'den Farsça, Ayasofya Medresesi talebesi Ali Efendi'den de Arapça dersleri alır. 1867 yılında Hariciye Nezâreti Mektûbî Kaleminde çalışmaya başladıktan sonra yazı hayatına girer. Fransızcası ilerledikçe tercüme yapmaya başlar. 1874 yılında *Medeniyet* gazetesinin başmuharrirliğini yapar. Ayrıca *Tercümân-ı Hakikat*, *Mürüvvet*, *Mekteb*, *Resimli Gazete*, *Hazîne-i Fünûn* gibi gazete ve dergilerde yazıları yayımlanır. Faik Reşad, Defter-i Hâkânî Nezâretinde yeni açılan Kadastro Mektebinde kitâbet, Dârülfünun Edebiyat Fakültesinde de edebiyat tarihi hocalığı yapmıştır. Hocalık kimliğiyle ön plana çıkan mütercim gerek telif gerekse tercüme eserleriyle zamanın kültür ve eğitim hayatına katkı sağlamıştır. 1306/1889 yılında tercüme ettiği *Hikâye-i Aristonous* romanıyla okuyucusuna faydalı bir eser sunmak ister. Mütercime göre eğer roman kitaplarında “ahlaken” fayda bekleniyorsa, *Hikâye-i Aristonous* bu amaca fazlasıyla hizmet eden bir eserdir.²¹⁵

Tanzimat döneminde hocalık mesleğini yapan bir başka mütercim Muallim Naci'dir. Asıl adı Ömer olan mütercimin babası saraç ustası Ali Bey, annesi Varnalı bir muhacir ailesinin kızı olan Fatma Zehra Hanım'dır.²¹⁶ İlköğrenimine Fatih'teki Fevziye Mektebinde başlar. Yedi yaşında babasını kaybeder. Sonrasında annesi ve ağabeyi ile birlikte Varna'ya dayısının yanına taşınır. Varna'da mahalle mektebinde sülüs yazıyı öğrenir. Bu sırada Arapça ve Farsça dersleri alır. Varna'da rüşdiye mektebi açılıp sülüs hocası Abdülhalim Efendi buraya hoca olarak atanınca Muallim Naci de ikinci muallimliğe getirilir (1867). Öğretmenliğinin yanında Farsça ve Arapça dersleri verir. Şairliğiyle de bilinen mütercim, *Tercüman-ı Hakikat*, *Saadet*, *Mecmua-i Muallim*, *Tarik*, *İmdadü'l-Midad* ve *Mürüvvet* gazetelerinde de çalışmıştır. Uzun süre Mekteb-i Sultanî ve Mekteb-i Hukukta ders verir. Muallim Naci'nin tek roman çevirisi *Terez Raken*'dir.²¹⁷ Mukaddimesinde eserin “mütâlasından istifade

²¹⁴ Ömer Faruk Akün, “Fâik Reşad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 12, İstanbul, 1995, s. 109

²¹⁵ Fénélon, (Müt. Reşad), “Mukaddime”, *Hikâye-i Aristonous*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306, s. 2.

²¹⁶ Sabahattin Çağın, “Muallim Naci”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 28.09.2019, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muallim-naci> (Erişim Tarihi: 18.05.2020)

²¹⁷ Emile Zola, (Müt. Muallim Naci), “İfade-i Mahsusa”, *Terez Raken*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1307, s. 2.

edilemeyecek âsârdan addolunamayacağını” belirtir. Eseri tercüme etme tarzını eleştirenlereyse şöyle cevap verir:

Tarz-ı tercümeyi iyi bulmayanlar noksan-ı iktidarımı der-hatır etsinler. “Bunu erbabına terk etmeli idi!” demesinler. Dört buçuk kelime Fransızca bellemişim idim. Ara sıra tercüme ile iştigal etmeyeyim de onu da mı unutayım?

Muallim Naci, genellikle Arap ve Fars edebiyatından çeviriler yapmayı tercih etmiştir. Mukaddimesindeki ifadelerinden anlaşılacağı üzere bir Fransız romanını tercih sebebi tamamıyla öğrendiği dili unutmamak adınadır.

Eğitimci mütercimlerden biri de Ahmed Mithat Efendi’nin yeğeni Mustafa Refik’tir. Babası Beyşehir kazası kaymakamlarından Ahmed Tevfik Bey’dir.²¹⁸ Mustafa Refik; Süleymaniye Medresesi, Mekteb-i Rüştîye-i Askeriye, Mekteb-i Fünun-ı Mülkiyede tahsilini tamamladıktan sonra Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemünde 1890 yılında görev alır. Bu görevinden sonra Eğitim Bakanlığına geçer. 1910 yılında İzmir Mekteb-i Sultanî, 1912’de önce Mercan İdadisi ardından Darülmuallimat Müdürlüğüne atanmıştır. Burada çeşitli okullarda yöneticilik ve öğretmenlik yapar. Özellikle Fransız edebiyatından yaptığı roman tercümelerini *Sabah* ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetelerinde tefrika ettikten sonra kitap olarak yayımlar. Tercümelerinde genellikle aşk ve macera romanlarını tercih eden Mustafa Refik, *Hayal İçinde Hakikat yahud Bin Sene Sonra Amerika’da Bir Gazetecinin Derece-i Meşguliyeti* adlı çevirisinde yine bir gazetecinin zamanından bin sene sonrasında yaşadığı maceraları konu edinir.²¹⁹ Eğitimci kimliğinin yanında gazetecilik mesleğini de icra eden mütercimin metin tercihinde iki mesleğinin de izlerini bulmak mümkündür. Roman, bir yandan teknolojik gelişmelerin insanoğluna ne gibi imkânlar sağlayabileceğine dair bilgiler sunarken diğer yandan kendi zamanının gazetecisiyle bin yıl sonraki gazetecinin meşguliyetlerinin neler olabileceğine dair fikirleri de barındırmaktadır. Mustafa Refik, mukaddimesinde bu iki unsura vurgu yaparak eser mütalaa edildiğinde “medeniyet-i hâzıranın vâsıl-ı mertebe-i kemâl olduğunu zannedenlere karşı asrımızın terakkiyât-ı müstakbele için belki bir mebde”de sayılacağı inancındadır.

Mustafa Refik’in 1860-1896 yılları arasında yayımlanan çevirileri içerisinde kaynaklarda *Tunçtan Kızlar* adlı roman da zikredilmektedir. Ancak çevirinin kapağı

²¹⁸ Mücellidoğlu Ali Çankaya, “Mustafa Refik”, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: Mülkiye Şeref Kitabı*, Mars Matbaası, Ankara, 1968, cilt: III, s. 250-253.

²¹⁹ Jules Verne, (Müt. Mustafa Refik), “İfade-i Mütercim”, *Hayal İçinde Hakikat yahud Bin Sene Sonra Amerika’da Bir Gazetecinin Derece-i Meşguliyet*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1309, ss. 2-8.

incelendiğinde mütercim adının Mehmet Tevfik olduğu görülür.²²⁰ Bundan dolayı eser, Mustafa Refik'in çevirileri arasında değerlendirilmemiştir.

1.3.4. Yazarlar ve Gazeteciler

Türk edebiyatında gazeteciliğin ayrı önemi vardır. Öyle ki Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre gazete, hiçbir yerde bizdeki role benzer bir rol oynamamıştır.²²¹ Yazar, ülkede "hatırı sayılacak bir efkâr-ı umumiye" vücuda getiren gazeteciliğin başka yerlerde fikirlerin daha geniş kitlelere yayılması adına faydalandığını, bizde ise bütün mesajların alındığı, kalabalıkların etrafında toplandığı ve okumanın yaygınlaşması amacıyla kullanıldığını belirtir. Bunun dışında mekteplerin alt yapısını oluşturan bir kurum vazifesi görür. Tanpınar, söz konusu devirde birkaç öğretmen dışında şöhret kazanan yazarların tamamının gazeteci olduğunu dile getirir. Kuşkusuz bu durumun sebebi kitapların basılmadan önce tefrikalar halinde gazetelerde yayımlanmasıdır. Doğal olarak edebi bir metin yazarıyla gazetecinin arasında kesin bir meslek ayrımı bu dönem için söz konusu değildir. Bundan ötürü iki mesleği beraber değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Ekonomik gelirin önemli bir kısmını özellikle gazete ve kitap satışından elde eden bu kişiler doğal olarak okuyucu rağbetini genellikle ön plana alırlar. Bunun tüm mütercimler üzerinden yaygın bir kanaat olarak sunulamayacağı da açıktır. Zira Bourdieu'nün habitus ve alan kuramlarına göre mütercim stratejileri standartlaştırılamayacağı gibi mütercimlerin toplumsal rolleri ve değerleri de aynı standartta değildir.²²² Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir mütercimin habitus alanı (ailesi, yakın çevresi, değerler sistemi, eğitim aldığı kurumlar), ekonomik sermayesi (mesleği), kültürel sermayesi (farklı konular hakkında bilgi birikimi ve dili), sosyal sermayesi (bir gruba ait olma, güven ve mali saygınlık, sınıfsal veya soya aidiyet) ve

²²⁰ İlk olarak Mücellitoğlu Ali Çankaya, "Son Asır Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte" *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)* adlı çalışmasında *Tunçtan Kızlar* adlı çevirinin Mustafa Refik'e ait olduğunu belirtir (Çankaya, 1968: ss. 250-253). Selin Erkul Yağcı ise *Turkey's Reading (R)evolution: A Study on Books, Readers and Translation (1840-1940) [Türkiye'nin Okuma (D)evrimi: Kitaplar, Okurlar ve Çeviri Üzerine Bir Araştırma (1840-1940)]* adlı doktora tezinde, kaynaklarda ve metinde yer alan mütercim adlarında farklılık olduğunu görerek kataloğunda her iki mütercimin de adına yer verir. Habibe Yılmaz, *Mustafa Refik'in Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinde, yine eserin mütercimini Mustafa Refik Olarak verir (2019). Söz konusu araştırmacılar dışında Ayşe Banu Karadağ, *Çevirmenin Tanıklığında Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Çeviri Tarihini Yeniden Okumak* adlı çalışmasında mütercimin adını Mehmed Tevfik olarak verir (Karadağ, 2014: s. 157).

²²¹ Ahmed Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, ss. 250-251.

²²² Sevinç Arı, *Çeviri Sosyolojisi*, s. 231.

sembolik sermayesi (statü ve saygınlık) gibi faktörler, mütercimler arasında farklılık göstereceğinden bir grup üyesi gibi benzer davranışlar sergilemeleri de beklenmez.

Tanzimat döneminin ilk roman çevirilerinden olan *Monte Kristo Kontu*'nu tercüme eden Teodor Kasab (Theodor Kasapis), adını gazete ve dergicilikte yaptığı faaliyetlerle duyurur. Kayseri'nin ünlü Kasapoğulları ailesinden olup dokuzu erkek, beşi kız on dört kardeşin en büyüğüdür.²²³ Babası Serafim (Sefer) Kasapoğlu, yörenin ünlü kumaşçılarından. Teodor Kasab, on üç yaşında babasını kaybedince İstanbul'a gider. Kapalı Çarşı civarındaki Astarıcılar Hanı'nda kumaşçılık yapan bir Rum'un dükkânında çıraklığa başlar. Bir yandan da Kuruçeşme Rum Millet Mektebinde okur. Kendi kendine Fransızca öğrenir. Kırım Harbi'nden dönen ve Alexandre Dumas Père'in kuzeni olan levazım subayı ile bir alışveriş sırasında tanışır. Bu subay, onun dile olan merakını ve Fransızca çalıştığını görünce öğrenimine Paris'te devam etmesini sağlar. Paris'te Alexandre Dumas Père'in özel sekreterliğini yapar. 1870 yılı başında İstanbul'a döner ve Kurtuluş Rum Mektebi'nde Fransızca dersleri vermeye başlar. Kendi matbaasını kurup küçük oğlu *Diyoen*'in adını verdiği bir mizahi dergi çıkarır (1870). *Diyoen* kapandıktan sonra 1873'te *Hayâl* dergisini çıkarır. Teodor Kasab, Türkçe yazmakta zorlandığı için yazılarına ve çevirilerine yeğeni avukat Lazaridis ile yakın dostu Fehmi yardımcı olur. Avrupa'ya kaçtığı dönemde Ali Şevkâtî'yle beraber *İstikbal* gazetesini çıkarır. 1881 yılında İstanbul'a döner ve saray kütüphanesinde çalışır. Bu dönemden sonra vefat edinceye kadar padişaha polisiye romanlar çevirir. Genellikle Batı edebiyatının ünlü tiyatrolarını adapte eden yazarın ilk roman çevirisi daha önce de zikrettiğimiz gibi *Monte Kristo Kontu*'dur.²²⁴ Ahmed Mithat Efendi'nin matbaasında basılan eser, döneminde oldukça rağbet görür. Taşrada kalabalık bir ailenin ferdi olan yazarın ilk mesleği de halkla yakın ilişkilerde bulunmasına imkân sağlayan kumaşçılıktır. Esnaflıkla başladığı mesleki hayatı, Batı'nın önemli isimlerini tanımasıyla değişir. Hayatının bundan sonraki dönemini çoğunlukla yazarlık ve gazetelerinden gelen gelirleriyle karşılar. İktidara karşı fikirleri nedeniyle baskılara uğrayan yazar, polisiye romanlarını iktidarın isteği doğrultusunda yapar. Fikirlerini ve beğenilerini ortaya koyabildiği metinler ise tiyatrolarıdır. Halkın içinden gelmiş bir mütercim olarak toplum hassasiyetlerini tercihlerine yansıtır. Fransız edebiyatından alınan metinlerin onların ahlak anlayışlarını ve adetlerini yansıtmaları açısından

²²³ Turgut Kut, "Teodor Kasab", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011: cilt: 40, ss. 473-475.

²²⁴ Alexandre Dumas (Pere), (Müt. Teodor Kasab), "İhtar", *Monte Kristo Kontu*, Ahmed Mithat Matbaası, İstanbul, 1288, s. 2.

doğrudan çevrilmesi yerine adapte edilme yoluna gidilmesini daha doğru bulur. Eser çevirilerinde “yerli damarın zamanın ihtiyacını karşılayacak şekilde ıslah edilmesi” gerekliliğini savunur.

Teodor Kasab gibi orta halli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ahmed Mithat Efendi, tercüme tarihimize önemli bir yere sahiptir. Annesi Kafkas muhaciri olup babası Konyalı Hacı Süleyman Ağa’dır.²²⁵ Henüz altı yedi yaşlarındayken Mısır Çarşı’sındaki bir aktarda çırak olarak çalışır. Dükkân komşusu İbrahim Efendi’den okuma yazma, Galata’da bir Frenk’ten ve Matbuat Kaleminde memur olan Dragon Cankov’dan Fransızca öğrenir. Arapça ve Farsçasını geliştirir. Tuna Valiliği, Ziraat Müdürlüğü kâtipliği ve Bağdat valiliğine atanır. *Ceride-i Askeriye* başmuharrirliğini yapar, ayrıca *Devir*, *Bedir*, *Dağarcık*, *Kırkambar* ve *Tercüman-ı Hakikat* gibi gazete ve dergileri yayımlar. Orta sınıf bir aileye mensup olan mütercim kendi imkânlarıyla kültürel, sosyal ve sembolik sermayesini oluşturmıştır. Yazarın küçük yaşlarda ticari bir meslekle uğraşması ve hocalığı; yazar ve gazeteci kimliğini tamamlayıcı ve etkileyici bir fonksiyondadır. Kendi matbaasını kuran Ahmed Mithat Efendi, büyük ölçüde gazetesi, telif ya da tercüme eserlerinin geliriyle hayatını idame ettirir. Eserlerinde halkın anlayabileceği bir dili kullanmayı tercih eden mütercim, konu itibarıyla da eğitirken eğlendirmeyi sağlayacak metinleri seçer. Faydacılığı ön plana alan bu seçimler, mütercimin tenkit edilmesine neden olur. Ahmet Hamdi Tanpınar, yazarın edebi kaygılardan çok ticari kaygılarla tercihler yaptığını düşünür.²²⁶ Ahmed Mithat Efendi’yi “kurduğu, işleymesini ve devamını istediği matbaasının esnafı olarak” görür. Yazarın üslup ve sanatçı kimliğini değerlendirirken Mısır Çarşısı’nda yaptığı attar çıraklığının getirdiği esnaf kimliğinin yazarlığının kalitesini ve okuyucu kitlesinin seviyesini kötü etkilediğini düşünür. Ona göre Ahmed Mithat Efendi, “en olgun ve şöhretli çağlarında bile loncanın seviyesini biraz geçen eserleriyle okuyucuyu eser kendiliğinden reddetmiştir”.

Peki, Ahmed Mithat Efendi, tercihlerini yaparken ne gibi kıstaslar kullanır? Hangi yazarları ve metinleri tercih eder? Bu soruların cevaplarını belki de en açık şekilde yeğeni Mustafa Refik’e hitaben *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımladığı mektubunda dile getirir. Ahmed Mithat Efendi, Mehmet Celal, Fatma Aliye, Hüseyin Rahmi ve Mustafa Refik gibi genç yazarların elinden tutmuş tercüme ve telif eserleriyle ilgili birçok konuda yardımcı olmuştur. Mustafa Refik, “Mevadd-ı

²²⁵ H. Harika Durgun, *Ahmed Mithat Efendi ve Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 17-48.

²²⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, ss. 447-448.

Mütenevvîa: Dayı Yeğen Arasında, Mustafa Refik Tarafından Dayısına Mektup” adıyla Ahmed Mithat Efendi’ye bir mektup yazar. Ahmed Mithat da “Ahmed Mithat Tarafından Yeğenine Cevap” başlıklı bir mektupla karşılık verir. Mustafa Refik, o dönemlerde *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde “Ufak Romanlar” adı altında roman tercümeleri yapar. Bu tercümeler sonrasında okuyucusu mütercimden küçük romanlar yerine büyük romanlar çevirmesini ister. Mustafa Refik de konuyu dayısına açar. Ahmed Mithat’ın verdiği cevapla beraber onun tercüme romanlar söz konusu olduğunda nasıl bir yol izlediğini öğreniriz. Öncelikle Batı’nın şöhretli yazarlarının tercüme edilmesini ister. Sonrasında “büyük roman” tabirinden ne anladığını dile getirir. Ahmed Mithat Efendi’ye göre beş altı yüz sayfalık veya birkaç ciltlik romanlar yerine “lüzumsuz, gereksiz” konuşma, açıklama bulunmayan romanlar tercih edilmelidir. Mustafa Refik’in çevirdiği eserleri genişletilmeye müsait romanlar olarak görse de okuyucusunun Avrupa medeniyetinden, Fransa’nın sosyal şartlarından ve müelliflerin hayat hikâyelerinden habersiz olduklarından bu eserleri küçük ve dar kapsamlı bulduklarını düşünür. Hâlbuki bunlara vakıf olabilen okuyucunun romanlardan büyük keyif alabileceklerine inanır. Ahmed Mithat, meşhur romancılar tercüme edilmeli derken neyi kastettiğini de açıklar. Meşhur yazarların “kim” olduğunu sorar: Osmanlı okuyucusunun tanıdığı yazarlar mı meşhurdur yoksa tanımadığı yazarlar mı? *Monte Kristo* romanı tercüme edilmeden önce Osmanlı okuyucusu arasında kaç kişinin Alexandre Dumas’ı tanıdığını veya Avrupa’nın en ünlü romancısı kabul edilen Balzac’ın hangi eserinin Türkçeye tercüme edildiğini sorar. Burada “tanınmışlıktan” ziyade eserin tercihinde “baskı sayılarının” önemli olduğuna vurgu yapar. H. Harika Durgun, edebi zevk yönünden yazarın bu düşüncelerini doğru bulmaz.²²⁷ Fakat dönemin sanat anlayışı ve içerisinde bulunduğu sosyolojik koşulların yazarı böylesi tercihlere yönelttiğini düşünür. Ayrıca küçüklüğünde yaptığı attar çıraklığının veya esnaf zihniyetinin etkisinin de olabileceğine işaret eder.

Ahmed Mithat Efendi’nin metin tercihinde baskı sayısının etkili olduğu çevirilerinden biri *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi* romanıdır.²²⁸ Yazar, eserin yetmiş

²²⁷ H. Harika Durgun, “Ahmed Mithat’ın Edebiyat ve Fikir Dünyasında Genç Yazarları ve Yeğeni Mustafa Refik’i Himayesi”, *Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi*, ss. 65- 82.

²²⁸ Octave Feuillet, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Mütercim”, *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1298, s. 4.

dört defa basıldığını belirtir. Ona göre “Bir kitap yetmiş dört defa tab’ olunur ise derece-i letâfetini şu mazhar olduğu rağbetle kıyas etmek pek ziyade sadeleşir.”.

Bilgiç Kız adlı tercümesinde Ahmed Mithat Efendi, yine okuyucu ilgisinin önemine vurgu yapar.²²⁹ Fransa’da romanın genel bir okuyucu kitlesine sahip gazetede yayımlanması üzerine bazı edebiyat eleştirmenlerinin eserin sadece “kadınlara mahsus bir gazetede tefrika edilmeliydi” yönündeki düşüncesine Ahmed Mithat Efendi karşı çıkar. Romanın kadın, erkek veya “erkeklik unvanına istihkâkları ricâl-i sâireden ziyade müsellemler olmak lazım gelen askerî takımının” gösterdiği rağbetle tek bir okuyucu kitlesine seslenmediğinin açıkça görülebileceğini ifade eder. Roman gazetede yayımlandıktan sonra “sekiz on kere tab’ edilip muharriri için medâr-ı şöhret-i ‘azîme olmuştur”. Mütercim yine eserin baskı sayısını ve gösterilen rağbeti eserin değer ölçütlerinden biri olarak görür.

Ahmed Mithat Efendi, eserin baskı sayısı ve buna paralel olarak elde edilen ekonomik getirinin metin tercihinin belirleyicilerden biri olduğunu *Udolf Hisarı* adlı tercümesinin mukaddimesinde dile getirir.²³⁰ Ahmed Mithat’ın Ann Radcliff’in hayatı ve edebi kişiliği hakkında verdiği bilgiler arasında en mühim gördüğü nokta müellifine sağladığı kazançtır:

Fakat hikâyenin netâyicinde tahakkuk eder ki bu acayip ve garibin kâffesi tabiidirler” diyor ve bir husûsiyet-i tâmmeye ile şu tercümesine başladığımız roman hakkında da âsârının enfesî olarak o zamanlar mumaileyhaya bu roman için tâbi’ ve nâşiri tarafından bin İngiliz lirası yani yirmi beş bin frank kazandırıldığını söylüyor. En mühim söz dahi şu yirmi beş bin frank lakırdısı addolunmak lazım gelmez mi?

Bu noktadan sonra Ahmed Mithat Efendi’nin bir kıyas yaptığı görülür. Emile Zola’nın daha önce yayımlanan eserlerinden hiçbirisi *Udolf Hisarı* romanı gibi “yirmi beş bin frank” kazandırmamıştır. Zola’nın eserlerinin “masârif-i tab’iyesini bile çıkaramayacak düzeyde satıldığı düşünüldüğünde bu derecede kazandıran eser “oldukça önemli” olmalıdır. Görüldüğü gibi Ahmed Mithat, eleştirmenlerin de dile getirdiği gibi esnaf zihniyetiyle metin tercihlerini ekonomik kazanç üzerine kurgular gibidir. Fakat bunu mütercimin tek ölçütü olarak görmek de yazara haksızlık sayılabilir. Sadece ekonomik nedenlerle metin tercihinde yönelseydi eserleri tercüme etmede kabiliyeti ölçüsünde daha makbul kolay bir çeviri yöntemi benimserdi. Hâlbuki mütercim, romanları olduğu gibi aktarmak yerine adeta yeni bir yaratıma imza atar. Birçok mütercim tarafından en az telif eser yazmak kadar meşakkatli görülen

²²⁹ Hector Malot, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Muharir”, *Bilgiç Kız*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1305, s. 2.

²³⁰ Ann Radcliff, (Müt. Ahmed Mithat), “ifade”, *Udolf Hisarı*, s. 3

iktibas, dönüştürerek ya da mealen çevirme yöntemlerini seçmesi yazarın sadece ekonomik nedenlerle hareket etmediğini ispatlar niteliktedir. Ekonomik geçimini büyük ölçüde gazetede tefrika edilen telif ve tercüme eserlerden sağlayan yazarın bu türden kaygılar yaşaması doğaldır. Lakin Ahmed Mithat'ın benzer kaygıları okuyucu kitlesini genişletmek, onları eğitmek ve eğitirken eğlendirmek konusunda da yaşadığı aşîkârdır. Sadece baskı sayısı ve popülerliği ile eser tercihi yapsaydı kuşkusuz bu arzusuna dönemin fenni romanları daha kolay hizmet ederdi. Ahlaki kaygılar ve kültürel farklılıkların getirdiği sorunları muhtevalarında barındırmayan fenni romanlar, resimli olmaları hasebiyle de okuyucu tarafından daha fazla ilgiyle karşılanmıştır.

Ahmed Mithat Efendi'nin aksine varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Halit Ziya yazar ve gazetecidir. Aslen Uşak'ın Helvacızadeler olarak bilinen soylu bir ailesine mensuptur.²³¹ Dedesi halî tüccarı Hacı Ali Efendi'dir. Çocukluluğunu bir konakta dadılar ve lalaların olduğu kalabalık bir ortamda geçirir. Halit Ziya, İtalyanca ve Fransızca dil derslerini Ermeni çocuklarının eğitimi için kurulan Mekitarist Mektebinde alır. Bu okuldaki hocaları aracılığıyla Batı'nın özellikle realist ve natüralist romancılarının eserleriyle tanışır. Okulu bitirdikten sonra da bazı özel hocalardan İngilizce, Almanca ve Türk müziği dersleri alarak akranlarına kıyasla çok yönlü ve zengin bir kültüre sahip olur. Eğitim hayatının sonunda çeşitli devlet memurluklarında çalışan Halit Ziya, çeşitli okullarda Fransızca dersi verir. Altmış yıla yakın bir yazı hayatı bulunan Halit Ziya, İzmir'de bulunduğu sürede *Nevruz* ve *Hizmet* gazetelerini yayımlar. İlk telif romanları bu gazetelerde tefrika edilir. İstanbul'a gittiğinde ise *Hazine-i Evrak*, *Tercüma-ı Hakikat* ve *Envar-ı Zekâ*, *Mektep*, *İkdam*, *Sabah*, *Servet-i Fünun*, ve *Peyam-ı Sabah* gibi dergi ve gazetelerde yazıları çıkar. Servet-i Fünun edebiyatının öncülerinden olan yazar, telif roman ve hikâyeleriyle ön plana çıkar. Halit Ziya'nın iki adet roman çevirisi bulunmaktadır. Yazar, roman tercüme etmek yerine küçük yaştan itibaren aşîna olduğu Batı romanlarına benzer telif eserleri kaleme alır. Yazı hayatına atıldığı ilk dönemlerde çeviri roman yapmaya heveslen Halit Ziya, ilk tercümesi olan *Demirhane Müdürü* romanının mukaddimesinde eser tercihinde ve yönteminde acemilik çektiğini belirtir.²³² Hangi yazarı ve eseri seçeceği konusunda kararsız olan Halit Ziya, çocukluk yıllarında dedesinin konağında kitaplarını okuduğu Ahmed Mithat Efendi'nin izinden gider. Kütüphanesindeki kitaplar arasında tesadüfen denk geldiği ve okuyucunun aşîna

²³¹ Ömer Faruk Huyugüzel, *Edebiyatımızın Zirvesindekiler: Halid Ziya Uşaklıgil*, ss. 13-43.

²³² Georges Ohnet, (Müt. Halid Ziya), "Bir İki Söz", *Demirhane Müdürü*, ss. 2-3.

olmadığı bir yazarı seçer. Benzer bir tercihi *Esrar-ı Serendip* adlı çevirisinde yapan Halit Ziya, eserin okuyucusuna faydalı bir eğlence sunacağı inancındadır.²³³ Ahmed Mithat'ın yazar tercihlerinde olduğu gibi bu romanın müellifi de Türk okuyucusu tarafından pek tanınmaz.

Çeviri işini hayalini kurduğu mesleğin yani matbaa ve gazete sahibi olmanın bir basamağı olarak gören Ahmed İhsan (Tokgöz)'ın babası Erzurum, Piriştine, İşkodra, Kastamonu, İstanbul, Şam, Ankara, Bursa defterdarlıklarında ve İstanbul Şûrâ-yı Mâlî ile Patent Meclisi âzâlıklarında bulunan Ahmed Hâlid Bey'dir.²³⁴ Şam Askerî Rüşdiyesi (1880) ile Üsküdar İdâdisini bitirir. Küçük yaşta öğrenmeye başladığı Fransızca'yı Şam Askerî Rüşdiyesinde ve daha sonra o yıllarda Ankara'da sürgünde bulunan gazeteci Âgâh Efendi'den ders alarak ilerletir. Henüz Mekteb-i Mülkiyyede talebe iken Fransızcadan ilk tercüme eseri yayımlanır.²³⁵ Diran Kelekyan Efendi'nin Ermeni harfli Türkçe mecmuası *Cihan*'da ve Mustafa Âsım Bey'in *Şafak* mecmuasında tercüme ve telif yazıları neşredilir (1886). Daha sonra memuriyeti devam ederken *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde de tercüme makaleleri çıkar (1889). Mekteb-i Mülkiyyeyi bitirince Hariciye Tercüme Kaleminde memurluğa başlar (1886) ve oradan Tophane Müşirliğinde tercümanlığına geçer (1887). Bir taraftan memurluğa devam ederken bir yandan da 1886 yılında *Umran* ismiyle bir haftalık dergi çıkarır. Fakat dönemin hükümeti bütün dergileri kapatınca 29. sayısında *Umran* dergisi de kapanır. Ahmed İhsan daha sonra Jules Verne'in *Seksen Günde Devr-i Âlem*'ini tercüme ve neşrederek yayımcılığa başlar (1890). Jules Verne'den yaptığı tercümelerle müellifin memleketimizde tanınmasını ve sevilmesini sağlar. Aslında kendisini bütünüyle yayımcılığa ve matbaacılığa vermek isteyen Ahmed İhsan, 1890'da memurluktan ayrılarak aynı yıl Âlem Matbaası sahibi Mustafa ve diğer arkadaşı Âsım ile Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı basımevini kurar. *Umran* 1888'de kapatılınca *Servet* gazetesinde tercüman olarak çalışmaya başlayan yazar, yeni ruhsat alamadığı için *Servet* gazetesinin sahibiyle anlaşarak gazetenin yan ilavesi gibi *Servet-i Fünun* dergisini çıkarmaya başlar. Varlıklı bir aileye mensup olan Ahmed İhsan, görüleceği gibi iyi bir eğitim alır. Ailesi yüksek bir memuriyette görev yapmasını arzularken o daha okul döneminde bir matbaa ve gazete sahibi olmanın hayallerini

²³³ Jacolliot, (Müt. Halid Ziya), "Mukaddime", *Esrar-ı Serendip*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1305, s. 2.

²³⁴ Ziyad Ebüzziya, "Ahmed İhsan Tokgöz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, cilt. 2, ss. 94-95.

²³⁵ E. Enol- L. Judici, (Müt. Ahmed İhsan Tokgöz), *Bir Serseri*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1303.

kurar. İlk çevirilerinde devletin baskısına maruz kalan yazar, hedeflerinden vazgeçmez. Çevresinde ona destek olan Rezaizade Mahmut Ekrem, Mizancı Murad, Mahmut Sadık gibi birçok okul arkadaşı ve hocası vardır. En büyük arzusu ise yeni anlayışa uygun makaleler, çeviriler ve eserler kaleme almaktır. Bu türden yazının yayımlandığı *Tercüma-ı Hakikat* gazetesinde yazı yazabilmek dönemin gençleri ve Ahmed İhsan için önemli bir merhalelerdir. Yazar, anılarını kaleme aldığı *Matbuat Hatıralarım*'da, Ahmed Mithat Efendi ve gazetesini şöyle anar:²³⁶

Kırk yıl önceki Türk gençliğinin bir kılavuzu da, hiç kuşkusuz Ahmed Mithat Efendi'ydı. Tercüman-ı Hakikat gazetesi yeni bir yolda yazılara özenen gençlerin kiblesiydi. Tercüman-ı Hakikat, bilimsel ve teknik, yeni anlayışta ve eski gazet biçiminde yazılara sayfalarını açmıştı.

Ahmed İhsan'ın bir yol gösterici olarak nitelediği Ahmed Mithat Efendi'yle metin tercihinde ayrılıklara düştüğü gözlemlenir. Çeviri yöntemi söz konusu olduğunda Ahmed Mithat gibi harfiyen bir tercüme yapmadığını belirten Ahmed İhsan, metin seçiminde ise farklı bir tutum benimser. Ahmed Mithat Efendi, Batı'da rağbet gören ve bakışı sayısı fazla olan macera ve aşk romanlarını tercih ederken Ahmed İhsan fennî konu edinen romanları seçer. Diğer roman türlerine nazaran bu eserlerin daha "ciddi" olduğunu düşünen yazar, okuyucusunun gösterdiği rağbeti delil olarak gösterir. *Yer Altında Seyahat- Siyah Hindistan* adlı çevirisinin mukaddimesinde daha önce neşrettiği; *Bir Serseri*²³⁷, *Demirhane Müdürü*²³⁸, *Tuhaf Bir Hane*²³⁹, *Hermin*²⁴⁰, *Karnaval Cinayeti*²⁴¹ ve *Bir Kadının Ruznamesi*²⁴² gibi macera ve aşk konulu romanlarına göre fennî romanların okuyucu tarafından daha fazla ilgi görmesi sebebiyle kendisinin bu türden metinleri tercih ettiğini belirtir.²⁴³ Diğer memuriyetlerdeki görevlerini bırakarak tamamıyla geçimini matbaa ve gazetelerden kazandıklarıyla temin eden Ahmed İhsan için gazete satışını yükselten nedenlerin başında çevirileri gelir. Fakat mukaddimelerindeki beyanlarından onun sadece ekonomik nedenlerden bu faaliyete dâhil olmadığı anlaşılmaktadır. Zira yazarın

²³⁶ Ahmed İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, ss. 32-33.

²³⁷ Etienne Enol- Louis Judimi, (Müt. Ahmed İhsan), *Bir Serseri*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1303.

²³⁸ Georges Ohnet, (Müt. Ahmed İhsan), *Demirhane Müdürü*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1305.

²³⁹ Paul de Kock, (Müt. Ahmed İhsan), *Tuhaf Bir Hane*, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şûrekası, İstanbul, 1307.

²⁴⁰ Alexandre Dumas (Fils), (Müt. Ahmed İhsan), *Hermin*, İstanbul, 1308.

²⁴¹ Arman Lapointe, (Müt. Ahmed İhsan), *Karnaval Cinayeti*, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şûrekası, İstanbul, 1308.

²⁴² Octave Feuillet, (Müt. Ahmed İhsan), *Bir Kadının Ruznamesi*, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şûrekası, İstanbul, 1308.

²⁴³ Jules Verne, (Müt. Ahmed İhsan), "İfade", *Yer Altında Seyahat yahud Siyah Hindistan*, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şûrekası, İstanbul, 1308, ss. 1-2.

eserlerde kullandığı resimler, romanların basımını daha maliyetli hale getirmektedir. Kitap fiyatlarının daha fazla artmasına neden olan bu durum sebebiyle birçok mütercim resimli fennî romanları çevirmekten kaçınır. Fakat Ahmed İhsan yaşadığı ekonomik güçlüklerle rağmen kaliteli resimleri kullanmak için elinden geleni yapar. *Çin’de Seyahat- Seyahat-i Harikulade* adlı çevirisinde bu durumu şöyle açıklar:²⁴⁴

Fakat resimli eser vücuda getirmekteki müşkilâtı takdir edenler zannedersen ki, fazla iki resme mukâbil forma fiyatını yüzde yirmi nispetinde yani on para tezyîd etmiş olduğumuzu çok görmezler; zira yüz binlerce nüsha tab’ ve sarf edilen Fransızcası, kitabımız cesâmetinde onun nefâsetinde bulunduğu ve formasında dört muhtevi olduğu halde bile fiyatça Türkçesinden biraz yüksektir.

Birçok çevirisinin mukaddimesinde kitap maliyetlerinden bahseden Ahmed İhsan, böylelikle okuyucu tepkisini azaltmak ister. *Deniz Altında 2000 Fersah Seyahat* adlı çevirisinde yine benzer açıklamalarda bulunur.²⁴⁵

(...) Hâlbuki bu yolda musavver roman neşri hayli fedakârlıkla meydana geldiğine binaen romanımız ba’demâ eskilere nispeten büyük olan sayfelerin 16 adedinden mürekkep forma şeklinde bir kıta mükemmel resimle gayet nefis çıkacak ve beheri (40) para fiyatla satılacaktır. Eser takriben (400) sayfeden müteşekkil olacaktır ki sâir neşriyatımdan gösterebildiğim sebât ve intizam ile bunun dahi karîben ikmaline muvaffak olunacağından kârilerim dûçâr-ı şüphe olmazlar ise beni minnettar ederler.

Jules Verne’nin külliyyatını tamamen çevirmeye karar veren mütercim, seçtiği eser bir başka mütercim tarafından çevrilmiş olsa dahi kendi serisini tamamlamak adına tekrar çevirme yoluna gider. Bu durum bazen ortak çevirilerin yapılmasına da vesile olur. Nitekim *Kaptan Grand’ın Çocukları* adlı çeviriyi Mazhar adlı başka bir mütercimle aynı zamanda tercüme eder. Böylelikle Mazhar ile Ahmed İhsan arasında bir rekabet baş gösterir. Bu tercümeden sonra yayımlanan *Kaptan Hatras’ın Seyahati-Kutb-ı Şimâliye Seyahat* adlı romana da aynı anda başlamaları aralarında husumete neden olur. Mütercimler, mukaddimelerinde bu durumun daha sonra tatlıya bağlandığını, vaziyetin düzelmesinin nedenini ise tercümeyle habersiz başlamaları ve Ahmed Mithat Efendi’nin araya girmesi olarak açıklarlar. Aslında meselenin iç yüzü belirtildiği gibi masumane bir tesadüfün tatlıya bağlanması şeklinde cereyan etmez. Daha önce de belirttiğimiz gibi musavver roman neşri diğerlerine göre daha masraflı bir iştir. Yayıncılar uzun soluklu olan fennî romanların neşrinden çekindikleri için bir dönem Ahmed İhsan’ın çevirileri bu türde bir tekel haline gelir. Söz konusu durum

²⁴⁴ Jules Verne, (Müt. Ahmed İhsan), “İfade”, *Çin’de Seyahat-Seyahat-i Harikulade*, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1308, ss. 5-6.

²⁴⁵ Jules Verne, (Müt. Ahmed İhsan), “İfade”, *Deniz Altında 2000 Fersah Seyahat*, s. 1.

birçok yayıncı ve mütercimi rahatsız etmekte ve bu durumu baltalamak için girişimler olur. Ahmed İhsan, anılarında bu olayı şöyle nakleder:²⁴⁶

Kaptan Grand'ın Çocukları'nı çıkarmak üzereyken, Sabahçı Mihran aynı romanın tam abonesini beş kuruşa yapacağını gazetesinde ilan ederek yeni doğan çevirmenliğe ve matbaacılığımıza darbe indirmek istemiştir. Ahmed Mithat Efendi bu davranışı Tercüman-ı Hakikat'te fena halde ayıpladı, Mihran'ı kepaze etti ve onu yapmak istediği çirkin rekabetten vazgeçirdi.

Ahmed İhsan, Ahmed Mithat ve Mustafa Refik'ten sonra en çok çeviriye imza atan ve uzun süre gazetelerde görev alan mütercimlerden bir başkası Selanikli Tevfik'tir. İlkokul eğitimini memleketinde tamamlar ve daha sonra babasıyla birlikte 11 yaşında İstanbul'a gelir.²⁴⁷ Mahrec-i Aklâm'da öğrenim görerek mezun olur. Ardından *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde çalışmaya başlar. Ahmed Mithat Efendi'nin yardımcısı olur. Ahmed Mithat'ın gelmediği günlerde gazeteyi baştan sona kadar Selanikli Tevfik çıkarır. Onun roman tefrikalarını dahi devam ettirir. Selanikli Tevfik, *Ceride-i Askeriye* gazetesinde uzun süre çalışır. 1305'te yeniden yayımlanmaya başlayan *Sabah*, *Saadet* ve *Tarik* gazetelerinde başyazarlık yapar. Selanikli Tevfik, Ahmed Mithat Efendi'yle uzun süre yakın çalışma imkânı bulduğundan birçok yönden kendisine Ahmed Mithat Efendi'yi örnek alır. Metin tercihlerinde ve kullanılan yöntemlerde de bu durum gözlenebilir. Tıpkı Ahmed Mithat Efendi gibi Avrupa'daki birçok gazete ve dergiyi takip eden mütercim, okuyucunun rağbet gösterdiği ve baskı sayısı fazlaca olan romanları seçer. Fransa'nın *Figaro* gazetesinde tefrika edilen *Katil Bernar* romanını okuduktan sonra oldukça beğenir ve tercüme etmeye karar verir.²⁴⁸ Eserin müellifi yine Ahmed Mithat'ın tercihlerine benzer bir şekilde Türk okuyucusunun aşına olmadığı bir yazardır. Selanikli Tevfik, *Serj Panin* çevirisinin mukaddimesinde “Fransa'da yüz yirmi dokuz defa tab' olunacak derecede rağbet bulmuş olduğuna nazaran bizim memleketimizdeki roman meraklılarının dahi mütalaasından lezzet-yâb olacakları me'mûldür” ifadesiyle baskı sayısının ve rağbetin önemine işaret eder.²⁴⁹ Mütercimlerin yakın çevrelerini incelediğimiz başlıkta, Selanikli Tevfik'in tıpkı Ahmed Mithat Efendi gibi meçhul dostlarının tavsiyeleriyle roman tercihlerinde bulunduğu değinmiştik. Bu romanlar

²⁴⁶ Ahmed İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s. 47.

²⁴⁷ Nadeem Javed, *Selanikli Tevfik'in (1860-1910) Hindistan Seyahatnamesi, (Metin-İnceleme-İndeks)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2019, ss. 3-5.

²⁴⁸ Edmond Tarbé, (Müt. Selanikli Tevfik), “İfade-i Mütercim”, *Katil Bernar*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1303, s. 3.

²⁴⁹ Georges Ohnet, (Müt. Selanikli Tevfik), “İfade-i Mütercim”, *Serj Panin*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1303, s. 2.

*Menfur Roje*²⁵⁰ ve *Paris Faciaları*²⁵¹ adlı çevirilerdir. Selanikli Tevfik, tercüme romanlarının içeriklerini Ahmed Mithat Efendi'nin birçok çevirisinde olduğu gibi Paris şehrinin sosyal hayatından alır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi birçok yönden Ahmed Mithat Efendi'ye benzer eğilimlerle çeviriler yapan yazar, işin ekonomik getirisi ve estetik zevk söz konusu olduğunda ondan ayrı bir tutum benimser. Münir Süleyman Çapanoğlu'dan aktaran Nadeem Javed, Selanikli Tevfik'in en büyük "meziyetinin, üstünlüğünün, büyüklüğünün, mesleği dışında hiçbir şeref ve hiçbir menfaat aramamasından" kaynaklandığını belirtir.²⁵² Selanikli Tevfik gibi kuvvetli, yetkin bir yazarın istibdat devrinde dolgun maaşlı bir memuriyette çalışma fırsatına sahipken; gazete yazarı, öğretmen ve kitap mütercimi olmak arzusu dışında başka bir emel beslemediğine işaret eder. Yazar önemli bir ekonomik kazanca sahip olma şansı varken bunu elinin tersiyle iter. Nadeem Javed, *Sabah* gazetesi yazarı Diran Kelekyan'dan Selanikli Tevfik'in mesleğine olan sevgisi, özverisini ve çalışkanlığını şöyle özetler: "Günde on beş saat yazı yazmayı evinden matbaaya, matbaadan mekteplere, mektepten yine matbaaya koşmaya tercih etti".²⁵³

Tercüme faaliyetlerinde Ahmed Mithat Efendi'yi örnek alan bir başka mütercim, Ahmed Rasim'dir. Babası Menteşeoğulları'ndan Bahaeddin Efendi'dir.²⁵⁴ Eğitimine ilk olarak Sofular'daki mahalle mektebinde başlar. Daha sonra Kırkçeşme'de Tezgâhçılar Mektebine ve Haydar'da Çukurçeşme Mektebine gönderilir. Eniştesi Miralay Laz Mehmet Bey'in tuttuğu Yakup Hoca'dan konakta yazı ve Arapça dersi almış, bir yandan da Fatih'teki Hafız Paşa Mektebi'ne devam etmiştir. Ahmed Rasim'in edebiyat ve matbuat hayatına olan ilgisi Darüşşafakada öğrenciyken başlar. Mektebin defter ve hesap işlerine bakan Hayrettin Bey, Ahmed Rasim ve arkadaşlarına Şinasi, Namık Kemal, Ahmed Mithat Efendi, Hoca Tahsin, Ziya Paşa gibi devrin önemli şair ve yazarlarını tanıtır, onların fikirlerini açıklar. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde çıkan yazılar Ahmed Rasim'de yazma isteğini uyandırır. Telgraf Nezaretinde çalışan Ahmed Rasim, bir yandan da gazetelere yazılar göndererek matbuat hayatına girme teşebbüslerine devam eder. İlk yazısı *Tercüman-ı*

²⁵⁰ Jules Mary, (Müt. Selanikli Tevfik), "İfade-i Mütercim, *Menfur Roje*, 1305.

²⁵¹ Xavier de Montépin, (Müt. Selanikli Tevfik), "İfade-i Mütercim", *Paris Faciaları*, 1306.

²⁵² Nadeem Javed, *Selanikli Tevfik'in (1860-1910) Hindistan Seyahatnamesi, (Metin-İnceleme-İndeks)*, s. 3.

²⁵³ Nadeem Javed, *Selanikli Tevfik'in (1860-1910) Hindistan Seyahatnamesi, (Metin-İnceleme-İndeks)*, s. 4.

²⁵⁴ Ummahan Nerkiz, "Ahmed Rasim", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 23.12.2019, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/Ahmed-rasim>, (Erişim Tarihi: 12.09.2020).

Hakikat gazetesinde neşredilir. 1884 yılında Baba Tahir'in aracılığıyla *Ceride-i Havadis*'e tercüman olarak girer. Bir yandan da *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine Fransızcadan fennî ve edebî çeviriler gönderir. Telgrafhanedeki görevinden ayrılarak gazetecilik mesleğine atılan Ahmed Rasim'in memuriyet hayatı 15 ay kadar sürer. Bir gün yazısını teslim etmek için *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi binasına giren yazar, Ahmed Mithat Efendi ile tanışır, Ahmed Rasim'in yazılarını çok beğenen Ahmed Mithat Efendi ona gazetesinin kapılarını açar. Böylece 1885 yılında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin yazar kadrosuna dâhil olur. Bir süre bu gazetenin başyazarlığını da yapar. Ahmed Mithat Efendi'nin gazetesinde yetişen birçok mütercim, onun tercüme politikasını benimsemiştir. Ahmed Rasim de bu kişilerden biridir. Yazar, Ahmed Mithat Efendi'nin yeğeni Mustafa Refik gibi *Tercüman-ı Hakikat*'in sütunlarında kısa soluklu romanları neşretmeyi tercih eder. *İki Kadın* adlı çevirisinin mukaddimesinde Fransız romanlarının mahiyeti ve okuyucu beklentisi üzerinde durur.²⁵⁵ Birkaç yüzyıldır Fransa edebiyatına hâkim olan romancılık anlayışının Victor Hugo'nun "mektebinden" geçenlerce değişime uğradığını ifade eden mütercim, artık uzun uzun teferruatlara boğulmuş, olağanüstü hadiselerin yer aldığı eserlerin okuyucu tarafından rağbet görmediğine değinir. Nitekim "küçük romanları" okumayı tercih edenler gün geçtikçe artmıştır. Ahmed Rasim, mukaddimesinde Ahmed Mithat Efendi'nin romancılığa ve tercümelere karşı düşüncelerini tekrarlar gibidir. Böylelikle mütercimlerin metin seçiminde, geçimlerini sağladıkları gazetelerin yayın politikalarının da etkili olduğu görülür.

Tercüman-ı Hakikat gazetesi ve Ahmed Mithat Efendi'nin izinde tercüme faaliyetine dâhil olan Hüseyin Rahmi'nin babası Sultan Abdülaziz'in yaverlerinden Mîrlivâ Said Paşa'dır.²⁵⁶ Küçük yaşta annesini kaybeden yazar, ilk eğitimini babasının görev aldığı Girit'te almaya başlar. Sonrasında Mahmudiye Rüşdiyesinin sıbyan ve rüşdiye kısmına gönderilir. Bir süre devlet dairelerine kâtip yetiştiren Mahrec-i Aklam'da okur. 1878'de Mülkiye Mektebi'ne geçer. Tahir Bey isminde bir hocadan Fransızca dersleri alır. Adliye Nezareti Umur-ı Cezaiye Kaleminde memurluk, İkinci Ticaret Mahkemesinde aza mülâzımlığı ve Nafia Nezareti Tercüme Kaleminde kâtiplik görevlerinde bulunur. II. Meşrutiyetin ilanından sonra (1908) resmi görevlerini bırakarak kendini tamamen yazarlığa verir. *Ceride-i Havadis*'te

²⁵⁵ Adolphe Belot, (Müt. İsmail Hakkı), "Birkaç Söz", *İki Kadın*, ss. 3-4.

²⁵⁶ İsmail Hikmet Ertaylan, "Hüseyin Rahmi", *Türk Edebiyatı Tarihi I-IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, ss. 561-564.

yayımlanan “İstanbul’da Bir Frenk” makalesi yazarın tanınmasına vesile olur ve Tercüman-ı Hakikat gazetesine çağrılır. *Şık* romanını bitirdiğinde Ahmed Mithat Efendi’ye okutur. Romanı çok beğenen Ahmed Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi’den bu olaydan sonra takdir ve teşviklerini esirgemez. Bu olaydan sonra Hüseyin Rahmi tercümelere başlar. Tıpkı Ahmed Rasim gibi yeni çalışmaya başladığı gazetenin ve Ahmed Mithat Efendi’nin tercüme anlayışını benimser. İlk tercümelerinden biri olan *Batinyollu İhtiyar*²⁵⁷ adlı romanın mukaddimesinde bu anlayışın izleri vardır. Metin tercihi yaparken öncelikle eserlerini ilgiyle takip ettiği Emile Gaboriau’nun romanının büyük bir bölümünü okur ve söz konusu romanı hacimli büyük bir eser zannederek tercümesine karar verir. Daha sonra romanın fihristine bakınca bunun büyük bir eser değil, altı hikâyeden müteşekkil bir cilt olduğunu fark eder. Yazar kısa süreliğine bir hayal kırıklığı yaşar. Fakat bir kere kitaba para verip satın aldığından, ona göz gezdirmeye başlar ve okudukça boşuna üzüldüğünü fark eder. Zira yazar kitabı oldukça beğenir. Bu noktadan sonra Hüseyin Rahmi, bir öz eleştiri yapar. Söz konusu çeviriye kadar metin tercihinde kitabın hacmini ya da büyüklüğünü “iyiliğinin” göstergesi olarak kabul etmesini hatalı bulur. *Batinyollu İhtiyar* romanını bu düşüncenin ispatı olarak gösterir.

Ahmed Mithat Efendi’nin destek ve himayesi sayesinde yazarlığa ve tercüme işine dâhil olan bir başka isim Fatma Aliye’dir. Yazarın babası 19. yüzyılın önemli devlet adamlarından tarihçi, hukukçu, eğitimci Ahmed Cevdet Paşa’dır.²⁵⁸ Fatma Aliye, 1879’da Gazi Osman Paşa’nın yeğeni, Abdülhamit’in yaveri Faik Bey’le (1853-1928) evlenir. Eğitime önem bir babanın evladı olan Fatma Aliye, özel hocalardan iyi bir eğitim alır. Kısa sürede okuma yazmayı söker. On yaşında Fransızcaya merak salar. Önce Darülmuallimat muallimesi Refika Hanım’dan sonra da İlyas Matar Efendi’den dersler alır. Matmazel Alfa’yla Fransızcasını ilerletir. Küçük yaşlardan itibaren öğrenmeye hevesli olan yazarın faydalandığı başlıca kaynaklar, Mithat Efendi’ye ait eserlerdir. Onunla *Kırkambar*’daki yazıları ve *Letaif-i Rivayat*’ın cüzleriyle başlayan dostlukları, Mithat Efendi’nin vefatına kadar sürer. Ahmed Mithat Efendi, eserleri ve sohbetleriyle onu besler. Mektuplaşmaları, rehberliği ve hamiliğiyle daima yanında olur. “Bir Kadın” imzalı çevrisi *Meram*, yazarın ilk çevirisidir.²⁵⁹ Tercümesinde kendi

²⁵⁷ Emile Gaboriau, (Müt. Hüseyin Rahmi), “İfade-i Mütercim”, *Batinyollu İhtiyar*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1307, ss. 2-3.

²⁵⁸ Hülya Argunşah, “Fatma Aliye”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 11.11.2011, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fatma-aliye>, (Erişim Tarihi: 17.09.2020).

²⁵⁹ George Ohnet, (Müt. Fatma Aliye), “Dibâce”, *Meram*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307, ss. 2-3.

adını kullanmamasına rağmen cinsiyet belirten bir imza atması devrinde oldukça ses getirir ve tartışmalara vesile olur. Tartışmaların sebebi ise bir kadının hem Türkçe hem de Fransızca'yı iyi bir şekilde kullanabilmesine ihtimal verilmemesidir. Fatma Aliye, romanın mukaddimesinde bu tartışmaların merkezindeki anlayışa karşı tercüme işine başladığını açıklar. Söz konusu dönemde çeviri işiyle uğraşan hanımların kendi kabiliyetlerine güvenmeyip tercümelerini başkalarına tashih ettiklerinden dem vuran Fatma Aliye, *Meram* romanını çevirdikten sonra kendisinin aynı düşünceye kapıldığını ancak daha sonra vazgeçtiğini ifade eder. Zira kadınların da bu işi yapabilecek kabiliyette olduğunu ispat etmek ister. Kusurlu olması onu üzmeyecektir. Çünkü asıl amacı “bir kadının da kendi nesiç-i kâr-gâh-ı hâmesi âlem-i edebiyatta görülsün ve hemhal olan kadınlara örnek” olmaktır. Tercümede yapacağı olası hataları için -tıpkı erkek mütercimlere gösterildiği gibi- anlayış bekler. Ancak yazar bu izahatlarına rağmen eleştirilerden kaçamaz. O zamanlar henüz tanışmamış olsalar da Fatma Aliye'yi en çok savunanlar arasında Ahmed Mithat Efendi de vardır.

Uzun zaman yazarlık ve gazetecilik yapan “Şeyhü'l-muharrirîn” unvanlı Mahmud Sadık, Mülkiyenin ilk bölümünü tamamladıktan sonra tarım eğitimi için Almanya'ya gider.²⁶⁰ Bir yıl sonra döner ve Mülkiye Mektebinin yüksek kısmından 1885'te mezun olur. Babiâli Tercüme Odasında çalışmaya başlar. 1898'de *Sabah* başyazarıyken jurnal nedeniyle Kudüs'e gönderilir. 1903'te yurda dönüşünde, siyasetten uzaklaşır, eserlerine yönelir. *Servet-i Fünûn*'da bilimsel yazılar yazar. Çeşitli okullarda hocalık yapar. 1917'de kurulan Osmanlı Matbuat Cemiyetinin ilk üyelerindendir. *Mirat-ı Âlem*, *Sabah*, *İkdam*, *Saadet*, *Tercüman-ı Hakikat* ve *Mecmua-yı Ebuzziya*, *Demet*, *Karagöz*, *İctihad*, *Kalem* gibi dergi ve gazetelerde çeşitli periyodlarda yazan Mahmut Sadık, 1892'de *Tarîk* ve *Servet-i Fünûn*'un başyazarı olur. Meşrutiyet'ten sonra *Yeni Gazete* ve *Şura-yı Ümmet*'te Meşrutiyetçi fıkralar yazar. Cumhuriyet sonrasında *Devlet Demiryolları Dergisi*'ni çıkarır. Geçimini kalemiyle sağladığı için ölene dek yazmak durumunda kalır. Mahmud Sadık'ın gazetelere yolladığı yazıların büyük çoğunluğunu çeviri romanlar oluşturur. Çeşitli memuriyetlerde çalışsa da yönetimle olan sorunları nedeniyle kendini tamamiyle gazeteciliğe verir. Böylelikle geçimini büyük ölçüde buradan sağlar. Dolayısıyla çeviri piyasasında dönemin popüler mütercimlerin izinden giderek okuyucunun rağbet gösterdiği Batılı yazarın eserlerini tercüme etmeyi seçer. Mösyö

²⁶⁰ Dilek Çetindaş, “Mahmut Sadık”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 07.03.2019, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mahmut-sadik> (Erişim Tarihi: 27.05.2020).

Lökok adlı çevirisinin mukaddimesinde Ahmed Mithat, Selanikli Tevfik ve Hüseyin Rahmi'nin adlarını zikrederek Emile Gaboriau'dan yaptıkları çevirilerin okuyucu tarafından nasıl bir ilgi ile karşılandığına değinir.²⁶¹ Okuyucunun rağbet ettiği Emile Gaboriau'nun eserlerinden birini de kendisi çevirmek ister. Böylelikle yazarın roman çevirilerinde kendine kimleri örnek aldığı da öğreniriz. Ahmed İhsan'ının Mülkiyeden bir üst sınıftan arkadaşı olan ve “yazı arkadaşım” dediği Mahmud Sadık'ın böylesi bir yol izlemesi oldukça tabiidir.²⁶² Daha önce değindiğimiz gibi Ahmed Mithat Efendi ve gazetesi genç yazarlara kılavuzluk yapar.

Mahmud Sadık, *Mösyö Lökok* romanının mukaddimesinde çevirilerin neşrinde karşılaşılan problemler üzerinde de durur.²⁶³ Mütercim, asıl sorunun roman tercüme etmek değil, “devam-ı neşrindeki sebat” olduğuna vurgu yapar. Zira bolca mütercim vardır ve bu kadar bollukta çeviri yapmak maharetten sayılmamalıdır. Birçok romanın birkaç cüz sonrasında yarım bırakıldığından okuyucunun yeni yayınlara şüpheli bakmaya başladığını ifade eder. Okuyucu yaşadığı bu tedirginlik karşısında mütercimden ya da yayıncıdan bir garanti ya da bir çift söz kabilinden açıklamaya ihtiyaç duyar. Mahmud Sadık, yapacağı çeviri için şu teminatı verir:

Bu nokta hakkında dahi teminat vermek için şu kadar söyleyelim ki bu romanın muntazaman tab' ve neşrinin deruhte eden ve ankarîb-i hitâma îsâl edeceği hakkında taht-ı taahhüde giren Cemal Efendi Mekteb-i Sanayinin yetiştirdiği müstaidân-ı vatandandır. Ayrıca bir matbaaya sahip meslektaşları arasında istikametle mümtaz, sebat ve gayret ile muttasıf ve sözünün eri olması muttariden neşriyle ankarîb-i hitâma îsâline teminat makamında kabul olunabilir.

Mahmud Sadık'ın dile getirdiği problemi tercümelerini yayımlamak isteyen birçok mütercim yaşar. Bunlardan biri de Ahmed İhsan'dır. Celal Bey Matbaasında yayımladığı *Gizli Ada* çevirisinin mukaddimesinde, mülkiyeden arkadaşı olan Mahmud Sadık'ın zikrettiği zorluklara değinir.²⁶⁴ Ahmed İhsan, daha önce yaptığı çevirilerin kesintiye uğramadığına işaret ederek böylelikle “hiç olmazsa kendi neşriyatını” şüpheden kurtardığına inanır.

Tercümelerin yayımlanmasında karşılaşılan ekonomik zorlukların neşirlerin yarım kalmasına neden olduğuna değinen bir diğer mütercim Ali Rıza'dır. *Gece Kraliçesi* adlı tercümesinin mukaddimesinde, eserin tıpkı *Çingene Kızı*²⁶⁵ romanı gibi

²⁶¹ Emile Gaboriau, (Müt. Mahmud Sadık), “Bir İki Söz”, *Mösyö Lökok*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1306, s. 3.

²⁶² Ahmed İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s. 33.

²⁶³ Emile Gaboriau, (Müt. Mahmud Sadık), “Bir İki Söz”, *Mösyö Lökok*, s. 4.

²⁶⁴ Jules Verne, (Müt. Ahmed İhsan), “Bir İki Söz”, *Gizli Ada- Balon Kazazedeleri*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1306, s. 2.

²⁶⁵ Xavier de Montépin, (Müt. K. S.), *Çingene Kızı*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1307.

musavver bir roman olduğu için yayın maliyetlerinin yükseldiğini belirtir.²⁶⁶ Eğer okuyucu rağbet gösterirse “her türlü fedakârlığı göze aldırarak haftada iki cüz neşredebileceğini” vaat eder. Biyografisi hakkında yeterince bilgi sahibi olamadığımız Ali Rıza’nın ekonomik güçlükler çekmesi geçimini sadece yazarlık veya çeviriyle sağladığı düşüncesini yaratmaktadır.

Asıl olarak şair kimliği ile ön plana çıkan fakat birçok çeviri romana da imza atan mütercimlerden birisi Halil Edib Bey’dir. Babası emlak tahrir memurluğu görevini yapmış Bursalı Hacı Halîl Ağa-zâde Ali Melekî Efendi’dir.²⁶⁷ Çocukluğu babasının görevi nedeniyle Anadolu’nun farklı illerinde geçirmek zorunda kalır. 1295/1878’de Bursa’da Vilayet Mektûbî Kalemine girer. 1297/1880’de İstanbul’a gelerek iki sene kadar şûrâ-yı devlet mazbata odasında çalışır. Bu sırada Fransızca öğrenir. 1298/1881’de Sanâyi-i Nefîse Mektebi ve Müze kitabetine tayin edilir. Daha sonra Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi müsevvidliğine, birkaç ay sonra da ikinci mümeyyizliğine atanır. 1317/1899 yılında Meclis-i Maârif başkâtipliğine terfi eder. Söz konusu memuriyetleri dışında *Resimli Gazete* başta olmak üzere bazı dergi ve gazetelerde yazarlık yapar. *Sa’y* ve *Hamiyyet* isimli iki farklı gazete yayımlar. Hayatı boyunca farklı meslek gruplarında görev alan Halil Edib, daha önce de belirttiğimiz gibi ondan fazla tercüme romana da imza atmıştır. Mütercim, çeviri işinden beklentisini ve bu yolda benimsediği politikayı *Paris Esrarı* adlı çevirisinin mukaddimesinde dile getirir.²⁶⁸ Halil Edib, çeviri işiyle uğraşan arkadaşlarına romanları yayımlarken ne kadar masraf yaptıklarını sorduğunda birçok mütercimin üzüldüğünü görür. Zira romanlar ortalama kitap fiyatlarından “üç veya beş kuruş daha ziyade kıymet takdir edilerek” satıldığında birkaç senede ancak tabı sırasında harcanan parayı toplamaktadır. Halil Edib, söz konusu eserlerin birçoğunun “aylarca, senelerce kitapçı dükkânlarını tezyin edip kalmasının” onların “vücutlarından bir fayda bir semere beklenmediğinden ileri geldiğini” düşünmez. Halil Edib’e göre bu durumun iki nedeni vardır. Birincisi bu kitapları okuyan “birinci derecede mütalaa erbabının” sınırlı olması, ikincisi ise fiyatların “mutedil” düzeyde olmamasıdır. Nitekim Halil Edib, bu düşüncesini ispat için her hafta cuma günleri sekiz sayfadan oluşan *Ressam*

²⁶⁶ Xavier de Montépin, (Müt. Ali Rıza), “Tâbi’in İfadesi”, *Gece Kraliçesi*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1307, s. 3.

²⁶⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, “Edib Bey”, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, cilt: 1, ss. 271-272.

²⁶⁸ Eugene Su, (Müt. Halil Edib), *Paris Esrarı*, Âlem Matbaası, 1306, İstanbul, s. 2.

*Roland yahud Hain Zevce*²⁶⁹ adlı romanın cüzlerini on kuruş gibi uygun bir fiyata satar ve düşüncesinin doğru olduğunu ispatlar. “Kitapçılık ticareti” adına böylesi bir stratejinin pek de doğru olmadığına bilincinde olan mütercim, bu işi yapmasındaki amacının insanlara okuma alışkanlığı kazandırmak olduğunu belirtir. Halil Edib, bastırıldığı kitapların anca masraflarını çıkarmasına karşılık bunun kendisi için büyük bir saadet ve mutluluk nedeni olduğunu ifade eder. Zira ona göre “ümit istikbal ile çalışır” ve bu iş onu manen “müstefit” eder.

Halil Edib gibi çeviri roman neşrinde yaşanan ekonomik güçlüklerle mukaddimesinde değinen bir başka mütercim Ali Kemal’dir. Yaşamının uzunca bir bölümünü yazarlık ve gazetecilik mesleği ile devam ettiren Ali Kemal’in asıl adı Ali Rıza’dır.²⁷⁰ Babası İstanbul’un tanınmış tüccarlarından Çankırlı Hacı Ahmed Efendi’dir. Eğitim hayatına mahalle mektebinde başlar, daha sonra Kaptanpaşa Mekteb-i Rüştîyesine devam eder. Mülkiye Mektebinde okurken hocaları tarafından desteklenir. Hüsnü Efendi’den Farsça, Abdurrahman Şeref Bey’den coğrafya, Mizancı Murad’dan tarih, Boyacıyan Efendi’den Fransızca ve Recaizade Mahmud Ekrem’den edebiyat dersleri alır. 1887’de Paris’e kaçar. Buradan Cenevre’ye geçerek Cenevre Üniversitesinde Edouard Rude’un edebiyat ve Gort’un felsefe derslerini takip eder. *Berk, Gülşen, Gülşen-i Edeb, Nihal, Malumat, Resimli Kitab, Rübâb, Şafak* gibi dergilerin yanı sıra *Ceridet’ül Hakâyık, Hizmet, İkdâm, Mecmua-i Kemal, Musavver Terakki, Peyam, Peyam Sabah, Saadet, Tercüman-ı Hakikat* ve *Türk* gibi gazetelerde de yazıları yayımlanmıştır. *Peyam Sabah* gazetesinde Milli Mücadele aleyhtarı yazıları yayımlanır. Ali Kemal, ilk çeviri romanı olan *Bir Mahkûmun İzdivacı yahud Istakat Köprüsü Cinayeti* adlı kitabın mukaddimesinde okuyucularını kitap fiyatları konusunda uyarma gereği duyar.²⁷¹ Romanın altmış cüz şeklinde okuyucuya sunulacağını belirten mütercim, kitabın bitiminde üç mecdiye ile fiyatlandıracağına işaret eder. Okurlara kitabı topluca satın almak yerine “muntazaman çıkacak olan cüzleri” edinmelerini tavsiye eder. Okuyucu böyle hareket ettiği takdirde kitaba “nısf fiyatına” sahip olacaktır. Ali Kemal, böylece düzenli aralıklarla satın alınan cüzlerin okuyucuyu fahiş fiyatlarla roman satın almaktan kurtaracağı, kitapların ise bir köşede unutulup kalmasının önüne geçileceği inancındadır.

²⁶⁹ Piyer Alizear, (Müt. Halil Edib), *Ressam Roland yahud Hain Zevce*, Âlem Matbaası, İstanbul.

²⁷⁰ Hakan Soydaş, “Ali Kemal”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 03.06.2019, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-kemal>, (Erişim Tarihi: 16.08.2020).

²⁷¹ Alexis Pouillet, (Müt. Ali Kemal), “Bir İki Söz”, *Bir Mahkûmun İzdivacı yahud Istakat Köprüsü Cinayeti*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1306, s. 2.

1864'te Selanik'te dünyaya gelen Fazlı Necib'in babası Selanik Düyun-ı Umumiye İdarisi sandık emini Abdurrahman Nafiz Efendi'dir.²⁷² Küçük yaşta annesini kaybeder. Sıbyan mektebi ve ardından rüştiyeyi bitirir. Özel hocalardan çeşitli derslerle beraber Fransızca da öğrenir. 1878'den sonra bir avukatın yanında çalışır. 1883'te avukatlık sınavına girer, fakat yaşı tutmadığı için şahadetname alamaz. Bunu üzerine meslek değiştirerek basın hayatına girer. 1883'te arkadaşlarıyla birlikte çıkardığı *Önce Edeb* dergisinde çeviri ve telif yazıları yayımlanır. Mekteb-i Hamidide hocalık yaptığı sıralarda *Victor Hugo* adlı kitabı için Beşir Fuat ile mektuplaşmaya başlar. Onun etkisiyle çalışmalarını fen alanında yoğunlaştırır, bu alanda çeviri ve telif çeşitli kitap ve makaleler yayımlar. 1895'te babası Abdurrahman Nafiz ile birlikte Selanik'te *Asır* gazetesini çıkarır ve romanlarının büyük bir kısmını burada tefrika ettirir. 1909'da Matbuat-ı Dâhiliye müdürlüğü görevi için İstanbul'a gelinceye kadar gazetenin başyazarlığını yapar. 1925-26'da *Türk Hayatı* dergisini çıkarır. İlk Arsen Lüpen çevirilerini yapan Fazlı Necib telif polisiye romanlar da yazar. Telif romanları öncesinde kaleme aldığı *Nişanlı Bir Kızın Jurnalı*²⁷³, *Valideyi Arayınız*²⁷⁴, *Familya Çocukları*²⁷⁵, adlı çevirilerinin mukaddimelerinde metin seçiminde kendi beğenisinin etkili olduğunu vurgular. *Valideyi Arayınız* adlı romanın mukaddimesinde, *Monte Kristo Kontu*²⁷⁶ gibi “garip vakaları şamil romanları okumayı” tercih edenler tarafından bu romanın beğenilmeyeceğini düşünür. Bu düşüncesinin nedenini; “böyle tabii, letafet, sade vaka-yı şamil asarı pek severim. Öyle akıl ve fikrin asla kabul etmeyeceği şeylere aldanmağı arzu etmem” şeklinde açıklar. Ancak mütercim mütercimliğinin ilk dönemlerinde takındığı bu tavrın zaman içerisinde değiştiği de görülür. Polisiye romanların “akıl ve fikrin” kabul edemeyeceği konuları içerdiğini düşünen yazar, daha sonra bu türden birçok telif ve tercüme romana imza atar. Kuşkusuz bu tavır değişikliğinde yazarın beğenisinden çok okuyucu rağbeti ve gazete tirajlarının etkili olduğu söylenebilir. Zira mütercim avukatlık göreviyle başladığı meslek hayatı, daha sonra bütünüyle gazeteciliğe kayar.

Şairliğinin ve yaşadığı ıstıraplı hayatın etkisiyle metin tercihleri yapan bir başka mütercim, Mehmet Celal'dir. Jandarma Dairesi Reisi Ferik İsmail Hakkı

²⁷² Deniz Tepe, “Selanikli Fazlı Necip”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 03.01.2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fazli-necip> (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

²⁷³ (İmzasız), (Müt. Selanikli Fazıl Necib), “İki Söz”, *Nişanlı Bir Kızın Jurnalı*, 1303, s. 2.

²⁷⁴ Mmn Anais Ségalas, (Müt. Selanikli Fazıl Necib), “İki Söz!”, *Valideyi Arayınız*, 1304, ss. 3-4.

²⁷⁵ Eugene Sue, (Müt. Selanikli Fazıl Necib), “İki Söz”, *Familya Çocukları*, 1304.

²⁷⁶ Alexandre Dumas (Pere), *Le Comte de Monte Cristo*, 1844.

Paşa'nın oğludur.²⁷⁷ Mehmet Celal'in çocukluğu babasının memuriyeti dolayısıyla Şam, Beyrut, Sofya, Erzincan, Erzurum, Antakya, Halep ve Adana'da geçer. Düzenli bir tahsil görmeyen Mehmet Celal, babasından ve özel hocalardan Farsça, edebiyat, riyaziyat, vb. dersleri alır. Gençlik yıllarında âşık olduğu bir Rum kızının başka biriyle evlendirilmesi zaten hassas bir ruha sahip olan Mehmet Celal'i derinden etkiler. İlk evliliği uzun sürmeyen Mehmet Celal, ikinci evliliğini Fehime Hanım ile yapar. Henüz 14 yaşında olan Fehime Hanım'ın bebeğiyle birlikte doğum esnasında ölmesi Mehmet Celal'i derinden etkiler. Mehmet Celal, 1882'de Jandarma Dairesi Tahrirat Kalemine kâtip olarak girer, daha sonra mümeyyizliğe kadar yükselir. Yazar, yaşadığı talihsizlikler nedeniyle kendini içkiye vererek derbeder bir hayat sürer. 1902'den sonra aklî dengesinde görülen bozukluklar ve tedavi gördükten sonra yeniden alkol alması sebebiyle ömrünün son yıllarını perişan geçirir. "Celal", "Hakkı Paşazade Mehmet Celal", "Jandarma Dairesine Mensup Celal" imzalarını kullanmıştır. Güçlü bir hafızaya sahip olan Mehmet Celal, irticali şiir söylemedeki ustalığı sebebiyle "şair-i mader-zad", "şair-i şirin-makal", "şair-i zi-irtical" unvanıyla anılmıştır. Mehmet Celal'in şairliğinden gelen hassasiyeti tercüme ettiği metinlerin seçimine de etki eder. René adlı çevirisinin mukaddimesinde romanı okuduğunda "bir hüzn-i meçhul ile ruhun en derin yerine dökülen acı gözyaşlarını gördüm" der.²⁷⁸ Acı dolu hayatının izlerini belki de bu metinde bulan yazar, romanın onda yarattığı duyguları şöyle tarif eder:

Müellifin bir nefha-i şiirinde, derin denizlerin emvâc-ı âheng-sâzının çağültularını, bî-pâyân ormanların iniltilerini işittim. Mahiyetini keşfedemediğim bu teessür çağlayanının bugün bile kalbime aktığını hissediyorum. İtimat ediniz bana: Bir denizin bütün tükenmeyen dalgaları olduğu gibi bir teessürün de bâ-pâyân gözyaşları vardır.

Tanzimat devrinin tanınmış biyografi yazarı ve mütercimlerinden olan İsmail Hakkı 1871 yılında İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimine Fevziye Rüşdiyesinde başlar. Daha sonra Mülkiye Mektebi'nin idâdî ve yüksek kısımlarını bitirir.²⁷⁹ 1891'de Hariciye Nezâreti Şehbenderlik İşleri Kalemünde çalışır. 1909'da Marsilya, 1918'de Münih başkonsolosluğuna atanır. İkinci Damad Ferid hükümeti zamanında konsolosluktan azledilir ve kendi isteğiyle uzun süre emekli hayatı yaşar. Yazı hayatına *Nahl-i Emel* dergisinde başlayan mütercim, *Mekteb* dergisinde de çeşitli

²⁷⁷ Ummahan Nerkiz, "Mehmet Celal", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 10.11. 2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mahmut-sadik>, (Erişim Tarihi: 10.09.2020).

²⁷⁸ Chateaubriand, (Müt. Mehmet Celal), "Mukaddime", *René*, Safa ve Enver Efendi Matbaası, İstanbul, 1311, ss. 3-4.

²⁷⁹ Orhan Okay, "İsmail Hakkı Eldem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 11, 1995, ss. 21-22.

konularda yayımlanmış birçok yazısı bulunmaktadır. İsmail Hakkı, çeşitli konularda kaleme aldığı yazılarını genç yaşta bir tarafa bırakarak tamamen tercüme işine girer. Bundan dolayı mütercim, edebiyat çevrelerince unutulur. Bu unutulmuşluk hali ve sevdiklerini erken yaşta kaybetmenin acısı, İsmail Hakkı'nın metin tercihlerine yansır. 1312/1895 yılında yayımlanan *Talihsiz* romanının mukaddimesinde eseri daha önce tercüme etmeye başladığını, fakat yaşadığı talihsiz bir olay nedeniyle yarım bıraktığını ifade eder.²⁸⁰ İsmail Hakkı, Octave Feuillet'in *Küçük Kontes* romanını 16 yaşındaki kardeşi Ziyaeddin ile beraber tercüme etmeye başlar, ancak kısa bir süre sonra kardeşi vefat eder. Bu olay nedeniyle tercüme yarım kalır. Mütercim, daha sonra eserin ilk tercümesi olması ve romanın muhtevasıyla kendi yaşadığı olayların benzerliğinden etkilenerik *Talihsiz* adıyla tercümesini tamamlar ve çocukluk arkadaşı Ebüzziya Tevfik'e gönderir. Tercümenin yazılış hikâyesini arkadaşının defterinden okuyan Ebüzziya Tevfik, eseri neşretmeye karar verir.

İsmail Hakkı, Avrupa'da yazılmış bir hikâyeden iktibas ettiği *İki Hakikat*'in mukaddimesinde, tercümesinin oldukça kıymetli olduğunu belirtir.²⁸¹ Çünkü “âşıkane” hislerle mutlu olduğu yedi sekiz aylık bir dönemde tercümeyi yapmıştır. Ömrü boyunca nadir yaşadığı bu hislerin “mahsulü” olarak bu dönemde birçok tercümeyle imza attığını belirten mütercim, zamanla bunları da neşredeceğini ifade eder.

1.3.5. Memurlar

Tanzimat devri çeviri faaliyetlerine en fazla dâhil olan meslek gruplarından biri de memurlardır. Devletin çeşitli kademelerinde memurluk yapan mütercimlerin genellikle boş vakitlerini değerlendirmek veya yabancı dillerini geliştirmek için bu işe dâhil oldukları görülür.

Şikemperveri-Oburluk romanını tercüme eden Mihalaki, Yenişehir Müdde-i Umumi Muavinliğinde çalışmıştır. Hayatı hakkındaki tek kayıt roman kapağında yer alan mütercim bilgisidir. Mihalaki, mukaddimesinde eseri tanıtmak yerine roman türünün gelişimi ve tanımı üzerinde durur. Mütercim, Fransa'da yaşayan kâin“Averanş” ve piskopos “Heut”nin beraber yazdıkları “*Traité de L'origine des*

²⁸⁰ Octave Feuillet, (Müt. İsmail Hakkı), “Ebuzziya Tevfik Beyefendi'ye”, *Talihsiz*, (Müt. İsmail Hakkı), Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1312, s. 1.

²⁸¹ (İmzasız), (Müt. İsmail Hakkı), “Ahmed Rasim'e Bir İfade”, *İki Hakikat*, İstanbul, 1311, s. 6.

Romans” adlı kitaptan romanın tarifini şöyle aktarır: “Kariinin tenşît-i kulûb ve istifadesi için sanatlı ve mensur ve ahvâl-i aşka dair maceralara mahsur hikâye-i masnûa ve muhayyeledir”.²⁸² Mütercim, bu tarifi Yunanlıların hikâye tanımına benzetererek hatalı yerlerinin olduğuna işaret eder. Mihalaki’nin tanımda karşı çıktığı ilk husus, romanların konusunu sadece aşktan aldığı noktasıdır. Mütercim, aksine Avrupalılar tarafından yazılan birçok romanın konusunu “aşk ve alaka”dan almadığını, bu romanlarda aşktan bahsedilse dahi bunun asıl konuya ilave olarak kullanıldığını belirtir. Mihalaki’nin tarifte kusurlu bulunduğu bir diğer nokta “kariinin istifadesi için” sözüdür. Ona göre romanlar, “gerek eski gerekse yeni” okuyucunun istifade edebileceği şeklinde yararlı kitaplar değil, tam tersine ahlakın bozulmasına neden olduğu için zararlıdır. Mütercimin tarifte kusurlu bulunduğu bir diğer husus romanların “mensur olarak telif olunmuş” denilmesidir. Mihalaki, Avrupalı yazarların bir kısım eserlerini mensur olarak yazdıklarını, fakat tamamının mensur olmadığını, hatta birçoğunun manzum olarak telif edildiğini belirtir. Sonuç olarak Mihalaki, roman türü için kendi tanımını şöyle yapar: “İhtimâlât-ı akliye dairesinde olmak üzere mütalaası kariinin tehyîç-i kulûbunu müstelzim ve sanatlı ve ekseriya mensur ve ahval-i aşka müteallik hikâye-i masnûa’ ve muhayyeledir.”.²⁸³ Hukuk alanında görev yapan mütercim, romanın tarihi gelişimini ve tanımı büyük bir hassasiyetle inceler. Özellikle “bozuk lisanla yazılmış”, konusunu aşk ve facialardan almış romanların zararları konusunda okuyucusunu uyarmak ister.

Mehmet Reşit ve Mehmet Bahaeddin adlı mütercimler, memurluk görevlerinden arta kalan zamanlarında roman tercüme ettiklerini mukaddimelerinde belirtirler.²⁸⁴ *Bukaniye* adlı romanı tercüme eden mütercimler, boş kalan zamanlarında sabahtan akşama kadar serserilik yapacaklarına içlerinde saklı olan “şevk ve gayret”le bir telif eser yazmanın daha doğru bir davranış olacağına inanırlar. Fakat telif eser yazmanın kabiliyetlerinin ve kuvvetlerinin çok üstünde olduklarını bildiklerinden, Fransızca tahsillerinin bir getirisi olarak tercüme yapmanın kendileri için daha uygun olacağını düşünürler. Böylelikle yabancı dillerini geliştirebilecek, ayrıca tecrübe sahibi olacaklardır.

²⁸² Eugene Sue, (Müt. Mihalaki), *Şikemperveri-Oburluk*, Matbaa-ı Ebüzziya, İstanbul, 1299, ss. 3-4.

²⁸³ Eugene Sue, (Müt. Mihalaki), *Şikemperveri-Oburluk*, ss. 4-5.

²⁸⁴ Paul Duplessis, (Müt. Mehmet Reşit-Mehmet Bahaeddin), “Mukaddime”, *Bukaniye*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1301, ss. 2-3.

Tahrirat-ı Hariciye Kalemi Hulefasından M. Memduh, *Macera-yı Aşk yahud Nella*'nın mukaddimesinde, II. Abdülhamit'in eğitime verdiği destek ile birçok aydın ve yazarın "fennî ve edebî" konulu sayısız eseri tercüme edip halkın istifadesine sunduğunu belirtir.²⁸⁵ Kendisinin de bu yolda şu tercümeyi yapmayı uygun bulduğunu dile getiren M. Memduh, böylelikle okumaya meraklı bazı kişilerin boş vakitlerini "tezhîb-i ahlaka medar" hikâyelerle doldurabileceğini ifade eder.

Hector Malot'nun romanını *Zengin İzdivaç* ismiyle tercüme eden Ahmed Reşad, Defter-i Hakanî Nezareti Mektubî Kalem Ketebesinde görev yapmış bir memurdur. Ahmed Reşad'ın hayatı hakkında yeterli bilgi kaynaklarda bulunmamaktadır. Sadece *Zengin İzdivaç* tercümesinin ön kapağından yer alan "Defter-i Hakanî Nezareti Mekteb-i Kalem-i Ketibesinden Ahmed Reşad" ibaresinden mesleği hakkındaki bilgiye ulaşabiliyoruz.²⁸⁶ Mütercim, ilk tercümesini yetkin bir şekilde yaptığına emin olmasa da bu cesareti gösterip bir tercümeye kalkışmasının, eserin "meziyyat-ı aliyesi"den kaynakladığını belirtir.

Muzaffer Gıyaseddin'in "Adliye Nezareti Mektubî Kaleminde" memur olduğunu yaptığı çevirilerin kapaklarında yer alan mütercim bilgisinden öğrenmekteyiz. Bunun dışında *Bahr-i Muhitte Bir Ada* adlı çevirisine Muallim Naci tarafından yazılan takrizden onun Mekteb-i Sultaniyeden öğrencisi olduğu bilgisine ulaşılır.²⁸⁷ Muzaffer Gıyaseddin, memuriyet hayatıyla başlayan meslek hayatının hocaları sayesinde yazarlığa doğru evirildiğini, *Sûziş yahud Bir Ressamın Levha-i Hayatı* adlı çevirisine yazdığı "Eser-i Müteşevvikâne" adlı bölümde dile getirir.²⁸⁸

Müellif-i şehîrin şu eser-i müfidini tercüme hususundaki teşebbüsüm, bâğ-zâr-ı letâfet-nisân-ı edebe hediye eylediğim bir Frengi – "Bahr-i Muhitte Bir Ada" nam eserimde- onun o ravza-i hayat-ı hayat-bâhşâda kesb-i tarâbzcvet ve nezâret etmesi için sezâ-vâr-ı inayet buyuran erbâb-ı mütâla'anın ve hususiyle muharir-i şehîr atûfetli Ahmed Mithat ve izzetli Naci ve Feyzi Efendiler hazeratının bu meslek-i ahsende devam ve sebâtım emrimde gösterdikleri teşvikât ve tergîbât telmîz-perverâne üzerine mebnidir.

²⁸⁵ Marsil, (Müt. M. Memduh), "Mukaddime", *Macera-yı Aşk yahud Nella*, Ahter Matbaası, İstanbul, 1308, s. 4.

²⁸⁶ Hector Malot, (Müt: Ahmed Reşad), "Mukaddime", *Zengin İzdivaç*, Ahter Matbaası, İstanbul, 1308, s. 3.

²⁸⁷ (İmzasız), (Müt. Muzaffer Gıyaseddin), "Üstâd-ı Muhterem Merhum Muallim Naci Efendi'nin Evvelce Tahrîrine Bezl-i İ inayet Buyurdıkları Takriz-i Belîğ-i Müşvikânedir: Nûr-ı Ayanım Muzaffer Beyefendi", *Bahr-i Muhitte Bir Ada*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1311, s. 5.

²⁸⁸ Georges Ohnet, "Romanın Muhtevasına Dair Bir İki Söz", *Sûziş yahud Bir Ressamın Levha-i Hayatı*, Artin Asardunyan Şirket-i Murettibiye Matbaası, İstanbul, 1309, s. 3.

Muzaffer Gıyaseddin gibi kaynaklarda biyografisine dair bilgi bulunmayan bir diğer mütercim Artin Kantarciyan'dır. *Hayâlât* adlı çevirisinin ilk sayfasında verilen mütercim bilgisinden onun “Orman Süvari Memurlarından” olduğu öğreniriz.²⁸⁹

Memurluk görevini yaparken *Şiddet-i Sevda* romanını tercüme etmeye karar veren A. Haşim, elinden geldiği kadarıyla eserin estetik güzelliğine zarar vermeden tercümesini yapmaya çalıştığını ifade eder.²⁹⁰ Kosova Vilayeti Mektubî Kalemi Hulefasından Tarnublu A. Haşim, iyi bir roman tercümesi yapabilmek için Fransız bir öğretmenden dört sene boyunca aralıksız ders aldığını belirtir.

Karabiga Dûyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye memuru D. Karakin, *Tesadüf*²⁹¹ ve *Gül Fidanı* adlı iki tercüme yapar. *Gül Fidanı* tercümesinin mukaddimesinde her iki çevirisinin kısa soluk olmalarına rağmen yüzlerce sayfalık bir romandan daha fazla “letafet ve nefasete” sahip olmasıyla okuyucunun tercümelerine rağbet gösterdiğini ifade eder.²⁹²

1.3.6. Farklı Meslek Gruplarına Dâhil Olanlar

Tanzimat döneminde ilk roman tercümelerinin devletin üst kademelerindeki bürokrat tarafından yapıldığını daha önce belirtmiştik. Zaman içerisinde tercüme romanların sayısının artmasıyla beraber farklı mesleklerde görev yapan kişilerin de çeviri işine dâhil olmak istedikleri görülür.

Çeviri metnine mesleğinin tesiri olan mütercimlerden biri Ahmed Lütfü Efendi'dir. Babası nalıncı esnafına mensup Mehmed Ağa'dır.²⁹³ İlk tahsilinden sonra Mühendishâne-i Berrî-i Hümayuna girdiyse de kısa sürede buradan ayrılarak Amcazâde Hüseyin Paşa Medresesine başlar; böylece ilmiye mesleğine devam eder. Sadâret Mektûbî Kalemi, Farsça mütercimliği, Tıbbiye Mektebi Türkçe hocalığı, vb. gibi görevlerinin yanı sıra asıl mesleği olan vakanüvislik de yapar. Tanzimat döneminin ilk mütercimlerine nazaran soylu bir aileye mensup değildir. Halkın içinden gelmesi ve vakanüvislik mesleğini icra etmesi tercümelerinin dilini etkiler. *Tercüme-i Hikâye-i Robenson* adlı tercümesinin mukaddimesinde çeviriyi “açık ifadeler ve

²⁸⁹ Alexandre Dumas (Fils), (Müt. Artin Kantarciyan), “Mukaddime”, *Hayâlât*, İstapan Matbaası, 1311.

²⁹⁰ Judith Gautier, (Müt. Tarnublu A. Haşim), “Mukaddime”, *Şiddet-i Sevda*, Kosova Matbaası, İstanbul, 1310, s. 2.

²⁹¹ Alexandre Dumas, (Müt. D. Karakin), “Mukaddime”, *Tesadüf*, İstapan Matbaası, İstanbul, 1311, s. 2.

²⁹² S. Schmidt, (Müt. D. Karakin), “İki Söz”, *Gül Fidanı*, İstapan Matbaası, 1312, s. 4.

²⁹³ Münir Aktepe, “Ahmed Lütfi Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, cilt: 2, ss. 97-98.

ibarelerle” yaptığını belirtir.²⁹⁴ İlk dönem roman tercümelerinin diline göre çeviri sade bir dile sahiptir. Mustafa Nihat Özön, Ahmed Lütfi’nin kullandığı başlıkların “vakanüvislik çeşnisinde yazılmış” olduğunu belirtir: “Müzakere-i Robenson ba- madereş, Azimet-i Robenson be-sefer-i derya, Taharir-i Robenson be-sefine-i diğer, Halâs-ı Robenson ez gark ve vüsuleş be-cezire-i haliye vb...”²⁹⁵

Tercümelerinin dil seçimine mesleğinin etkisi olan bir başka mütercim Şemseddin Sami’dir. Babası Hâlid Bey ile büyük babası Durmuş Bey, Berat’tan Fraşiri’ye gelip yerleşmiş tımar beyleri neslinden, annesi Emine Hanım ise Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devri ileri gelenlerinden İmrahor İlyas Bey’in soyundandır.²⁹⁶ İlköğrenimine başladığı Fraşiri’de Kalkandelenli Mahmud Efendi’den Arapça ve Farsça dersleri alır. İstanbul Alfabeti adıyla tanınan ve Latin harflerini esas alan bir Arnavut alfabesi düzenlediği gibi Arnavut dilinin gramerini de hazırlar. 9 Şubat 1876’da Mihran Efendi ile birlikte *Sabah* gazetesini kurdu ve gazetenin bir yıl kadar başyazarlığını yapmıştır. Daha sonra *Tercümân-ı Şark* gazetesinde görev alan mütercimin, gazetenin kapanmasıyla gazetecilik hayatı sona erer. *Kamus-ı Fravsevi*, *Kamus-ı Alam*, *Kamus-ı Türki* gibi sözlük ve ansiklopedilere imzasını atan yazar, önemli bir dil bilginidir. Mütercim, dil bilgini kimliğini çevirilerinde kullandığı dile ve estetik anlayışa yansıtır. Söz konusu tarih aralığında sırasıyla *Taaşşuk-ı Tereze ve Cozeb*²⁹⁷, *Sefiller*²⁹⁸ ve *Robenson* adlı romanları tercüme eden mütercim, çevirilerinde kullanacağı dil ve yöntemi oldukça önemser. Hemen her mukaddimesinde bu konudaki düşüncelerini ön plana çıkarır: *Robenson* tercümesinde bu düşüncüyü şöyle açıklar: “Tenezzülen eserlerimi okuyanların malumudur ki: yazarken, birinci dikkat ettiğim şey sade yazmak ve tercüme ederken, en ziyade özendiğim şey aslından ayrılmamaktır”.²⁹⁹ Harfiyen tercüme yöntemini kullanan yazar, metni çevirirken kaynak dilin gramer özelliklerini birebir yansıtmaya özen gösterir.

Zeytinlik adlı romanı Hector Malot’tan çeviren Ziyad Zeynel’in hayatı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Mukaddimesinde çeviri işine ilk defa girdiğini belirtir.³⁰⁰

²⁹⁴ Daniel Defoe, (Müt. Ahmed Lütfü Efendi), “Dibâce-i Hikâye-i Robenson- Li-Muharririhi”, *Tercüme-i Hikâye-i Robenson Tabhâne-i Amire*, İstanbul, 1298, s. 1.

²⁹⁵ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, s. 126.

²⁹⁶ Abdullah Uçman, “Şemseddin Sami”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2010, cilt: 38, ss. 519-523.

²⁹⁷ Léonard, (Müt. Şemseddin Sami), “İfade-i Meram”, *Taaşşuk-ı Tereze ve Cozeb*, (Müt. Şemseddin Sami), Hadika Matbaası, İstanbul, 1290.

²⁹⁸ Victor Hugo, (Müt. Şemseddin Sami), “Bir İki Söz”, *Sefiller*, 1297.

²⁹⁹ Daniel Defoe, (Müt. Şemseddin Sami), “İfade-i Mütercim”, *Robenson*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1302, s. 3.

³⁰⁰ Hector Malot, (Müt. Ziyad Zeynel), “Mukaddime”, *Zeytinlik*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1308, s. 2.

Eğer tenkite uğramazsa bu işe devam edeceğini, aksi bir durumdaysa “avcılık” mesleğine devam edeceğini ifade eder. Anlaşılacağı üzere mütercim, aşına olmadığı bir işe bir hevesle dâhil olmaya çalışır. Ziyad Zeynel, kendi mesleğiyle ilintili tabiatı ve deniz avcılığını konu edinen bir metni tercih eder.

1.4. MÜTERCİMLERİN HEDEF KİTLELERİ

Akşit Göktürk’e göre, yazarın kime seslendiği, hangi okura ulaşmak istediği, çeviri açısından önemli bir husustur. Metnin göndericisiyle alıcısı, okuru ile yazarı arasındaki kişisel ya da toplumsal ilişkinin niteliğinin ortaya çıkarılmasının yazarın okuyucuya hangi ön yargılarla yaklaştığının belirlenmesinin karmaşık ilişki ağını ortaya çıkarmada yardımcı olacağını düşünür.³⁰¹

Bilindiği üzere çeviri süreci karmaşık bir yapıya sahiptir. Mütercimler kadar sürece etki eden bir diğer unsur okuyucu kitleleridir. Tanzimat devri edebiyatında geniş bir okuyucu kitlesinden söz etmek oldukça güçtür. Özellikle matbaanın Osmanlı toplumunda 18.yy’da kurulup 19.yy’da gelişme göstermesi halkın okuma alışkanlığına, okuma kültürüne olumsuz bir etkisi olmuştur. Mustafa Nihat Özön, Tanzimat devri yazarlarının eserlerini sınıflarken üç tip yazar ve okuyucu kitlesinden söz eder.³⁰² Birincisi Edebiyat-ı Cedide yazarları ki bunlar birinci sınıf okuyucuya roman yazarlarken Ahmed Mithat Efendi çizgisinde olanlar ise ikinci sınıf okuyucu grubuna seslenen romanlar yazarlar. İkinci gruba girenler birçok “polisiye, cinayet ve sergüzeşt romanı” çevirmişlerdir. Sonuncu grup ise eski edebiyatın nesir geleneğini devam ettiren yazarlardan oluşur. Bunların okuyucuları yeniliğe uğramayan taşbasma, hareketli ve nazımla karışık ünlü hikâyeleri tercih edenler. Hal böyle iken mütercimlerin bu üç okur kitlesinin zevkleri, kültür düzeyleri, hayata bakış açıları, dil yetileri ve düşünceleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekir.

Yusuf Kamil Paşa, Ahmed Lütfi Efendi ve Keçecizade Abdullah Macid Paşa, Mehmet Memduh Paşa gibi önemli devlet adamları, Özön’ün tasnif ettiği okuyucu kitlelerinden eski edebiyata aşına olan gelenekçi yazını tercih eden okuyucuya hitap etmek isterler. Orhan Okay’ın “yüksek bürokratlar” olarak nitelediği bu kitle, kültür düzeyi oldukça yüksek bir zümreyi oluşturmaktadır.³⁰³ Mustafa Nihat Özön, söz

³⁰¹ Akşit Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, YKY Yayınları, İstanbul, 1998, s. 21.

³⁰² Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, ss. 109-110.

³⁰³ M. Orhan Okay, “İlk Türk Romanları Üzerine Bazı Dikkatler: Bir Roman Dilinin Kuruluşu”, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, s. 97.

konusu zümrenin saray ve çevresinde yer alan kişilerden meydana geldiğini belirterek eski inşa dilini anlayacak düzeyde olan bu okuyucuların benzer metinleri yazabilecek kabiliyette olduklarına da işaret eder.³⁰⁴ Burada Akşit Göktürk'ün tespitine değinmekte fayda vardır. Göktürk, mütercimın okurunı gerek “dil yetisi” gerekse de metinde söz konusu olan “dil dışı bilgiler” yönünden kendisine eşit, kendisinden yüksek ya da aşağıda görmesinin, metni de değişik yönlerden etkileyebildiğini düşünmektedir.³⁰⁵ Mütercim, okurun kültür düzeyi ve dil yetisini kendisine eşit ve denk gördüğünde -ilk dönem çevirilerinde olduğu gibi- ağır bir dili ve “dil dışı öğeleri” tercih edebilmektedir. Bunun aksi olduğu durumda yani mütercim ya da yazar, kendisiyle hedef okuyucu kitlesi arasında bilgi düzeyi açısından uçurum olduğunu düşündüğü anda bu defa metnin akışını keserek müdahaleler yapma gereği hisseder. Sık sık kavramları açıklamak ister, olaylarla ilgili “bir art alan bilgisi”ni okura aktarmak zorunluğunu duyabilir.

Söz konusu mütercim ile alıcıya en iyi örnek olarak Ahmed Mithat Efendi ve okuyucu kitlesi gösterilebilir. Özön'ün “ikinci sınıf hikâye okuru” olarak adlandırdığı bu okur kitlesi, “vezir dairelerinden çıkarak memur kalemlerine, büyük tüccarların konak odalarına hatta mahalle kahvelerine kadar uzanan geniş bir kitleyi” içine alır.³⁰⁶ Gerek telif gerekse çeviri eserlerinde sık sık araya girerek okuyucusunu bilgilendiren Ahmed Mithat Efendi, böylelikle halkı eğitmek ister. Bu sebeple halkın ilgisini çekecek, halka yeni bir şeyler öğretecek eserleri ve Batı edebiyatının popüler yazarlarını tercih eder. Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre Teodor Kasab ve Ahmed Mithat Efendi'nin tercüme ettiği kitapların seviyelerinin zamanla değişmesi “şayan-ı dikkat”tir: “Tefrika romanlar ile işe başlayan bu muharripler, yavaş yavaş etraflarında bir okuyucu seviyesi teşekkül ettiğine inandıkça asıl edebiyata yaklaşırlar.”³⁰⁷

Ahmed Mithat Efendi, özellikle Fransız edebiyatından Alexandre Dumas Fils, Octave Feuillet, Charles Merouvel, Emile Richcbourg, Emile Gaboriau, Georges Pradel, Hector Malot, Léon de Tinseau, Emile Augier'yi; İngiliz edebiyatından Ann Radcliffe gibi birçok Batılı yazarı okuyucusuna tanıtmak ister. İlk defa çevirisini yapacağı bir yazarı hemen hemen ayrıntılı bir şekilde okuyucusuna anlatan yazar, onların göstereceği rağbetin müelliflerin diğer eserlerini tercüme ederken belirleyici

³⁰⁴ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, s. 109.

³⁰⁵ Akşit Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, s. 21.

³⁰⁶ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, s. 109.

³⁰⁷ Ahmed Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 288.

olacağına vurgu yapar. Ebüzziya Tevfik’le birlikte Paul de Kock’un *Üç Yüzlü Bir Karı* romanını tercüme eden Ahmed Mithat Efendi, “evvel emirde hikâyenin musavviri” hakkında açıklama yaparken yazarın sadece Fransa’da değil bütün Avrupa tarafından tanındığını, ancak okuyucudan gelen ilgiye göre hareket edeceğini de belirtir.³⁰⁸

*Biz şu eserle sizin Paul de Kock’a göstereceğiniz rağbeti tecrübe etmek istiyoruz.
Buna mukabil bedihidir ki siz de Paul de Kock’u bir tecrübe etmek isteyeceksiniz.
Eğer iki tecrübe de mütevafık çıkar ise gerek siz ve gerek biz muvaffak oluruz
vesselam.*

Kendisini bir “yazı amelesi” olarak nitelendiren Ahmed Mithat Efendi, gerek telif gerekse tercüme eserlerinin birçoğunu sipariş üzerine kaleme aldığını söyler. Siparişi kimin verdiği sorusuna ise “rağbet-i âmme” şeklinde cevap verir.³⁰⁹

Bunun dışında Ahmed Mithat Efendi, metin tercihlerinde kendi okuyucusu kadar romanı alacağı ülkedeki okuyucu rağbetini de göz ardı etmez. *Alayın Kraliçesi* adlı romanı *Revü de Dömond* gazetesinde tefrika edilmiştir. Ahmet Mithat Efendi, tercümesini tanıtırken eserin söz konusu gazetede yayımlandığını söylemenin yeterli olacağını düşünür.³¹⁰ Zira gazete, her on beş günde bir çıkmakta ve sadece 50 sayfasını bazı romanlara ve hikâyelere ayırmaktadır. Gazeteye az sayıda kabul edilen eserler, özenle seçilmiştir. Ahmet Mithat Efendi, bu yüzden okuyucunun burada yayımlanan eserlere itibar ettiğini ve rağbetle karşıladığını belirtir.

Bir Fakir Delikanlı Hikâyesi’nin tercüme edilmesinde romanın muhtevası kadar eserin Fransa’da “yetmiş dört” baskı yapması da etkili olur.³¹¹ Yine Fransa’da çıkan *Fardo Bosfor* gazetesinde tefrikalar halinde yayımlanan *Lü’lü-i Asfer* romanı, okuyucuyu fazlasıyla memnun etmiş ve gazete bunun üzerine iki sayfasını bu romana ayırmak durumunda kalmıştır.³¹² Ahmed Mithat Efendi, “hem garip hem latif” bulduğu romanı, okuyucusunun beğenisine sunar. Mütercim, eserin kaynak ülkedeki gibi rağbetle okunacağına inanır.

Sanatkâr Namusu romanı *Revü de Dömond* dergisinde yayımlanmak üzere Octave Feuillet tarafından yazılmıştır. Ahmet Mithat Efendi mukaddimesinde, Octave Feuillet’in ölmeden önce yazdığı son roman olduğunu belirtir.³¹³ *Sanatkâr Namusu*’na

³⁰⁸ Paul de Kock, (Müt. Ahmed Mithat- Ebuzziya Tevfik), “Kârîne”, s. 3.

³⁰⁹ H. Hatice Durgun *Ahmed Mithat Efendi ve Edebiyat*, s. 164.

³¹⁰ Katerina King, “Mukaddime”, *Alayın Kraliçesi*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul, 1290, s. 2-3.

³¹¹ Octave Feuillet, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Mütercim”, *Bir Fakir Delikanlı Hikâyesi*, s. 4.

³¹² Georges Pradele, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Mütercim”, *Lü’lü-i Asfer*, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1302, s. 2.

³¹³ Octave Feuillet, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Mütercim”, *Sanatkâr Namusu*, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1308, s. 2.

okuyucu oldukça ilgi gösterir. Bu yüzden ardı ardına üç defa tefrika edilir. Ayrıca *Rapel* adlı Fransız gazetesinde de yayımlanır. Kısa sürede okuyucunun esere bu derece rağbet göstermesi Ahmet Mithat Efendi için “emsalsiz” bir durumdur. Öyle ki mütercim romanı tanıtmak için okuyucusuna bir şey söyleme gereği bile duymaz.

Ahmed Mithat Efendi, *Bilgiç Kız, Bir Hikâye-i Askeriye*’nin mukaddimesinde de benzer konuya temas etmiştir.³¹⁴ Hector Malot’nun bu romanı *Le Figaro* gazetesinde tefrika etmeye başladığında birtakım eleştirilere maruz kaldığını açıklayan Ahmed Mithat, eserin başlangıçta bir aşk romanı olarak telakki edildiğini ve okuyucuların bu romanı, kadınlara yönelik bir gazetede yayımlanmasını istediklerini anlatır. Hâlbuki eserin kadınlara değil, genel bir okuyucu kitlesine hitap ettiğini Fransız basınının kabul ederek “pek az bir zamanda sekiz on kere kitap olarak” basıldığını dile getirir. Demek oluyor ki okuyucu kitlesinin görüşü, beğenisi mütercimin dikkat ettiği bir husustur.

Ahmed Mithat Efendi, metin tercihi yaparken geniş halk kitlelerinin okuyabileceği eserleri tercih etmeye özen gösterir. Bunun için seçtiği eserlerde hedef kitlesine uygun görmediği unsurları değiştirebilmekte ya da tamamen çıkarabilmektedir. Bu konuyla ilgili bilgiye çeviri yöntemlerini ele aldığımız bölümde daha ayrıntılı değineceğiz.

Ahmed Mithat Efendi gibi diğer Tanzimat mütercimleri de genellikle geniş halk kitlelerini hedef alarak onların okuma alışkanlıklarını çoğaltmayı, eğitmeyi, eğitirken eğlendirmeyi gaye edinmişlerdir. Fakat yazarların 1880’li yıllara gelindiğinde halen romanların geniş okuyucu kitlelerine ulaşmamasından şikâyetçi oldukları görülür. Mehmet Hilmi, bu yazarlardan biridir. Mütercim, *Paris Batakhaneleri* adlı çevirisinin mukaddimesinde Avrupa’daki roman okuma alışkanlığı ile ülkemizdekini karşılaştırır.³¹⁵ Batılıların çalışma ve dinlenme saatlerini çok güzel tayin ettiklerini ve çalışmaya ara verdikleri sürede dahi vakitlerini asla boşa harcamadıklarını nakleder. Batılı okuyucunun zamanlarını özellikle istifade edecekleri romanlarla doldurduklarını, bu sayede birçok telif eserin yazıldığını ve ayrıca dünya çapında tanınan şöhretli yazarın da yettiğini belirtir. Mehmet Hilmi, bu noktadan hareketle eseri tercüme etmedeki amacını şu şekilde özetler: “Milletimizde ise şu hususa ehemmiyet veren yani ârâm-ı vakitlerini nasâyih-i hasene ile memlû roman

³¹⁴ Hector Malot, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Muharrir”, *Bilgiç Kız*, s. 2.

³¹⁵ Xavier de Montépin, (Müt. Mehmet Hilmi), “Mukaddime”, *Paris Batakhaneleri*, Matbaa-i İzzet Esad, İstanbul, 1297, s. 2.

kitaplarıyla mürûr eyleyen kısmın sagîrû'l-‘aded olmasına nispeten acizleri dahi hem mezkûr kısma vakit geçirmeye bir hüsn-i vasıta takdim eylemek ve hem de şu hususa henüz az itibar etmekte olan millettaşlarımızı bu bâbda celp etmek niyetiyle (...).”

Çevirdiği romanlar vesilesiyle kendine bir okuyucu kitlesi oluşturan Ali Nihad, her yeni tercümesinde okurlarının beklentilerine cevap vermeye çalışır. Mütercim, *Dostum Pifar* adlı tercümesinin mukaddimesinde, aynı yıl içerisinde yaptığı *Amori yahut Helak Eden ile Helak Etmeyen Muhabbet*³¹⁶ adlı çevirisinin muhtevasıyla okuyucusunu üzdüğünü belirtir.³¹⁷ Bu defaysa Paul de Kock’un eseri olan bu eğlenceli roman ile onları gülümsetmeyi hedefler. Mütercim, okuyucunun gösterdiği rağbetin önemini şöyle özetler: “Kusurlarım çoktur, lâkin bundan akdem neşrettiğim asar-ı acizanem hakkında kârin-i kirâm hazretinden ancak iltifat ve rağbet gördüğüm ecilden kendilerinin bu hüsn-i muamelelerine istinaden cesaretlendim. Kendimde aczden başka sermaye yok iken nâil olduğum hüsn-i teveccühün mücerred eser-i teşvik olduğunu bilirim”.

Mütercimlerin metin tercihindeki bir diğer etmen metnin alındığı ülkedeki okuyucu rağbetidir. Kaynak kültürdeki geniş kitle beğenisi buna paralel olarak yapılan baskı sayısı mütercimi tercihe iten sebepler arasındadır. Seçtiği romanların kaynak ülkedeki baskı sayılarını önemseyen mütercimlerden birisi Ahmed Mithat Efendi’dir. *Bir Fakir Delikanlı Hikâyesi*’nin tercüme edilmesinde romanın muhtevası kadar eserin Fransa’da “yetmiş dört” baskı yapması da etkili olur.³¹⁸

Mahmut Sadık’a göre her milletin matbuatları arasında en önemli mevkiye sahip olan romanlar, okurlar tarafından en fazla zevk ve arzu ile okunan eserlerden sayılmaktadır.³¹⁹ *Mösyö Lökök’un Kızı* tercümesinin mukaddimesinde, “sanatının kitapçılık” olması nedeniyle daima okuyucusunun beğendiği eserleri seçmeye özen gösterdiğini belirtir. Mahmut Sadık, bu eserlerden de “en mükemmelini vücuda getirmeyi” kendisine görev bildiğini ifade eder. Mütercim, büyük bir özenle yaptığı tercümelere halkın rahatça ulaşılabilmesi için Asır Kütüphanesini kurduğunu dile getirir.

³¹⁶ Alexandre Dumas (Pere), (Müt. Ali Nihad), “Mukaddime”, *Amori yahud Helak Eden ile Helak Etmeyen Muhabbet*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1303.

³¹⁷ Paul de Kock, (Müt. Ali Nihad), “İfade-i Meram”, *Dostum Pifar*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1303, s. 2.

³¹⁸ Octave Feuillet, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Mütercim”, *Bir Fakir Delikanlı Hikâyesi*, s. 4.

³¹⁹ Chabrilat-H. William, (Müt. Mahmut Sadık), “Asır Kütüphanesi Romanları”, *Mösyö Lökök’un Kızı*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306, s. 2.

Benzer bir şekilde Mehmet Tefvik, tercüme ettiği *Tunçtan Kızlar*’ın mukaddimesinde, romanın Fransız okuyucular tarafından rağbetle karşılanması üzerine birkaç defa basıldığını, üstelik farklı dillere de tercüme edildiğini belirtir.³²⁰ Hem müellifinin şöhreti hem eserin okuyucular tarafından beğenilmesi metin tercihinde mütercime kolaylık sağlar.

Mustafa Gıyâseddin de kaynak ülkelerdeki okuyucuların ilgi ve rağbetlerini önemseyen mütercimlerdendir. *Sûziş yahud Ressamın Levha-i Hayâtı*³²¹ adlı tercümesine “Romanın Muhteviyatına Dair Bir İki Söz” ve “Eser-i Mütüşevvikane” başlık iki mukaddime yazar. İlk mukaddimesinde döneminde yayımlanan roman türlerini muhtevalarına göre değerlendirerek neden bu metni tercih ettiğini açıklar. İkincisinde ise çeviri faaliyetine nasıl başladığını ve bu yolda onu kimlerin teşvik ettiğine değinir. “Romanın Muhteviyatına Dair Bir İki Söz” başlığını taşıyan mukaddimede romanları konularına göre ikiye ayırdığını görölür.³²² Bunlardan ilki, sinir hissiyatlarını tahrik ederek zevkle okunmasını sağlayan cinayet romanları, ikincisi ise ince duyguları coşturan, “latif” bir hüznle oluşturulmuş vakalar ile beraber çok lüzumlu seyahatleri de konu edinen romanlardır. Hangi türün daha iyi olduğunun kararını okuyucuya bırakan mütercim, kendi tercih ettiği romanın kötü fiillerden arınmış bir seyahatname tadında olduğunu ifade eder. Bu yönüyle eseri ve müellifini takdir eden yazar, metin tercihinde etki eden en önemli noktalardan biri olarak kaynak kültürde karşılaştığı rağbeti gösterir. Eser, Paris’te elli yedi defa tab’ olunmuştur.

Genellikle tercümelerini Alman edebiyatında seçen Nüzhet, *Arzu-yı Hayat* romanını yine Alman yazar Adolf Wilbrandt’tan alır. Yazarın roman ve tiyatrolarını çok beğenen Nüzhet, okurun da bu eserlere ilgi gösterdiğini belirtir.³²³ Müellif, *Arzu-yı Hayat* gibi romanlarında insanoğlunun hallerini, iyi ve kötü ahlakı ve bunlarla ilgili düşünce ve tartışmaları konu edinir. Nüzhet bu yönüyle romanın okurun ilgisini çekeceğini ümit eder ve okuyucu memnun kalırsa yazarın diğer romanlarını da tercüme edeceğini belirtir.

³²⁰ Xavier de Montépin, (Müt. Mehmet Tefvik), “İfade-i Mahsûsa”, *Tunçtan Kızlar*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1309, s. 3.

³²¹ George Ohnet, (Müt. Muzaffer Gıyaseddin), *Sûziş yahut Bir Ressamın Levha-i Hayâtı*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye, İstanbul, 1309, 168 s. Ancak Selin Erkul Yağcı katalogunda ilgili eserin François Coppée’ye ait olduğunu ve Kaspar Matbaasında yayımlandığını belirtir, ((Selin Erkul Yağcı, *Catalogue of Indigenous and Translated Novels Published between 1840 and 1940*, 2011, s. 12, (Erişim 20.09.2019), <http://kisi.deu.edu.tr>

³²² Georges Ohnet, (Müt. Muzaffer Gıyaseddin), “Romanın Muhteviyatına Dair Bir İki Söz”, *Sûziş yahud Ressamın Levha-i Hayâtı* ss. 2.

³²³ Wilbrandt, Adolphe, (Müt. Nüzhet), “Adolphe Wilbrandt ve Arzu-yı Hayat”, *Arzu-yı Hayat*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307, s. 1.

Daha önce de değindiğimiz gibi Tanzimat edebiyatı mütercimleri genellikle geniş halk kitlelerini hedef alarak onların okuma alışkanlıklarını çoğaltmayı, eğitmeyi, eğitirken eğlendirmeyi gaye edinmişlerdir. Mütercimler, temelde bu fikre iştirak eden macera romanları ve “fenni romanları” çevirmeyi tercih etmişlerdir. Macera romanları Batının kültürel ve ahlaki değerlerini yansıtmaya adına mütercimlerin metin tercihinde kaygı yaşamamasına neden olurken “fenni romanlar”, sunduğu bilimsel içerikle geniş kitlelere rahatlıkla sunulabilecek metinler olarak rahatça tercih edilir. Batının fenni ve teknolojisi karşısında geri kalan bir milletin merak duygusunu güçlendiren bu tür romanlar, İsmail Habib Sevük’ün de ifade ettiği gibi “genç-yaşlı birçok okuyucu tarafından rağbetle” karşılanır.³²⁴ Ayşe Banu Karadağ, Tanzimat’la başlayan Batılılaşma hareketinde edebiyat ve bilimin kaynaşma noktasında ortaya çıkan fennî roman türünün edebiyat ve kültür dizgemizi şekillendirmede önemli bir rol ve işlev üstlendiğini düşünür.³²⁵ Batı’nın fen ve teknolojisine yetişmek amacıyla Batı’yla kurulması öngörülen fen odaklı “kültürlerarası iletişim” şeklini benimseyen mütercimlerin ve yayıncıların bilim-kurgu romanlarının ilk örnekleri olarak görülen bu eserleri okur kitlesine tanıtmak ve okutmak için büyük gayretler gösterdiklerini belirtir.

Fatih Andı, söz konusu dönemde Jules Gros, Andre Armandi, Bossenar gibi başka yazarların fennî romanlarının çevrilmesine rağmen dönemin okuyucusunun en çok ilgiyi Jules Verne’nin çevirilerine gösterdiğini dile getirir.³²⁶

Kitap olarak basılan ilk Verne çevirisi Ohannes Gukasyan’ın yaptığı *Kaptan Hatras’ın Sergüzeşti*’dir.³²⁷ Mütercim, mukaddimesinde insanın “görmediğini gördüğü, bilmediğini işittiği” takdirde bundan sınırsız “lezzet” aldığını düşünür. Yaşadığı yüz yılda seyahatnamelerin kazandığı öneme vurgu yapan mütercim, insanlardaki yeni yerleri keşfetmek ve bilinmeyene ulaşma arzusu sayesinde kitaplıkların seyahatnamelerle dolacağına inanır. Ohannes Gukasyan’ın ifadelerinden bu tür romanları gençlerin yanı sıra ihtiyarların da merakla takip ettiğini öğreniriz.³²⁸

Evet, seyahat ve yahut seyahatnameleri kıraat insanı pek ziyade neşe-yab eder, buna da seyahatten gelen ve gezdiği mahallerin ahvalinden dem vuran memalik-i dide-i adamların sözlerini insanın dinledikçe dinlemenin ve hiç

³²⁴ İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, s. 199.

³²⁵ Ayşe Banu Karadağ, “Çeviri Tarihimizde Fennî Romanlarla Bir Kültür Repertuarı Oluşturmak”, ss. 45-73.

³²⁶ Fatih Andı, “Türk Edebiyatında Jules Verne Tercümelemleri-I”, *Edebiyat Araştırmaları I*, s. 131.

³²⁷ Jules Verne, (Müt. Ohannes Gukasyan), “Mukaddime”, *Kaptan Hatras’ın Sergüzeşti*, Hüdavendigar Vilayet Matbaası, İstanbul, 1294, ss. 2.

³²⁸ Jules Verne, (Müt. Ohannes Gukasyan), “Mukaddime”, *Kaptan Hatras’ın Sergüzeşti*, s. 3.

usanmayıp vaktini öyle bir latîf ve şîrin sözlerin istîma'yla imrar eylemek istediği gibi seyahatnameleri cüz'i merakı olanların ve hele mütalaattan iyice lezzet alan ihtiyarların daima dört gözle okumaları delil-i kâfidir.

Ohannes Gukasyan, henüz insanoğlunun birkaç defa gidip gelebildiği Kuzey Kutbu veya Güney Kutbu gibi yerleri, burada hayatını sürdüren insanların akla- hayale gelmeyecek yaşam tarzlarını³²⁹ seyahatnameler sayesinde öğrenen “karının” eserleri büyük bir arzu ve hevesle okunduğunu belirtir.

Fennî romanları çevirmeyi tercih eden bir diğer mütercim, Selanikli Tevfik'tir. *Üç Rus ve İngiliz'in Seyahati- Cenûbî Afrika'da* adlı çevirisinin mukaddimesinde, Jules Verne'nin eserlerinin okuyucu tarafından ilgi ile karşılandığını ve yazarın Avrupa'da fennî bilgiyi hikâye suretinde okuyucuya sunarak “yeni bir çığır açtığını” ifade eder.³³⁰

Jules Verne'nin eserlerini Türk edebiyatında en çok çeviren Ahmed İhsan'dır. Mütercim, çevirilerinin mukaddimesinde neden bu müellifi tercih ettiğini ve çevirileriyle neyi amaçladığını birçok defa izah etmeye çalışır. Yazar, bu konudaki düşüncelerini en açık *Çin'de Seyahat- Seyâhat-i Hârikulâde* adlı çevirisinde dile getirir.³³¹

İnsanı eğlendirmekle beraber fevkalâde müstefîd etmek, alelhusus seyahat-i fikriyede bulundurduğu gibi fikren gezilen yerler hakkında birçok da malumat-ı fenniye ve sînâiye hâsıl ettirmek maksadıyla yazılmış olan Jules Verne' in fenni romanlarını bu nevi âsârın cümlesine merci gördüğüm için âsâr-ı mütercime-i hakîrânem meyanında Jules Verne'nin külliyyatından olan parçalar sairelere galebe etmektedir. Ümit eylediğim râğbet payidar oldukça Jules Verne'in külliyyatını, tekmil resimlerini havi olarak, enzar-ı kariîn-i Osmaniyeye vaz' etmeğe gayret eylemek birinci vazifem yerine kaim olacaktır. Zira âsâr-ı mezkûre sayesinde karilere tettebbu'-ı fûnun zevkini î'tâ etmiş, romanların sâir mahzurundan onları salim bulundurmuş olurum. Bir de fenni romanlar bilhassa mekâtib-i 'umumiye talebelerine faide-bâhş olduğu gibi fikirleri en masum olanlarca bile onların mütalaasında kat'an beis yoktur. Bilakis tevsî-i malumât ve vukûflarına hizmet olunmuş olur.

Ahmed İhsan, *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat*'ın mukaddimesinde ise diğer roman türlerine nazaran fenni romanların “öyle fikir ve hayalleri tahdiş ederek yüz kızartacak, insana nefret verecek kerîh manzaralardan ârî” olduğuna işaret eder. Bundan dolayı Jules Verne'nin kitaplarını okuyanların hem fenden istifade ettiklerini hem de hoş vakit geçirebildiklerini düşünür.³³²

³²⁹ Mütercim bu yerlerde yaşayan insanları; bir arşın boya sahip, buz evlerde yaşayan ve çiğ balıkla beslenen insanlar olarak tasvir eder.

³³⁰ Jules Verne, (Müt. Selanikli Tevfik), “İfade-i Müterci”, *Üç Rus ve İngiliz'in Seyahati- Cenûbî Afrika'da*, Mahmud Bey Matbaası, 1307.

³³¹ Jules Verne, (Müt. Ahmed İhsan), “İfade”, *Çin'de Seyahat- Seyâhat-i Hârikulâde*, ss. 5-6.

³³² Jules Verne, (Müt. Ahmed İhsan), “İfade”, *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat*, s. 2.

Ahmed İhsan gibi fennî romanların herkes için faydalı olacağını düşünenlerden biri de Mazhar adlı mütercimdir. Mazhar, *Arzdan Kamere Seyahat*'ta, fennî romanları ve özellikle de çevirisini yaptığı Jules Verne romanlarını neden tercih ettiğini şöyle açıklar:³³³

Fen, herkes için nâfidir. Fakat bir milletin, âdâtı her millet için nâfi' olamaz, belki birçok cihetlerle milel-i sâirenin ismet-i manevîyesini zehirleyebilir. Bu cihetlerdir ki, saye-i meali-vaye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîde meyl-i ciddiyât hususunda müşâhede olunan terâkkiyat-ı âliye daima nazar-ı iftihârla görülür. İşte Jules Verne'in eserleri de fennin mühim bir mebahisini şârih olduğu, milel-i sâirenin meayib-i ahlâkiyesini âdât-ı zemîmesini nakletmek gibi mündericât-ı muzırradan âzâde bulunduğu için, efkâr-ı Osmanîyeyi tenvir etmeye başlayan meyl-i ciddiyât tarafından, fevkalâde bir rağbetle telakki olunmuştur.

Jules Verne okurlarının ayrıcalıklı olduğunu düşünen Mustafa Refik, *Hayal İçinde Hakikat yahud Bin Sene Sonra Amerika'da Bir Gazetecinin Derece-i Meşguliyeti* adlı çevrisinde bunun sebebini irdeler.³³⁴ Okurun “makaleyi mütalaa edecekleri zaman kendilerini on dokuzuncu asrın kariî gibi değil belki yirmi dokuzuncu asrın kariî gibi hissedeceklerini” düşünür. Nitekim müellif, kurguladığı dünyada kendi, zamanından yüz yıl sonrasının teknolojik gelişmelerini okuyucularına sunmuştur. Burada yirmi dokuzuncu yüzyılda insanların görüntülü telefonlar kullanacaklarına, Avrupa ile Amerika kıtasını birbirine bağlayan borularla bir saate 1500 kilometre hızla hareket eden trenlerle yapılacak seyahatlere değinilir.

Sonuç olarak, Tanzimat devrinin ilk yıllarında geniş bir okuyucu kitlesinden söz etmek mümkün değildir. İlk dönem mütercimleri ve okurları saray ve çevresinde bulunun aydınlardan oluşur. Daha sonraki dönemlerde tercümelerin çoğalması ve kullanılan dilin sadeleştirilmesiyle beraber okuma alışkanlıklarının çoğaldığı gözlemlenir. Böylelikle okuyucu kitleleri gün geçtikçe fazlalaşır. Halkı eğitmek eğitirken de eğlendirmek isteyen Tanzimat devri mütercimleri, halkın rağbet gösterebileceği, macera, polisiye ve aşk romanlarını tercüme etmeyi tercih eder. Genel bir kitleyi hedefledikleri gözlenen mütercimlerin, az da olsa kadınları, öğrencileri, gençleri de kendilerine hedef kitle olarak seçtikleri de görülür.

³³³ Jules Verne, (Müt. Mazhar), “İfade”, *Arzdan Kamere Seyahat- Seyahat-i Harikulade*, (Müt. Mazhar), Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul, 1309, ss. 2-8.

³³⁴ Jules Verne, “İfade-i Mütercim”, *Hayal İçinde Hakikat yahud Bin Sene Sonra Amerika'da Bir Gazetecinin Derece-i Meşguliyeti*, ss. 2-8.

1.4.1. Öğrenciler ve Gençler

Mütercimlerin önemli hedef kitlerinden bir diğeri öğrencilerdir. Halkı eğitmeği hedefleyen Tanzimat aydını bu doğrultuda öğrencilerin faydalanacağı eserleri tercüme etmeyi kendilerine görev addederler.

Yusuf Kamil Paşa'nın 1862'de yayımladığı *Tercüme-i Télémak* çevirisi uzun süre mekteplerde örnek inşa metni olarak okutulur. Eserin özet şeklinde tercüme edilmesi ve eski nesir diliyle hazırlanması öğrencilerin bu metinden istifadesini zorlaştırdığı için Ahmed Vefik Paşa, 18 yıl sonra eseri tekrar çevirmeye karar verir. *Telemak Tercümesi*'nin mukaddimesinde, aslının Avrupa'daki mekteplerde okutulduğunu belirten mütercim, öğrencilerin eğitiminde faydalı olacağına inandığı bu kitabı onların daha kolay anlayacağı bir surette aslına uygun bir şekilde tercüme etmek istediğini ifade eder.³³⁵

Benzer bir düşünceyi Şemsettin Sami, *Robenson* tercümesiyle gerçekleştirmek ister.³³⁶ Ş. Sami, daha önce Ahmed Lütfi'nin Arapça çevirisinden tercüme ettiği eseri, Fransızca aslından daha sade bir dille tercüme etmeye çalışır. “Çocukların kabiliyet-i zihinlerine düşünülmüş olan bu ibretimiz kitabın çocukların anlayacağı bir lisanla tercümesinin zaruri olduğu gibi Fransızcasını tederrüs edenlere dahi bir medar-ı sühulet olmak üzere kaide-i müttehazime bundan daha ziyade riayet ederek mümkün mertebe aslından ayrılmamaya çalışarak” çevirisini yapmaya gayret ettiğini ifade eden mütercim, neden bu çeviriyi yapma “mecburiyeti” hissettiğini de daha ayrıntılı bir şekilde mukaddimesinin sonuna verdiği dipnotta belirtir:

(*) *Lisanımızda “Hikâye-i Robenson” namıyla diğer bir kitap daha mevcut ise de, bu hikâye Avrupa lisanlarında muhtelif suretlere ifrağ olunarak müteaddid envâi bulunmakla, mevcut olan tercüme -el-yevm Fransa mektebi- ibtidaiyesi programına dâhil olup- bizde dahi lisan-ı Franseviyenin tahsili için okutturulmakta olan -Mösyö (Ambruvaz Randü) nün eserine mutabık olmayıp, diğer bir telifin tercümesi olduğu anlaşıldığından, eser-i mezkûrun Fransızcasını okuyan şakirdane medar-ı sühulet olmak üzere, mekatib-i müteaddide de Fransızca muallimi bulunan e'azz-ı ehıbbamdan (Dö Varez) ibram ve teşvikiyle tercümesine mecbur oldum.*

Çocukların bir dili doğruca öğrenip yazmada edebiyatın ve özellikle hikâyelerin öneminin farkında olan *Garip Nine* eserinin mukaddimesini kaleme alanlar, çocukların ergenlik dönemlerinde derslerde hareketli harflerle ve ağıdalı bir

³³⁵ Fénélon, “Mukaddime”, *Telemak Tercümesi*, (Müt. Ahmed Vefik Paşa), Hüdavendigar Matbaası, 1880, s. 2.

³³⁶ Daniel Defoe, “İfade-i Mütercim”, *Robenson*, (Müt. Şemsettin Sami), Mihran Matbaası, İstanbul, 1302, s. 4.

dile yazılmış kitaplar yerine kendi lisanlarıyla yazılmış hikâyelerin daha faydalı olacağı inancındadırlar.³³⁷ Tercüme-yi yapan Azize Hanım'ın yukarıda belirttiğimiz usul ile öğrenimini gerçekleştirdiği ve bu suretle öğrencilere iyi bir emsal olduğu belirtilir:

(...) usul-ı cedide üzere nice nice kütüb ve resail-i nâfia tertip ve telif olunarak birtakım esatize-i meherenin usûl-i mezburede talim ve tefhim etmeleri sebebiyle evvelleri hadd-i buluğa varınca usul-ı kadime üzere âle'd-devam çalıştıkları halde harekeli bir kitabı dersçe sühuletle okuyamayan sıbyan şimdi bu sayede o müddet zarfında kendi lisanını kitabetiyle beraber tahsil ettikten sonra elsine-i ecnebiye-i müteaddideyi tekellüm ve kitaplarıyla tahsil ederek onu kalen ve kalemen ifadeye muktedir ve tahsil ettiği lisanların kuvvet ve şivesini kaybetmeyerek yekdiğere tercüme-yi muvaffak oldukları manzur-ı nazar-ı ibtihacımız oluyor.

Leskovikli Hayreddin, *Gençlik yahud Son Falcı Karı* adlı eserle gençlere yönelik bir roman tercüme etmek ister.³³⁸ Romanların okuyucuya geniş bir hayal dünyası sunduğunu belirten mütercim, bu genişliği fazlasıyla tercüme edeceği eserde bulunduğuna işaret eder. Leskovikli Hayreddin, bazıları için hayalin hayalden başka bir önem arz etmediğini, fakat hayali tasvir eden bir yazarın amacını okuyucusunun zihnine nakşetmesiyle oldukça önemli bir işlevi olduğunu düşünür. Leskovikli Hayreddin, “hakikati de i'lâ ediyor” dediği tercümesiyle “insan için felaket ve saadet kapılarını mütesaviyen açık tutan” gençliğin, nasıl bir yol izlenerek güzelliğini korunabileceğini anlatmak ister. Eserin bu yönüyle “pek âlî” bulan mütercim, romanın her kelimesiyle gençler için güzel ahlakı tenbihlediğini düşünür.

Hayal-i Şebab adlı çevirisiyle “ömrün baharı, hengâm-ı saadeti olan şebabın kıymetini bilmeyen gençlere” seslenmek isteyen Mustafa Reşid, gençlerin çevirisinden fayda sağlayacaklarından emindir.³³⁹

Çocukların okulda olmadıkları vakitlerde hem fenni bilgiler edinebilecekleri hem de eğlenebilecekleri çevirileri yapmayı vazife eden Ahmed İhsan, *Denizler Altında 20000 Fersah Seyahat* adlı çevirisini “en müşkil-pesend bir pederin bile bunları sevgili çocuklarına okutmaktan mahzur” görmeyeceğini belirtir.³⁴⁰

Ahmed İhsan'ın çocukların istifade etmesi için yaptığı bir diğer çevirisi *İki Sene Mektep Tatili*'dir.³⁴¹ Robenson tarzındaki eserlerin gençlerin fikir dünyalarını

³³⁷ Victor Hugo- Marie Comte, (Müt. Azize Hanım), *Garip Nine*, Basiret Matbaası, İstanbul, 1292, s. 2.

³³⁸ Jules Sandeau, (Müt. Leskovikli Hayreddin), “Eser-i Mütercem Hakkında Bir İki Söz”, *Gençlik yahud Son Falcı Karı*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1304, ss. 3-4.

³³⁹ Jules Sandeau, (Müt. Mustafa Reşid), “İfade-i Mahsusa”, *Hayal-i Şebab*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1305, s. 2.

³⁴⁰ Jules Verne, (Müt. Ahmed İhsan), “İfade”, *Denizler Altında 20000 Fersah Seyahat*, s. 2.

³⁴¹ Jules Verne, (Müt. Ahmed İhsan), “Mukaddime”, *İki Sene Mektep Tatili-Seyahat-i Harikulade*, Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1308, s. 6.

geniştettiğini düşünen mütercim, bu tür eserlerin Fransa’da mekteplerde okutulduğuna işaret eder.

Hikâye kitaplarının öğrenciler tarafından seve seve okunduğunu bilen Ahmed Medhi, *Savfet Yahut Genç Çiftçi* adlı çevirisini yaparken onların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurduğunu mukaddimesinde dile getirir.³⁴² Fransız ilkokullarında okutulan hikâyenin herkes tarafından okunabileceği inancındadır. Kendi çevirisinden önce Fransızcadan tercüme olunan *Küçük Henry*’nin “şive-i ifademize” uygun olamadığını düşünen mütercim, *Robenson*’u ise lezzetle okunacak tarzda bulmaz. Çocukların rağbet gösterdiği bu tarz hikâyelerde mütercimlerin daha dikkatli olmaları gerektiğini savunur.

Söz konusu dönemde kendisi de henüz bir mektep öğrencisi olan İbnüş-Şakir Hüsnü, *Şatoda Bir Facia yahut Sefaleti Müteâkib Saâdet* adlı eseri “âlem-i maârifeye naçizane bir hizmet” amacıyla çevirmeye niyetlendiğini mukaddimesinde açıklar.³⁴³

İsmail Hakkı, bazı eserlerin özellikle gençlik çağındakiler için yazıldığını belirtir. *Rafael* tercümesinin de bu “kabil âsârdan” olduğunu ifade eden mütercim, eserin vakasını üstün kılan yönün ise hayal üzerine inşa edilmeyip gerçekleri yansıtması olarak açıklar.³⁴⁴

1.4.2. Kadınlar

Batı edebiyatından alınan roman türünün ilk numunelerinin verildiği yıllardan itibaren giderek genişlemeye başlayan okuyucu kitleleri arasında önemli bir yeri de kadınlar alır. Hâlbuki kadınlar Hülya Argunşah’ın da belirttiği gibi 19. Yüzyılın başlarına kadar bırakın yazar olmayı bir okuyucu olarak dahi varlıklarını gösterememişlerdir.³⁴⁵ Halkın her kesiminde olmasa da seçkin ailelerin kadınlarına özel eğitimler verdikleri bilinmektedir. Böylelikle kadının okur-yazarlığı artmış, buna paralel olarak edebiyata ilgileri de çoğalmıştır. Hülya Argunşah, söz konusu dönemde sosyal hayatta kendine yer bulan kadınların kendilerini “yenilikçi eğitim anlayışıyla”

³⁴² (İmzasız), (Müt. Ahmed Medhi), “Birkaç Söz”, *Savfet Yahud Genç Çiftçi*, s. 3-4.

³⁴³ (İmzasız), (Müt. İbnüş-Şakir Hüsnü), “İfade-i Meram”, *Şatoda Bir Facia yahut Sefaleti Müteâkib Saâdet*, İstefan Matbaası, İstanbul, 1308, s. 3.

³⁴⁴ Lamartine, (Müt. İsmail Hakkı), “Uşşâkîzade Halid Ziya Bey’e Mütercimin İfadesi”, *Rafael*, Berberyân Matbaası, İstanbul, 1311, s. 7.

³⁴⁵ Hülya Argunşah, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadın Yazarlar ve Kadınlı İlgili Konular”, Erişim Tarihi: 22.10.2020,

<https://www.humed.org.tr/eskisite/TR/Genel/Prof.Dr.HulyaArgunsah169d.pdf?DIL=1&BELGEANA H=329&DOSYASIM=Prof.Dr.HulyaArgunsah.pdf>

yetiştirdiklerini ve 19. yy’dan itibaren yazarlıkta da görünür olduklarını belirtir. Orhan Okay, başta Ahmed Mithat Efendi ve Şemseddin Sami olmak üzere birçok yazarın kadınların eğitimi ile ilgili konuları eserlerinde işlemeyi “ihmal etmediklerini” ifade eder.³⁴⁶ Kadınların eğitime katkıda bulunmak için sadece telif değil tercümeler eserler de kullanılmıştır.

Kadın okuyucuları önemseyen ve onlara hizmet eden çeviriler hazırlamayı arzulayan mütercimlerden biri Halil Edip’dir. Yazarın tercih ettiğı metinlere bakıldığında genellikle kadın ve evlilik konusunun işlendiğı görülür. 1885 yılında yayımlanan *Sezarın* romanı benzer bir muhtevaya sahiptir.³⁴⁷ Yazar, eserin konusunu “on altı on yedi yaşında iki genç kızın izdivaçlarının sonuçlarını anlatan küçük bir eser” olarak takdim eder. Gençlerin “safvet-i meyl-i itimat gibi mecbul oldukları” için böylesi hikâyelerin aydınlatıcı nitelikte olacağı inancındadır.

Türk edebiyatının ilk kadın roman yazarlarından olan Fatma Aliye Hanım, kadınların yazın hayatında kendilerini aciz görmelerini engelleme ve bu yolda hevesli olanlara örnek olma amacıyla *Meram* romanını tercüme eder.³⁴⁸ “Bir Kadın” imzalı mukaddimesinde kadın yazarların kendi eserlerine güvenmeyerek bazı ediplere düzeltmeler yapmalarını acizlik olarak görür. Kendi tercümesinde de böyle bir yönteme başvurmak yerine kadın okuyucu ve yazarları yüreklendirmek adına kaleminden çıktığı gibi bir neşri yayımlamayı daha uygun bulur. Böylelikle hanımlara cesaret verip onlara ön ayak olacağını düşünür:

(...) Ama kusurlu olacakmış varsın kusurlu olsun da bir kadının da kendi nesiç-i karargâh-ı hamesi âlem-i edebiyatta görülsün ve hemhal olan kadınlara örnek olsun. Hata ve noksanı da üdeba-yı kiram tarafından af bulunacağına ümit varım. Çünkü bazı ilk eserlerini neşreden erkeklerden de sakınmadıkları bu inayetlerini âlem-i edebiyatta henüz görülebilen kadınlar hakkında da diriğ buyurmazlar zannederim. Evet, görecekleleri hata ve noksanı af buyururlar da mahzan bu vadiye hemrah olan hanımlara cesaret vermek ve ön ayak olarak bir çığır açmak için vuku olan şu meramı mı hüsnü kabul ile neticesiz bırakmazlar sanırım.

³⁴⁶ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, s. 86.

³⁴⁷ Alexandre Dumas (Fils), (Müt. Halil Edib), “İfade-i Mütercim”, *Sezarın*, Civelekyan Matbaası, İstanbul, 1302, s. 2.

³⁴⁸ Georges Ohnet, (Müt. Fatma Aliye), “Dibâce”, *Merâm*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307, ss. 3-4.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVİRİ SOSYOLOJİSİNE GÖRE MÜTERCİMİN METİNDEKİ DİL VE YÖNTEM TERCİHLERİ

Çeviri, en genel tanımıyla bir dilsel malzemenin kaynak kültürden, erek kültüre dil odaklı taşınmasıdır.³⁴⁹ Bu iki dil ve kültür arasında köprü görevi üstlenen kişi mütercimdir. Akşit Göktürk, mütercimin görevinin tek tek sözcükler ya da cümlelerden çok “metinleri çevirmek” olduğunu dile getirir.³⁵⁰ Araştırmacıya göre başarılı bir mütercim hem metni aldığı ülkenin hem de kendi dilinin “işleyiş düzen”ine hâkim olmalıdır. Bunun için de mütercimin belli donanımlara sahip olması gerekir. Söz konusu donanımlar, P. Bordieu’nün habitus kuramında “Kültürel Sermaye” başlığında değerlendirilir. Mütercimlerin yaşamları boyunca aileleri, sosyal çevreleri, eğitimleri ve uzmanlık alanlarıyla edindikleri kültürel sermayeleri, metinlerde kullanacakları dil ve yöntemin seçiminde belirleyici bir rol oynar. Bu yüzden mütercimlerin uzmanlık alanlarıyla yabancı dile olan hâkimiyetlerinin bilinmesi, metin tercihlerinin nedenlerini aydınlatmaya yardımcı olacaktır.

Tanzimat döneminde çeviri faaliyetine dâhil olan mütercimlerin, Batı dillerine özellikle de Fransız dil ve kültürüne ne kadar hâkim olduğu önemli bir husustur. Mütercimlerin nasıl bir dil eğitimi aldığı ve söz konusu kültürle ne zaman tanıştığına bakıldığında, konunun Tanzimat öncesi dönemlere kadar uzandığı görülür. Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin *Sefaretname* adlı eseriyle Osmanlı aydınının Batı medeniyetiyle tanıştığını ifade eden Emel Kefeli, ancak Batı edebiyatını tanımamızın çok sonra gerçekleştiğini belirtir.³⁵¹ II. Mahmut’la birlikte gelişen çağdaşlaşma hareketi meyvelerini Tanzimat döneminde verir, II. Mahmut’un kurduğu okullarda okuyan öğrenciler Batı’ya ve özellikle de Fransa’ya eğitim almak için gönderilir. Böylelikle Fransızca, aydınlar arasında günden güne hızla yayılmaya başlar. Fransız dilini öğrenmek zaman içerisinde kültürlerarası etkileşime de neden olur. Böylelikle Batı kültür ve edebiyatına olan ilgi daha çok fazlalaşır. Tophane Müşirliği Kalemi ile Bâb-ı Alî’deki Tercüme Odası gibi kurumlarda görev alan aydınlar sayesinde Fransızcanın öğrenimi yaygınlık kazanır. Özellikle 1821’de kurulan Tercüme Odası, dil öğrenmek için bir okul görevi görür. İlk dönem mütercimlerinden; Ali Fuad, Ethem Pertev Paşa, Mustafa Refik, Sadullah Paşa, Safvet Paşa gibi isimler, bu oda aracılığıyla

³⁴⁹ Ferhat Karabulut, “Metin Aktarımlarının Türk Dünyasının Bütünleşmesindeki Rolü: Çeviri Eleştirisi Temelinde Roman Merkezli Bir Analiz”, *Prof. Dr. Talat Tekin Hatıra Kitabı*, ss. 493.

³⁵⁰ Akşit Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, s. 17.

³⁵¹ Emel Kefeli, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, ss. 145-147.

Fransız dilini ve edebiyatını tanırlar. Ahmed Mithat Efendi gibi, özel hocalar vasıtasıyla Fransız dilini öğrenmeye çalışan mütercimlerimiz de mevcuttur.³⁵² Bunlar dışında askeri alanda yetiştirilmek üzere Batı'ya gönderilen gençlerin tahsilleri sırasında okudukları eserleri, yabancı dillerini geliştirmek için tercüme ederek dilimize kazandırdıkları da bilinmektedir. Sonuç olarak Tanzimat devri mütercimlerinin Batı dillerini ve özellikle Fransızca'yı üç şekilde öğrendikleri görülür: Özel hocalardan aldıkları eğitimle, devlet için tercüme faaliyeti yürüten kurumlarda çalışmayla ve yurt dışına eğitim için gönderilmeyle.

Birçok araştırmacı, Tanzimat devrinde yabancı dil öğreniminin planlı bir şekilde devlet eliyle yapılmadığını, bunun da metin kalitesinde ve kullanılan dilde büyük bir eksiklik yarattığını düşünür. Tanpınar'a göre, Galatasaray Mekteb-i Sultanîsinin açılışına kadar "ecnebi dil ve edebiyatlarına" karşı ilgi "tesadüfî"dir.³⁵³ "Tanzimat'ın bilhassa fikir cephesi"ni, "pusulasız ve dümensiz, suların kendi akışıyla bırakılmış bir yolculuk"a benzeten Tanpınar, tercüme faaliyetinin de buna benzer bir yol takip ettiğini anlatır:³⁵⁴

Bu itibarla bu ilk devirde yapılan tercümelerin tam bir listesi kadar öğretici bir şey olamaz. Bütün teklifler, tesadüfen herhangi bir ecnebi dili öğrenen ve tesadüfen birdenbire inkişaf eden matbaacılığın ve okuma arzusunun beslediği yazı hayatını, memuriyet hayatına tercih eden ve düşüncesinin şöyle böyle tekâmülünü yazı hayatında yapan fertlerden gelir.

Tanpınar, kapatılan Encümen-i Daniş'in de tercüme faaliyetine bir yön veremediğinden bahseder. Emel Kefeli de söz konusu dönemdeki tercümelerin "el yordamıyla" yapıldığına işaret eder.³⁵⁵ Özellikle askeri alanda yetiştirilmek üzere Batıya gönderilen öğrencilerin dillerini geliştirmek adına kolay okunabilir metinleri tercih ettiklerini ifade eden Emel Kefeli, bu durumun seçilen metinlerin kalitelerinin düşmesine ve okuyucunun "zirve şahsiyetleri" tanımada engel olmasına sebep olduğunu düşünür.

Tanzimat devri tercümelerinde yaşanan dil problemlerinin bir diğer sebebi ise eski tahkiye geleneğimizde kullanılan inşa dilinin ilk çevirilerde kullanılmaya devam edilmesidir. Nesime Ceyhan'a göre Türk edebiyatında "bir roman geleneği" olsaydı tiyatro adaptelerinde gösterdiğimiz "kıvraklığı" roman dilinde de gösterecektik.

³⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 437, H. Hatice Durgun, *Ahmed Mithat Efendi ve Edebiyat*, s. 19.

³⁵³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 287.

³⁵⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Age.*, s. 287

³⁵⁵ Emel Kefeli, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, Kitapevi, s. 148.

Böylelikle tahkiye geleneğinden Batı romanına geçişte “dili ve tekniği adaptenin aracılığına bırakacaktık”.³⁵⁶ Bunun tam tersinin olduğunu ifade eden Nesime Ceyhan, tahkiyeye dayanan iyi bir nesir geleneğimiz olmasına rağmen romanla ilk defa tanışan yazarlarımızın “dil bilmez bir insanın şaşkınlığını” yaşadıklarını belirtir. Yazarların bu şaşkınlığından kurtulup bir tercüme dili oluşturmaları uzun bir süre almıştır.

Bir tercüme dili oluşturmak kuşkusuz sadece yabancı dili iyi bilmekle de ilgi değildir. Özlem Bay, bir tercümenin hatasız doğru bir şekilde yapılıp yapılmadığını söyleyebilmek için mütercimnin hangi yöntemi benimsediğini bilmemizin faydalı olacağı inancındadır. Bu sebeple söz konusu dönemde kullanılan çeviri yöntemlerini “hülasaten/telhisen (özetlenerek), mealen/tafsilen (manaya göre/açıklanarak), harfiyen (aynen), iktibasen (kısaltarak), tahvilen (dönüştürerek), tevsien (genişleterek), nazire/tanzir (benzeterek-öykülenerek) ve serbest (keyfi)” başlıkları altında değerlendirir.³⁵⁷

Mütercimler, genellikle mukaddimelerinde romanları nasıl bir yöntemle tercüme edeceklerine değinirler. Bundan dolayı mukaddimeler, tercümelerde hangi yöntemlerin kullanıldığına dair bilgilerin yer aldığı birincil kaynak niteliğindedir. Çalışmamızın bu bölümünde söz konusu dönemde yayımlanan çeviri roman mukaddimelerini kronolojik bir şekilde inceleyerek, hangi dil ve yöntemlerin tercih edildiğini, bu dil ve yöntemlerin tarihi süreç içerisinde nasıl bir seyir izlediğini ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. HÜLASATEN/ TELHİSEN (ÖZETLEYEREK ÇEVİRİ)

Hülasaten tercüme, “iktibasen (kısaltarak)” çeviri yöntemine de benzemektedir. Aralarındaki fark ise iktibasen yönteminde eserin bazı bölümleri çıkarılırken hülasaten çeviride bütün roman özetlenerek verilir. Öyle ki bazen bir paragraf tek bir cümleyle verilebilmektedir.³⁵⁸

Yusuf Kâmil Paşa’nın *Tercüme-i Telemak* tercümesi kullanılan dil ve yöntem açısından ilk örnek metnimizdir.³⁵⁹ Yazar, eski inşa diliyle yazmayı amaçladığı bu

³⁵⁶ Nesime Ceyhan, “Romanla Tanışan Neslin Tercüme Tekniği ve Tenkidine Dair Tartışmaları”, *Türkbilgi*, 2007, sayı: 14, s. 41, Erişim Tarihi: 28.10.2020 <https://docplayer.biz.tr/969035-Romanla-tanisan-neslin-tercume-teknigi-ve-tenkidine-dair-tartismalari.html>

³⁵⁷ Özlem Bay, *Fransız Edebiyatından Yapılan ilk Çeviriler Üzerine Analitik Bir Uygulama*, ss. 103-106.

³⁵⁸ Özlem Bay, *Fransız Edebiyatından Yapılan ilk Çeviriler Üzerine Analitik Bir Uygulama*, s. 106.

³⁵⁹ Fénelon, *Tercüme-i Telemak*, ss. 2-3.

metnin, aynen çevirisinin oldukça zor olacağını bildiğinden metni özetleyerek tercüme etmek ister:

(...) lisan-ı letafet-resan-ı Türkiye nakli dahi arzu-daşte-i mezâyâ şinâsân âsâr ve ihbar olmasıyla ‘âlâ vechi’-l- icmâl yani hülasatü’-l- mâl suretinde ziynet-yâb-ı tercüme-i hâme-i pesendide-i nigar ve bâd-ı nazarda hikayetten ibaret görünür ise de indü’l-hakika fehâvî-ı makasid-ı matâvîsiyim ni’am-ı himem-i hümayunu ser-erbab-ı hüner derâri-riz ve kalb-i ilham-ı meşhunu mühbit-i envar-ı adl cenab (...).

Akşit Göktürk’e göre mütercimler tercüme edeceği eserle ilgili yöntemlerini belirlerken sanıldığı kadar özgür değillerdir. Eserlerin alındığı ülke ile çevrildiği ülkenin “dilsel, toplumsal ve kültürel olgularının” yöntem seçimini etkilediğini belirten araştırmacı, “her şeyden önce” mütercimin eseri “kimin için çevirdiğini” düşünmesi gerektiğine işaret eder. Ona göre Yusuf Kamil Paşa’nın çevirisi de bu bakımdan önemli bir örnektir. Mütercimin kullandığı “ağdalı dil, dayandığı metin gelenekleri (ahlak kitabı), yabancı yapıtı özetleyerek sunma çabası seslendiği okurun yazınsal alışkanlıklarıyla beklentilerini, değer ölçülerini gözetmesini, amaç dil ile kültürün çeviriyi nasıl etkileyebileceğinin kanıtı” olarak gösterir.³⁶⁰ Orhan Okay, Yusuf Kamil Paşa’nın tercümesinin yayımlandıktan kısa bir süre sonra dokuz defa basılmasını, ardından Ahmed Vefik Paşa’nın eseri daha sade bir dille tekrar tercüme etmesini, okuyucuda henüz vakıf olmadığı “Avrupa meseleleri”ne karşı bir merak duygusunun oluştuğuna dair bir emare olarak görür.³⁶¹ Orhan Okay, *Tercüme-i Telemak*’ın bölüm başlıklarına bakıldığında romandan ziyade “devlet idaresiyle ilgili didaktik bir eser” görüntüsü verdiğini, bundan ötürü tercümenin okuyucu tarafından “Osmanlı geleneğinde bulunan siyasetnamelerden biriymiş” gibi algılanmış olabileceğini ileri sürer.

Tercüme-i Telemak’tan iki sene sonra Ahmed Lütfi tarafından tercüme edilen *Hikâye-i Robenson*’da yine özetleme yönteminin kullanıldığı görülür.³⁶² Eserin mukaddimesinde Ahmed Lütfi, çeviriyi açık ibareler ve ifadelerle yapacağını belirtilir. Orhan Okay’ın tespitlerinden Ahmed Lütfi’nin bu isteğini bir nebze olsun gerçekleştirmeyi başardığı anlaşılır.³⁶³ Konuşma dilini yazın diline az da olsa yakınlaştıran bu tercümenin önemli bir yönü de uzun tamlamalarla oluşturulmuş paragraflar yerine kısa cümlelerin kullanılmış olmasıdır. Bilindiği üzere Daniel

³⁶⁰ Akşit Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, ss. 53-55.

³⁶¹ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, s. 93.

³⁶² Daniel Defoe, (Müt. Ahmed Lütfü), “Dibâce-i Hikâye-i Robenson Li-Muharrihi”, *Hikâye-i Robenson*, s. 1.

³⁶³ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, s. 96.

Defoe'nun yazdığı *Robinson Crusoe* romanı İngiliz edebiyatına ait bir eserdir. Ahmed Lütfü, eseri aslından tercüme etmek yerine ikinci bir dil aracılığıyla yani Arapçasından çevirmeyi tercih eder. Böylelikle tercüme dili ile ilgili farklı bir problem daha ortaya çıkar. Mütercimler tarafından seçilen eserin kaynak dil yerine ikinci bir dil aracılığıyla yeniden tercüme edilmesi sorunu. Akşit Göktürk, günümüzde tercümelerin “özgün metinlerden” yapılmasının herkesçe kabul edilmiş bir “ilke” olduğunu belirtir.³⁶⁴ Fakat Tanzimat devrinde Batı edebiyatlarından yapılan tercümelerin genellikle Fransızca vasıtasıyla ikinci bir dilden alındığına işaret eder. Nitekim *Hikâye-i Robenson* romanını 1301/1884'te tekrar çeviren Şemseddin Sami eseri Fransızcasından tercüme eder. Akşit Göktürk, Ahmed Lütfü'nün ve Şemseddin Sami'nin seçimlerini “zamanı için geçerli bir uzlaşım” olarak görür. Zira dönemin Osmanlı aydınları içerisinde İngilizceyi bilenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Buna karşılık Arapça ve Fransızca'yı bilenlerin sayısı oldukça fazladır.

Özetleme yöntemini tercih eden bir diğer mütercim, *Paul ve Virginie* çevirisini yapan Emin Sıddık'tır.³⁶⁵ Yazar, “İhtar” başlıklı mukaddimesinde, nasıl bir yöntem ve dil kullanacağını şöyle açıklar:

Avrupa meşahîr-i müellifinden Bernardin de Saint Pierre nam zatın telif-gerdesi olup Paul ve Virginie tesmiye olunan hikâye gayet garip ve kıraata şayan olmakla bu kere kalem-i hata-i ilm-i acizanemle lisan-ı azbû'l-beyan-ı Türkîye ihtisaren nakl ve tercüme ve cüz-be-cüz neşrine karar verilmiştir.

Emin Sıddık, eseri kısaltarak tercüme edeceğini belirttiikten sonra romanın sadece bir tercüme gibi algılanmaması gerektiğini şu ifadelerle dile getirir: “(...) gerçi bu aralık kariha ve tercüme mahsulü olarak riyaz-ı maarife bir nice nihâl gars olunmuş ise de bu eser her iki tarafı okşayarak neş ü nema bulmuş olmakla” (...).³⁶⁶ İsmail Habib Sevük, Emin Sıddık'ın bu ifadeleri “kuru bir tercüme” yapmadığı ve telif ile tercüme'yi birleştirdiğini anlatmak için kullandığını düşünür. İ.H. Sevük, mütercime kısaltmaların yetmediğini ayrıca çıkarmalar da yaptığını belirtir. Böylelikle artık bunun bir tercüme değil, vakaların seyrini gösteren genişçe bir özet niteliğine büründüğünü ifade eder.³⁶⁷ Emin Sıddık'ın ve Osman Senai'nin *Paul ve Virginie*³⁶⁸

³⁶⁴ Akşit Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, ss. 52-53.

³⁶⁵ Bernardin de Saint Pierre, (Müt. Emin Sıddık), “İhtar”, *Paul de Virginie*, (?), İstanbul, 1287, s. 2.

³⁶⁶ Bernardin de Saint Pierre, (Müt. Emin Sıddık), “İhtar”, *Paul de Virginie*, s. 2-3.

³⁶⁷ İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, s. 140-141.

³⁶⁸ Bu eserin ikinci çevirisi 1893'te yapılmıştır ve Osman Senai'ye aittir. Bunun dışında 1930'da Ahmed Hidayet (Kanaat Kütüphanesi), 1937'de A. Kâmi (Hilmi Kitabevi) ve 1939'da Kemal Demiray (Akin Matbaası) tarafından yapılan *Paul ve Virginie* çevirileri de bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kısaltarak çeviri, diğer ikisi ise aynen çeviri olarak nitelendirilmiştir, İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, s. 241.

çevirilerini karşılaştıran Mustafa Nihat Özön, Emin Sıddık'ın çevirisinin *Telemak* çevirisiyle aynı akıbeti yaşadığını düşünür. Eski hikâye geleneğimize ait birçok unsurun romanın içine dâhil edildiğini tespit eden yazar, Emin Sıddık çevirisi için şöyle bir değerlendirme yapar:³⁶⁹

*İlk Paul ve Virginie çevirisinin asıl eserle ilişkisi, yalnız olayı hikâye etmesi yönündendir. Eserin asıl değerini veren ve o basit konulu kitabı ölmez eserler sırasına koyan bölümler kısaltma yapılırken çıkarılmıştır. (...) Buna göre, Paul ve Virginie'yi yabancı bir dilden okumayıp yalnız Türkçesinden okuyanlar için, eser, vahşi bir adada büyüyip seven ve sonunda tam birleşecekleri sırada kendilerini kavuşturacak geminin adaları kıyısında batıp Virginie'nin ve arkasından da Paul'ün ölümünden ibarettir. Bu çeviride dilin (roman dilinin) henüz oluşmakta olduğunu, eski alışkanlıkların (eski nesir geleneğinin getirdiği) kendini göstermekten henüz tamamiyle kurtulmuş bulunmadığını gösteren yerler vardır.*³⁷⁰

Recaizade Mahmut Ekrem'in ilk çevirisi olan *Meprizon*, özetleme yöntemiyle tercüme edilir.³⁷¹ İtalyan edebiyatına ait olan bu eseri mütercim, dil hocasının isteği ile Fransızca çevirisinden tercüme eder. İ. H. Sevük, “kalem tecrübesi” olmayan kişiler için bunun oldukça güç bir iş olduğunu belirtir. Recaizade Mahmut Ekrem'in ilk tercümesinde böyle bir işe kalkışmasını da hocasının “müşkölpesendanesine” bağlar.³⁷² İ. H. Sevük, Recaizade Mahmut Ekrem'in “50 mebhas”tan oluşan kitabın bazı bölümlerinin ancak bir iki sayfa tutacak şekilde tercüme ettiğini dile getirir. Bunun dışında mütercim, eseri ikinci bir dilden yani Fransızcasından almasına rağmen asıl ismi yerine Fransızca tercümesindeki gibi “Mes Prisons” kullanır. Recaizade Mahmut Ekrem'in kendinden önce yapılan tercümelere benzer ağır bir inşa dili ile çeviri yaptığı görülür. İ.H. Sevük, mütercimin tercümede kullandığı dil yüzünden Namık Kemal tarafından eleştirildiğini belirtir. Araştırmacı, Namık Kemal'in öğrencisine yaptığı eleştirileri haklı bulur. Zira romanın o dönemde bile “çekilmez terkiplerle” yazıldığını düşünür. Nitekim Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem'den artık “eski, Acem edalı” terkiplerle dolu bir dili bırakıp daha doğal yazmasını ister.

Ö. Bay Gülveren, 19. yy. Türk edebiyatındaki çeviri faaliyetlerinin genellikle toplumu “aydınlatmak ve geliştirmek” adına, Tanzimat edebiyatının felsefesine uygun

³⁶⁹ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, s. 136.

³⁷⁰ Mustafa Nihat Özön, bu konuyla ilgili şu örnekleri verir: “Bu cihetle hâsıl olan saye-i Tubaya bir misaldir”, “Anfûlbeyan göl”, “Vatan-ı haricindeterk-i dağdağa-i hayat edenler”, “Bu çocuklarda ahlak-ı hasene mintarafillah”. Asıl eserde tek bir kelime olarak geçen “kral” kelimesi bunda “hükümdar-ı fehâmet nişanımız, Nazar-ı haşmetanelerine müsâdîf, Bezl-i inayat-ı maali gayat-ı taccdarilerinden kılığına girerek” şeklinde aktarılmıştır, (Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, s. 136).

³⁷¹ Silvio Pellico, (Müt. Recaizade Mahmut Ekrem), “Mukaddime-i Mütercim”, *Meprizon*, ss. 2-3.

³⁷² İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, s. 284.

bir şekilde didaktik eserler üzerine yoğunlaştığını ifade eder.³⁷³ Amaç fayda sağlamak olunca mütercimlerin “ açıklamaları, uzun uzun betimlemeleri ya da anlaşılmayacak bölümleri yok sayarak özetleme” yöntemini tercih ettiklerini dile getirir. Ayrıca hangi çeşit çeviri yöntemi kullanılırsa kullanılsın metinde farklı kültürel unsurlar söz konusu olunca bunların hemen mütercim tarafından dönüştürülmeye çalışıldığını ya da tamamen yok sayıldığını belirtir. Araştırmacı, *Paul ve Virginie* çevirileri içerisinde Emin Sıddık’ın yaptığı tercümeyle de buna örnek gösterir. Benzer bir şekilde M. Zahit Can da, “kimliğini İslam’la tanımlayan Osmanlı aydını” için ilk dönem çevirilerinde özetleme yönteminin kullanılmasını doğal bir netice olarak görür.³⁷⁴ Osmanlı aydınının amacı en kısa sürede okuyucuyu aydınlatmaktır. Bu amaca hizmet edebilecek en iyi yöntem ise özetlemedir. M. Zahit Can, bu yöntemin üç açıdan işlevsel olabileceğini savunur. Birincisi, hacimli eserlerin kısa sürede hedef okuyucu kitlesine ulaştırabilmek, ikincisi ise okuyucu seviyesidir. Bu dönemin okuyucu kitlesinin konuya olan hâkimiyetinin sınırlı olmasından kaynaklı, sadece metnin fikrinin aktarılmasıdır. Son olarak “erek kitlenin” İslami kimliğinden dolayı toplumsal “normlarla” zıt düşmeme niyetidir.

2.2. MEALEN/TAFSİLEN ÇEVİRİ (MANAYA GÖRE/AÇIKLANARAK)

Mealen çeviride, mütercim dilbilgisi kurallarına göre değil, okuduğundan anladığı şekliyle metinleri tercüme eder. Harfi harfine tercüme edilmeyen eserler yaklaşık anlamlarına denk gelebilecek düzeyde ve metnin ana fikrini bozmadan düzenlenir.

Tanzimat devrinin ilk tercümelerinde daha çok kullanılan yöntemin özetleme yöntemi olduğuna değinmiştik. Zaman içerisinde çeviri işinde deneyim sahibi olmaya başlayan mütercimlerin, dil ve yöntem tercihlerinde farklı yollara yöneldikleri görülür. Bu farklı yöntemler ise yeni bir tartışmayı başlatır. Tercümeler harfiyen mi çevrilmeli, yoksa mealen mi? A. Göktürk, yüzyıllardan beri mütercimin, ya Cicero’nun “ut interpres” diye adlandırdığı “sözcüğü sözcüğüne” çeviriyi, ya da “ut orator” dediği mealen çeviriyi seçtiklerini, bunlardan birinin diğerine karşı olan doğruluğunun

³⁷³ Özlem Bay Gülveren, “XIX. Yüzyıl Paul ve Virginie Çevirileri Üzerine Bir Karşılaştırma”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, cilt: 43, 2018, ss. 127-158.

³⁷⁴ Muhammet Zahit Can, *İdeolojik Çeviri: Tanzimat ve Cumhuriyet Örneğinde*, s. 144.

sürekli savunulduğunu ifade eder.³⁷⁵ Araştırmacı, ilk yöntemi “kaynak metnin biçimsel öğelerinin” değiştirilmeden tercüme edilmesi, ikinci yöntemi ise eserin alındığı ülkenin dilsel yapılarının tercüme metnin diline “anlambilimsel, sözdizimsel, biçimsel işleyişine” uygun hale getirilmesi olarak açıklar.

Hangi yöntemin daha geçerli olduğu tartışmaları Tanzimat aydınını da epeyce meşgul eder. Bu tartışmaları başlatan en önemli isimlerinden biri de Ahmed Mithat Efendi’dir. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi ve matbaasının sahibi olan yazar, telif romanları kadar yaptığı tercümelerle de Türk okuyucusunu roman türüyle tanıştırır. Daha önce de belirttiğimiz gibi yazar, eğitimci kimliğinin verdiği tesirle öncelikle okuyucusuna fayda sağlayacak, toplumun kabullerine uygun eğitici, ibret verici metinleri tercih eder. Amacı doğrultusunda da bir çeviri politikası izler. Halkı bilinçlendirmek isteyen yazar her şeyden önce konuşma diline yakın bir dili tercümelerinde kullanmaya özen gösterir. Ahmed Mithat Efendi, farklı kültürlerle ait metinleri harfi harfine tercüme etmeye karşıdır. Mealen çeviri yöntemini benimseyen yazar, sadece metnin anlamsal boyutuyla da çevrilmesini yeterli bulmaz.

Ahmed Mithat Efendi, tercüme yöntemleriyle ilgili düşüncelerini ilk olarak Paul de Kock’tan Ebuzziya Tevfik’le beraber çevirdiği *Üç Yüzlü Bir Karı* adlı romanının mukaddimesinde dile getirir.³⁷⁶ Çevirinin harfiyen yapılmayacağını dile getiren Ahmed Mithat Efendi, bunun nedenini Fransız şivesini Türkçeye tercüme etmekteki güçlüğü bağlar. Birebir çevirinin kaynak metindeki “letafete” sahip olamayacağına inanan yazar, hatta bu eseri “mealen” bile çevirmediğini belirtir:

Mealen dahi tercüme etmedik çünkü Paul de Kock’un eserinde olan letafeti, rumuzu, nikât Paris’te yaşamış olanlardan mâadâsı bi-hakkın temyiz edemez. Binaenaleyh biz hikâyenin hükmünü Türkçe yeniden kaleme aldık. Aczimizi itiraf ederiz.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi iyi bir mütercim; metni kelime kelime ya da cümle cümle çevirmek yerine metni çevirmesi gerekir. Bunun için her iki dilin de dil işleyişine ve kültür bağlamına hâkim olması şarttır. Ahmed Mithat Efendi’nin Fransız dili ve kültürüyle nasıl tanıştığına bakıldığında; Fransızca’yı Galata’da bir yabancından öğrendiği, kaynak metnin sahibi ülkeye daha önce gitmediği, ülkenin kültürel bağlamını da okuduğu eserlerden tanımaya çalıştığı görülür.³⁷⁷ Kaynak kültürün bağlamından uzak olan Ahmed Mithat Efendi, bu durumun yarattığı güçlükten kurtulmak için kendine göre en uygun tercüme yöntemini belirlemeye

³⁷⁵ Akşit Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, s. 18.

³⁷⁶ Paul de Kock, (Müt. Ahmed Mithat-Ebuzziya Tevfik), “Kariine”, *Üç Yüzlü Bir Karı*, ss. 2-3.

³⁷⁷ H. Harika Durgun, *Ahmed Mithat Efendi ve Edebiyat*, ss. 17-38.

çalışır. Eserin sadece “hükmünü” aldığını belirten yazar, eserin vaka’sına ve müellifin tavrına zarar vermemeye çalışır. Benzer yöntemi *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi* adlı tercümesinde de kullanır.³⁷⁸

(...) Suret-i tercüme “harfiyen” değildir. Zira her lisanın kendisine mahsus bir şivesi olmak itikadında sabit olduğumuzdan harfiyen tercümede inatla güzel lisanımıza Frenk kokusu vermeyi tecviz etmiyoruz. Müellifin Fransızca olarak ifadeye çalıştığı meramı mütercim dâhil Türkçe olarak ifadeye çalışacaktır.

Ahmed Mithat Efendi, harfiyen tercümenin “Osmanlı lisanına Frenk kokusunun sinmesine” izin vereceğini düşünür. Bunu engellemek adına metinlere müdahale etmekten çekinmez, ilaveler ve çıkarmalar yapar. Yazar, kullandığı yöntemin adını ilk olarak *Kamere Âşık* romanının mukaddimesinde dile getirir:³⁷⁹

(...) Bizim öteden beri ittiba etmiş olduğumuz usul iktizasınca bir romanı aynen tercüme edivermek okuyanlar nezdinde o kadar lezzet-i mucib olamaz. Hatta bazı kimselerin böyle tercüme-i aynıye olmak üzere meydana koydukları romanlar bin türlü şikâyetle duçar oldukları hâlde, bizim tercümelerimizin dahi teliflerimiz gibi kari ve karielerimizi memnun etmesine sebep işte böyle aynen tercüme edivermeyip tadilen tercüme edişimizdir.

Fazıl Gökçek’e göre Ahmed Mithat Efendi, kullanacağı yöntemi belirlerken okuyucusunun durumunu ve düzeyini göz önünde bulundurmayı kendine vazife sayar.³⁸⁰ Bu bağlamda *Bilgiç Kız*³⁸¹ eserini orijinal isminden farklı olarak çevirmekte de sakınca görmez. Araştırmacı, böylesi bir değişikliğin sebebini mütercim metinde yaptığı “tadilat”tan kaynaklandığını düşünür. Müellifin romanda öne çıkardığı kahramanı geri plana atan Ahmed Mithat Efendi, bunun yerine başka bir roman kahramanını öne çıkarır ve esere onun adını verir:³⁸²

İsminin tebdilinden maksat hikâye içindeki dört mühim zattan en ehemmi romanın mürettebi tarafından Mülazım Bone olacağı tahayyül edilmiş iken bilakis bilgiçliğine mağrur olan başka bir kızın Mülazım Bone’ye ehemmiyetçe faik görülmesinden naşidir.

Ahmed Mithat Efendi, hemen hemen her çevirisinin mukaddimesinde harfiyen çeviri yöntemine karşı olduğunu vurgular. *Nedamet mi? Heyhat!*’ın mukaddimesinde geniş bir şekilde romanın konusu üzerinde duran yazar, çeviri yöntemi hakkında da ayrıntılı bilgi verir.³⁸³ Kendi çevirilerinin ilgiyle karşılanmasını dili “letafet-resan-ı Osmaniye’nin şivesinden düşürecek soğuk bir hâle koyacak” şekilde yapmadığına

³⁷⁸ Octave Feuillet, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Mütercim”, *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi*, s. 4.

³⁷⁹ Paul de Kock, (Müt. Ahmed Mithat), “Mütercim İfadesi”, *Kamere Âşık*, s. 29.

³⁸⁰ Fazıl Gökçek, *Küllerinden Doğan Anka: Ahmed Mithat Efendi Üzerine Yazılar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 201.

³⁸¹ Hector Malot’un romanının orijinal ismi *Le Lieutenant Bonet* (Mülazım Bonet)’tir.

³⁸² Hector Malot, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Muharir”, *Bilgiç Kız*, s. 2.

³⁸³ Emile Augier, (Müt. Ahmed Mithat), “Mukaddime Makamında Bir Hasbıhal”, *Nedamet mi? Heyhat!*, ss. 8-9.

dayanır. Mütercim, Fransız romanından bir cümleyi ya da bir sayfayı okuduktan sonra ondan ne anlıyorsa “müstakilen yani yeniden Osmanlıca” yazdığını ifade eder. Ona göre tercüme “re’sen Osmanlıca” yazılmış gibidir.

Şeytānkaya Tılsımı adlı romanı Fransızca bir hikâyeden yararlanarak tercüme ettiğini ifade eden Ahmed Mithat Efendi, böylelikle roman türünü daha geniş bir okuyucu kitlesine tanıtmak ister.³⁸⁴

Mustafa Nihat Özön, Ahmed Mithat Efendi’nin izlediği çeviri politikasıyla tercümede kendine özgü bir çığır açtığını belirtir.³⁸⁵ Mealen yöntemini tercih etmiş olmasını onun okuyucusunun psikolojisini çok iyi bildiğine bir delildir. Yoksa onun seçmiş olduğu yöntem, telif eser yazmaktan aslında daha zordur. Mustafa Nihat Özön’e göre aslına sadık kalabilmek için metni göz önünde bulundurmak Ahmed Mithat Efendi gibi önündeki kâğıda “imgelem ve fantezisini çabuk çabuk dökebilen” bir yazar için oldukça güç bir tercihtir.

Ahmed Mithat Efendi, tercümelerinde kullandığı yöntem dolayısıyla edebiyat tarihçileri tarafından çokça eleştirilmiştir. A. H. Tanpınar, onun çevirilere olan yaklaşımını oldukça “sathi” bulur.³⁸⁶ Tanpınar, Ahmed Mithat Efendi’nin “hazmı düşünmeden yiyen bir dev”e, “şimdi sömürdüğünü biraz sonra okurlarına dağıtan bir su terazisi”ne benzetir. Işın Bengi Öner, bunun büyük bir suçlama olduğunu ve geçerliliğinin araştırılması gerektiğini savunur.³⁸⁷ I. Bengi Öner’e göre Tanpınar’ın tercümeleri “sathi” bulmasının sebebi, Ahmed Mithat Efendi’nin harfiyen tercüme tekniğine karşı olmasıdır. Öner, tercümelerin söylendiğinin aksine “sathi” olmadığını hatta izlediği yöntemle bu yolda “en bilinçli hareket eden” mütercimin Ahmed Mithat Efendi olduğunu düşünür. Araştırmacı, bu düşüncesini Saliha Parker’in “Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler: Çoğul-Dizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”³⁸⁸ adlı makalesindeki görüşleriyle destekler. Parker, çoğul-dizge kuramı çerçevesinde incelediği Tanzimat çevirileri içerisinde iki farklı kutbun olduğunu belirtir. Bunlardan ilki kaynak metnin alındığı edebiyatın kültürel-dilsel bağlamı ön plana alarak yapılan çeviriler ki bunlar “yeterli” çeviri olarak adlandırılır.

³⁸⁴ (İmzasız), (Müt. Ahmed Mithat), “İfade”, *Şeytānkaya Tılsımı*, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1307, s. 2.

³⁸⁵ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, s. 223.

³⁸⁶ Ahmed Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, ss. 452-453.

³⁸⁷ Işın Bengi Öner, *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1999, ss. 72-73.

³⁸⁸ Saliha Parker, “Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler: Çoğul-Dizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, (Çev. Ali Tükel), s. 40. (Erişim tarihi: 20.09.2019) https://demirciogluemal.files.wordpress.com/2017/02/paker_tanzimat4.pdf

İkincisi ise metnin çevrildiği dilin kültürel ve dilsel bağlamının ön plana alındığı “kabul edilebilir” çeviri olarak nitelendirilir. Bu çeviri normları içerisinde Parker, Ahmed Mithat Efendi’nin tercümelerini “aşırı kabul edilebilir” olarak değerlendirir. Bunun nedenini ise yazarın yaptığı ilaveler ve çıkarmalarla çevirilerinin orijinallerinden farksız hale gelmesine bağlar.

Asitâneli Rıfat ile Girit Kandiyeli Ali Refik’in beraber çevirdikleri *Aretos yani Sevda* romanında, tercüme tekniği olarak yine mealen yöntemi kullanılmıştır.³⁸⁹ Romanın mukaddimesinde, bu eseri ötenden beri beğendiklerini fakat eserin güzel ve ince manasının ancak aslındaki dilde yani Yunancada bulunduğunu belirtir ve söz konusu ülkenin “anlayış tarzının” Osmanlılarda olmaması sebebiyle eseri tercüme etmekte zorlandıklarını ifade ederler. Bu yüzden “mıhr-i talim-i üstadandan” aldıkları eğitim vasıtasıyla ancak romanı soğuk bir havayla Osmanlıcaya çevirebildiklerini dile getirirler.

Mahmut Şevket, *Manon Lesko* adlı romanda kullanacağı tercüme tekniği yüzünden eleştirilere maruz kalacağından emindir.³⁹⁰ Bundan ötürü romana yazdığı mukaddimede, gelecek eleştirilere cevap verme ihtiyacı duyar. Tercümede kendi “usûl-i ifade”sini kullanacağına değinen mütercim, bunun daha münasip olacağına inanır. Bu seçimini tasvip etmeyeceklere ise “Başkası beğenmeyecekmiş! Beğenmeyebilir a!! Bendeniz iktidarımın haricinde olduğunu bildiğim halde *Manon Lesko* hikayesini işte tercüme ettim. Kendilerinde iktidar hissedenler daha iyisini tercüme edebilirler.” şeklinde cevap verir. Mahmut Şevket’in ifadelerinden harfiyen bir tercüme kaleme almadığı anlaşılmaktadır. Zira yazar, önceleri roman için hata ve sevap cetveli hazırlamak ister. Lakin böyle bir şey yapmaya kalkıştığında romanın hacmi kadar bir kitabın yazılması gerektiğini ifade eder.

İlk çevirisinin metin seçiminde kendisine Ahmed Mithat Efendi’yi örnek alan Halit Ziya, kullanacağı yöntemde de yine yazarın izinden gitmeye çalışır. *Demirhane Müdürü* adlı romanın mukaddimesinde “Bizce harfiyen değilse de hiçbir tafsilat kaybedilmemiştir” diyerek tercümede ilk olarak kullanacağı yöntemi açıklar.³⁹¹ İfadelerinin eksikliğinin de bilicinde olan mütercim, bundan dolayı okuyucusundan af diler. Halit Ziya, bu çevirinden beş yıl sonra tercüme ettiği *Esrar-ı Serendip*’in

³⁸⁹ İmzasız, (Müt. Asitâneli Rıfat ve Girit Kandiyeli Ali Refik), “Mukaddime: Elhamdülillah”, *Aretos yani Sevda* İstanbul, 1298, s. 3-4.

³⁹⁰ Abbé Prévost, (Müt. Mahmut Şevket), “İfade”, *Manon Lesko*, Mekteb-i Sanayii Matbaası, İstanbul, 1297, s. 244.

³⁹¹ Georges Ohnet, (Müt. Halid Ziya), “Bir İki Söz”, *Demirhane Müdürü*, s. 3.

mukaddimesinde ise bu defa metne müdahale ettiğini açıklar.³⁹² Mütercim, İngilizlerin yönetiminde bulunan Serendip Adası'nın ahvalini anlatan bu kitabı oldukça eğlenceli ve faydalı bulur. Ardından nasıl bir çeviri yöntemi kullanacağına değinir: "(...) erbab-ı mütalaaya muris-i kelâl olmamak için tafsilat zâidesini terk ile en lüzumlu yerlerini tercüme ve bazı izahat-ı lazıma derç ve ilave ederek *Esrar-ı Serendip* namı ile neşre cüret eyledim".

Ahmed İhsan, daha çok fenni roman tercümeleriyle tanınmış bir mütercimdir. Yaptığı tercümelerin mukaddimeleri incelendiğinde genellikle kullandığı tekniklere değinmediği görülür. Ancak ilk neşrettiği çevirilerinde, kısa da olsa kullandığı yöntemle ilgili bilgi verir. Etienne Enol ve Lui Juisi'nin ortak eseri olan *Bir Serseri* adlı tercümesini harfiyen yapmayacağını belirtir:³⁹³

Şafak namıyla neşrettiğimiz risaleye tefrika olarak derç olunmakta olan romanın iptidasında beyan ettiğim üzere mümkün olduğu mertebe-i şivemizden ayrılmamaya gayret edeceğim. Binaenaleyh tercüme harfiyen değildir. Niyetim bu gibi daha birkaç âsârı lisanımıza nakletmek olduğundan arzum hatalarımı setreder zannederim.

Yazarın ilk çevirim dediği ancak tercüme edildikten dokuz sene sonra yayımladığı *Hermin'in* mukaddimesinde esere orijinal adını neden vermediğini açıklar: "Aslındaki ismi ise *Bilinmeyen Şey* olduğu halde Türkçede bu namın haiz-i letafet olmamasından nâşî esas hikâyenin kahramanı olan kızın ismi ile tevsîm eylemeyi zaman-ı tercümede muvaffak görmüştüm, şimdi o eski kararı da bozmadım."³⁹⁴

Dikkat edilecek olursa bu çeviriler fenni roman türünde değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi mütercimler fenni romanların muhtevasıyla ilgili bir kaygı yaşamazlar. Bundan ötürü eserler üzerinde çok fazla ilaveler ve çıkarmalara ihtiyaç duymadıkları görülür. Dolayısıyla fenni romanları tercüme edenler, çeviri yöntemleriyle ilgili tartışmalara katılmayı ve bunlarla ilgili fikirlerini mukaddimelerinde ifade etmeyi pek tercih etmemişlerdir.

Harfiyen bir tercüme yapmayacağını *Bir Mahkûmun Son Günü* adlı çevirisinin mukaddimesinde dile getiren Ali Nihad'ın bu tercihi ile ilgili gerekçesi diğer mütercimlere göre biraz farklılık gösterir.³⁹⁵ Romanı harfiyen çevirerek Fransızcaya

³⁹² Louis Jacolliot, (Müt. Halid Ziya), "Mukaddime", *Esrar-ı Serendip*, s. 2.

³⁹³ Etienne Enol-Loui Juisi, (Müt. Ahmed İhsan), "Birkaç Söz", *Bir Serseri*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1303, s. 2.

³⁹⁴ Alexandre Dumas (Fils), (Müt. Ahmed İhsan), "İfade", s. 6.

³⁹⁵ Victor Hugo, (Müt. Ali Nihad), "İfade-i Mütercim", *Bir Mahkûmun Son Günü*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1303, s. 3.

aşına olan “zevatta mahsus gibi bir hale” getirmeyeceğini çünkü onların zaten eseri Fransızcasını okuyarak yararlandıklarını ifade eder. Mütercimın böylesi bir yöntemi tercih etmesinden maksadı bu lisanı bilmeyenlerin de romanın muhtevâsından istifade etmelerini sağlamaktır. Bu yüzden romanı “cümlelerin manalarını tağyir etmeksizin letafetlerine helal getirmeden ilavesizce” tercüme edeceğini belirtir. Bununla birlikte Ali Nihad, metnin bazı yerlerinde geçen uygunsuz argo ifadeleri çıkartacağını belirtir:

(...) Fakat bu romanda argo tesmiye edilen -bir kaide tahtında bulunmadığı hasbiyle- lisanımıza nakl ü tercümesi gayr-ı kabil bir lisan bulunduğundan manalarının Victor Hugo tarafından iş'ar olunan kısmı aynen tercüme olunup iş'ar olunmayan kısmı diğeri dahi muamma halleder gibi mevkiine göre manası aranılarak tercüme olunmuştur.

Çevirisinin gençlere örnek olmasını isteyen Süleyman Nutku, *Mühendisin Refiki'ni* tercüme ederken buna yönelik eklemeler ve çıkarmalar yapar.³⁹⁶ Bahriye zabitlerinin vasıflarını anlatan çevirisinde, roman kahramanlarının adlarını Osmanlı devletinin önemli denizcilerinin isimleriyle değiştirir:

Bu eserin kırâatı nev-residegan-ı vatana münhasır olduğundan bazı noktalarında tayy [ve] tebdile lüzum görülmüş ve alelhusûs misal makamında irâd olunan İngiltere eâzım-ı esâmîsine bedel eâzım-ı bahriyemizden mesela Barbaros Hayreddin ve Kılıç Ali ve Piyale Paşa gibi zevatın yazılması tensib olunmuştur.

Mütercim, böylelikle gençlerin mesleklerinde kendilerine örnek alacakları kişilerin yabancı bir kültürün mümessilleri olmasının önüne geçer.

1304/1887’de konusunu tarihi bir olaydan alan *Borjialar* romanını tercüme eden Ahmet Rasim, metinde yer yer değişiklikler yaptığını belirtir.³⁹⁷ Mütercim, romanın yazarı Léo Takxil’in anlattığı bazı hikâyeleri uygunsuz bulur. Romana ismini veren Borjia, Vatikan’da sesini duyurmuş bir papadır. Bu papa menfaati uğruna halka zarar veren, Türklere “vahşi, barbar” diyen, kendini Hz. İsa’nın vekili olarak tanıtan birisidir. Ahmet Rasim, yaptığı değişikliklerle papazın işlediği cinayetleri ve yaptığı kötülükleri daha ayrıntılı bir şekilde anlatmaya çalışır. Böylelikle okuyucusuna cahil insanların yaptığı türlü türlü kötülüklerin sonuçlarının neler olabileceğini göstermek ister.³⁹⁸

Söz konusu okuyucu kitlesi genç öğrenciler olunca benzer hassasiyeti Ahmed Medhi de gösterir ve eseri harfiyen tercüme etmez. *Safvet Yahut Genç Çiftçi* adlı romanın mukaddimesinde mütercim, “Ahlak ve adat-ı milliyemiz nazar-ı dikkate

³⁹⁶ Henri Liard, (Süleyman Nutku), “İfade-i Mahsusa”, *Mühendisin Refiki*, ss. 3-4.

³⁹⁷ Léo, Takxil, (Müt (Ahmed Rasim), “Mukaddime-i Mütalaat”, *Borjialar*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1304, ss. 2-3.

³⁹⁸ Léo, Takxil, (Müt (Ahmed Rasim), “Mukaddime-i Mütalaat”, *Borjialar*, s. 3.

alınarak Fransızcasından” çevirdiği eserin aslıyla arasında çok farklılığın bulunduğunu belirtir. Romanın orijinalinin Fransa’da yalnızca ziraat okullarındaki öğrencilere yönelik olduğunu ifade eden mütercim, kendi yaptığı tercümeyle beraber eserin artık ilkokul son sınıflarıyla ortaokul öğrencileri için de uygun hale geldiğini düşünür. Hatta yaptığı değişikliklerle romanın herkese hitap edebileceğine inanır.³⁹⁹ Genel bir okuyucu kitlesine ulaşmak için eser üzerinde her türlü değişikliği yapmaktan çekinmeyen Ahmed Mehdi, özellikle gençlerin kötü etkilenebileceği ibarelerin tercümelerde olduğu gibi kullanılmasına karşıdır. Daha önce çocuklar için Fransızcadan tercüme edilen *Küçük Henri* ve *Robenson* gibi romanların var olmasına karşın Küçük Henri’nin üslubunun bugünkü “şive-i ifademiz”e uygun olmadığını düşünen mütercim, *Robenson* romanının ise çocuklar tarafından zevkle okunacak tarzda yazılmadığına vurgu yapar. Çocukların daima hikâye tarzında yazılmış kitapları seve seve okuduklarını bunun sonucunda güzel sözler öğrenip bazen benzerini bile kendilerinin üretebildiklerini dile getirir. Ahmed Medhi bu hususları göz önünde bulundurarak tercümesini “mümkün olabildiği kadar sade tarz ifade-i iltizam ederek” yapar.

Mehmet Rüşdü, *Amerika Fezeyânı* adlı romanın bir “tasavvur” olmadığını belirtir. Eseri, 1890 yılına özel olarak Paris’te basılan “Almanak du Volör”den “iktibas” ederek tercüme ettiğini ifade eder.⁴⁰⁰

Peter Şamil’in Sergüzeşt-i Garibi Yahut Gölgesini Satan Adam adlı romanı tercüme eden S. Vehbi, mealen çeviri yöntemini kullanacağını mukaddimesinde açıklar.⁴⁰¹ Almanların romanlarını ahlaka ve hikmete daha uygun bulan S. Vehbi yine de Almanlar haricindekileri üzmemekten başka işe yaramayacağına inandığı ve asıl konu dışında kalan açıklamaları romandan çıkarır. Söz konusu açıklamaların okuyucuyu yorduğuna inanan S. Vehbi, bunun için romanı harfiyen değil, mealen tercüme ettiğini ifade eder. Bu açıklamaların çok fazla olmadığını belirten mütercim, bunun karşılık romanın aslında “muğlak görülen bazı yerleri”n “izahen tafsil” edildiğini dile getirir.

İsmail Hakkı, *İki Hakikat* adlı romanı Avrupa’dan iktibas ederek aldığını mukaddimesinde belirtir.⁴⁰² Mütercim, müellif adına yer vermediği tercümesini daha önce yaptığını, o dönemde ise âşık olduğu için çok mutlu olduğunu dile getirir.

³⁹⁹ (İmzasız), (Ahmed Medhi), “Birkaç Söz”, *Safvet Yahut Genç Çiftçi*, ss. 6-7.

⁴⁰⁰ (İmzasız), (Müt. Mehmet Rüşdü), “İfade-i Mahsusa”, *Amerika Fezeyânı*, Kaspar Matbaas’ı, İstanbul, 1307, s. 2.

⁴⁰¹ Albert de Chamisso, (Müt. S. Vehbi), “Akvâm-ı Muhtelifeye Mensup Edebiyat-ı Hayaliye Numuneleri”, *Peter Şamil’in Sergüzeşt-i Garibi Yahut Gölgesini Satan Adam*, (Müt. S. Vehbi), Karabet Matbaası, İstanbul, 1308, s. 4.

⁴⁰² (İmzasız), (Müt. İsmail Hakkı), “Ahmed Rasim’e Bir İfade”, *İki Hakikat*, İstanbul, 1311, s. 6.

Hayatının mesut olduğu nadir zamanlarında yazdđı bu tercümeyi oldukça kıymetli bulur. Mütercim, mutlu zamanlarının yadigârı olarak tanıttđı romanı, kendi yazmış gibi sunması dikkat çekicidir.

2.3. HARFİYEN ÇEVİRİ (AYNEN ÇEVİRİ)

Harfiyen tercüme, eserin aslına sadık kalarak yapılan çeviri yöntemidir. Daha önce mealen çeviri yöntemi ile harfiyen tercüme yöntemini savunanlar arasında bir tartışmanın süre geldiğine değinmiştik. Bu tartışmada harfiyen tercümeyi savunanların başında Şemseddin Sami gelir. Çevirilerinin mukaddimelerinde yaşanan dil problemlerine ve kullandđı yönteme değinen mütercim, ilk olarak düşüncelerini *Sefiller* tercümesinde dile getirir. Mütercim, çeviride yaşanan zorlukların sebebini Osmanlı lisanının yetersizliğine bağlar:⁴⁰³

Böyle bir eserin lisanımızda bulunmaması ve vatandaşlarımızın böyle bir istifade-i azimeden mahrum kalması tecvîz olunamayacağından, her ne kadar ki bu kitap fevkalade bir belagatle yazılıp, her bir kelimesinde binlerce nükât-ı hikmet-âmiş bulunduğundan – alelhusus lisanımızın elan taayyün etmeyip, müphem bir surette kullanılmakta olan kelimat ve tabiratıyla – tercümesinin pek müşkil ve iktidarımın pek kasır u nakıs olduğunu biliyor isem de, arzu-yı hizmet âdem-i iktidarım ile galebe etmekle, tercümesine ictisâr ettim.

Şemseddin Sami, tercüme yöntemiyle ilgili en kapsamlı bilgiyi Daniel Defoe'den çevirdiği *Robenson*'un mukaddimesinde verir.⁴⁰⁴ Mütercim, tercümelerinde iki noktanın önemine vurgu yapar. Birincisi sade dille yazmak, ikicisi ise eserin aslına sadık kalmaktır. İkinci noktanın bazı kişiler tarafından lisana halel getireceği korkusundan karşı çıkıldđına değinen Şemseddin Sami, aksine eserin aslına sadık kalmanın Türkçeyi ıslah edeceğine inanır. Mütercim, Avrupa dilleriyle kendi dilimiz arasında tercümeyi zorlaştıran iki farklı unsur olduğuna işaret eder. Bunları “lafzî ve manevî” olmak üzere değerlendirir. “Lafzî” yönü sözü oluşturan cümleleri ve cümleyi meydana getiren kelimelerin sunumu ve yazılışıdır. Şemseddin Sami'ye göre yazı yazarken bu kurallara uymamak mümkün değilse bile elden geldiği kadarıyla sözü “girişlikten” arındırarak, cümleleri kısa keserek ve “suret-i ifadeyi şive-i kitabeden” kurtararak konuşma diline yakınlaştırmak gerekir. Böylelikle metnin alındığı dil ile kendi lisanımız arasındaki fark kısmi de olsa ortadan kalkacak ve bununla beraber dilimiz daha sadeleşmiş ve güzelleşmiş olacaktır. Şemseddin Sami, tercüme etmedeki

⁴⁰³ Victor Hugo-Marie Comte, (Müt. Şemseddin Sami), “Bir İki Söz”, *Sefiller*, s.3.

⁴⁰⁴ Daniel Defoe, (Müt. Şemseddin Sami), “İfade-i Mütercim”, *Robenson*, ss. 3-4.

“manevi” zorluğun ise Avrupa yazarlarıyla bizim yazar ve şairlerimiz arasındaki düşünce yapısındaki farktan kaynaklandığına inanır. Batı edebiyatındaki yeni fikirleri “köhne tarz-ı münşiyâne ile ifade”etmenin imkânsızlığına değinen mütercim, ilk bakışta böylesi bir değişikliğin garip görünebileceğini ancak daha sonra “göz ve kulağın” alışmasıyla bu tarzın da sevilleceğini düşünür. Ona göre dilin ve düşünce yapısının “ıslahı”na hizmet edecek en önemli unsurlar tercümelerdir. Bu yüzden çocuklar için yazılmış bu romanı onların anlayacağı bir dille tercüme etmek “zaruri” bir görevdir. Bunun yanı sıra Fransızca öğrenenler için de bu tarz bir tercüme kolaylık sağlayacaktır. Şemseddin Sami, bütün bu zorlukları göz önünde bulundurduğunu ve tercümesini mümkün mertebe aslına uygun şekilde yaptığını dile getirir.

Şemseddin Sami, benimsediği bu çeviri yöntemi sebebiyle eleştirilere maruz kalmıştır. Zeynep Kerman, Şemseddin Sami’nin *Sefiller* çevirisinin daha yayımlanmadan tenkide uğradığını belirtir:⁴⁰⁵

Şemseddin Sami’nin bu tercümesi daha kitap haline gelmeden tenkitlere uğramıştır. Bilhassa mütercimin metne sadık kalması yüzünden doğan şivesizlikler hücum konusu olmuştur. Vakit gazetesine Paris’ten gönderilen imzasız bir mektupta tercüme ‘bir Türkçe ki Victor Hugo görse kendi eserindeki Misérabe’ları unutup bu tercüme-i çıkarana hey misérable deyü izhar-ı tehevür-i bî-ihiyar eder idi. Mevlâ bu tercüme-i eâcib- cümeli madame’l-hayât şâir-i müşârinileyhin nazar-ı ıtlâına erıştirmesin” şeklinde tenkit edilir”.

Yusuf Kamil Paşa’nın *Tercüme-i Telemak* çevirisinden on sekiz yıl sonra Ahmed Vefik Paşa, eseri tekrar tercüme eder. İlk tercümenin dilinden hoşnut olmadığı anlaşılan mütercim, kendi tercümesinin her ibaresinin “lezzeti anlaşılacak derecede kelime kelime gayet açık” ve güzel bir surette yapıldığını dile getirir. Romanın ilk tercümesinin özet şeklinde yapılmasını dilin yetersizliğine bağlayanlara da mukaddimesinden cevap verir:⁴⁰⁶

Mütalaasına rağbet edenler bir yeni zeminde kitabet öğrenip Türkçenin vüs’atını anlarlar zira bin sene içinde şöhret bulan birinci derecede makbul ve kârname roman kitaplarından Elfû’l-Leyle, Hümayunname; Gil Blas, Candide, Pol ve Virjin; Heloisé, Korin Mopra, Robenson, Tom Conz, Tristam Şanti, Gülüver, Gaymanring, Mohikan, Werther, Donkişot, Dekameron gibi birer zemin-i mahsusada yazılmış müellifatin aynıyla tercümeleri hep birer vadide tarz-ı nevin-i kitabettir her birinde sarf-ı Osmanlı lisanına yaraşıp lezzet vermiştir.

Ahmed Vefik ve Yusuf Kamil Paşa’nın yaptığı *Telemak* çevirilerini karşılaştıran Mustafa Nihat Özön, Kamil Paşa’nın yaptığı çeviriyi “eski nesrin seci

⁴⁰⁵ Zeynep Kerman, Kerman, 1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo’dan Türkçeye Yapılan Tercümeler Üzerinde Bir Araştırma, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 354.

⁴⁰⁶ Fénelon, (Müt. Ahmed Vefik Paşa), “Mukaddime”, *Tercüme-i Telemak*, ss. 2-3.

derdinden aslında olmayan fikirler eklenerek ya da action'a önem veren bir bakış açısının seçtiği yerlerin aktarılmasıyla oldukça sakat" bulur.⁴⁰⁷ İkincisinin ise "aslına uygun olarak çevrilmeye çalışılmış olmasına karşın zevksizliği"nin ortada olduğunu düşünür. Burada yine harfiyen tercümelerin estetik zevke zarar verdiği görülür.

Selanikli Tevfik, Victor Hugo'dan tercüme ettiği *Klod Gö yani Obur Klod*'un mukaddimesinde, romanı tercüme ettiği sıralarda Menemenlizade Tahir Efendi'nin de *Gayret* risalesinde bu eseri yayımlamaya başladığını belirtir.⁴⁰⁸ Selanikli Tevfik, okur sayısının sınırlı olduğu bir zamanda aynı tercümeyi yapmanın okuyucuyu bezdireceğini bildiği halde yine de romanı tercüme etmekten vazgeçmez. Aynı tercümeyi aynı tarihlerde yayımlamanın "beyhude" bir iş gibi görünmesine karşın emeğinin boşa gitmemesi adına tercümesinin bir an önce basılmasını yayıncısından ister. Selanikli Tevfik'in amacı, Victor Hugo'nun eserini iki "mütercimim kaleminden", iki ayrı "âyine-i efkârdan lisanımıza inikâs eylemiş" haliyle okuyucuya sunmaktır. Böylelikle Fransız dilini bilenler asıl metinle tercümeler arasında bir karşılaştırma yapılabilecek ve en uygun çeviriyi kimin yaptığını değerlendirebileceklerdir. Selanikli Tevfik, tercümesinde kullanacağı yöntemi "Haşiye" bölümünde zikreder.⁴⁰⁹ Burada yine Menemelizade Tahir Bey'in tercümesinde kullandığı yönteme bir gönderme yaparak kendisinin başka bir yol izleyeceğini belirtir. Menemenlizade Tahir Bey'in çevirisinin mukaddimesinde romanın "ahlak ve efkâr-ı milliyemize tevaful eden yerlerinin" tercüme edilmemesi gerektiği yönündeki düşüncelerine karşılık, Selanikli Tevfik eserin hiçbir yerine dokunulmadan aynen tercüme edilmesi gerektiğini savunur. Zira ona göre "kitap zaten miyanında intişar ettiği kavim için değil, ebnâ-yı beşerden bir biçarenin sergüzeşt-i musibet mealini âlem-i insaniyete i'lam için yazılmıştır." Bunun için "içinde âdâtımıza tevaful eden etmeyen" düşüncelerin kabul edilmesi ya da reddedilmesi mütercimnin tasarrufunda olmamalıdır.

Tercümesinin orijinal metne her açıdan uygun olması için titiz davranan mütercimlerden birisi de Mehmet Hilmi'dir. *Paris Batakhaneleri* adlı romanı tercüme etmeye karar verdikten sonra, metnin aslının yayımlandığı Paris'teki matbaaya telgrafla ulaşmaya çalışır.⁴¹⁰ Böylelikle başta kitapta yer alan resimler olmak üzere

⁴⁰⁷ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, s. 122.

⁴⁰⁸ Victor Hugo, (Müt. Selanikli Tevfik), "İfade-i Mütercim", *Klod Gö yani Obur Klod*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1303, s. 3-4.

⁴⁰⁹ Victor Hugo, (Müt. Selanikli Tevfik), "Haşiye", *Klod Gö yani Obur Klod*, s. 6.

⁴¹⁰ Xaviere de Montépin, (Müt. Mehmet Hilmi), "Mukaddime", *Paris Batakhaneleri*, ss. 2-3.

aslına benzer bir tercümeyi gerçekleştirmek ister. Mütercim, bu yöntem sayesinde çeviriye olan rağbetin artacağına inanır.

Ahmed Ata, Alexandre Dumas'ın eseri olan *Kadınlar Muharebesi*'ni “aslındaki letafetin” kaybolmaması adına harfîyen tercüme edeceğini mukaddimesinde dile getirir. Metinde tesadüf edilebilecek hatalarından dolayı okuyucusundan affını ister.⁴¹¹

Sergüzeşt-i Gil Blas'ı tercüme eden İstapan, mukaddimesinde tercümelerde yaşanan dil problemleri üzerinde durur.⁴¹² Mütercimin dert yandığı en önemli başlık, çeviri yapmak isteyen Osmanlı aydınının başvuracağı Fransızcandan Türkçeye yapılmış bir sözlüğün bulunmamasıdır. Elde bulunan sözlüklerin Fransızlara Türkçeyi öğretmek için hazırlandığını belirten İstapan, bu esere fiiller ve kipler bilinmedikçe başvurulamayacağını, dolayısıyla çevirilerde karşılaşılan kelimelerin meallerini bulmanın oldukça zor olduğunu vurgular. Eseri Türkçeye harfîyen tercüme edeceğini ifade eden İstapan, yaşanan probleme kendince bir çözüm yolu bulur:

İşbu kitabın karşılıklı sahifeleri ikiye taksim edilip birinci sahifenin nısf-ı fesahat ve talâkat-ı lisan cihetinde misli nadir âsâr-ı meşhureden mâdud ve karine-i müstelzim inşirah olur nice kısas-ı pür ibarî cami olan Sergüzeşt-i Gill Blas nam-ı eserin Fransızca metnini ve ikinci sahifenin nısfı şive-i lisan-ı belagat-ı risan Osmaniye tevfikân metin-i Fransaviyenin Türkçeye nakl ve tercümesini ve bir iki sahifenin nısf-ı diğerleri kâffe-i kelimat-ı Fransaviyenin vâhiden b'ad-ı vahiden harfîyen Türkçeye tercümesini havi olup bunlardan başka eser-i mezkurede mûnderiç-i kâffe-i ef'âlin masdar ve sıgarlarını numara ve sırasıyla gösterir bir cetvel-i mahsus dahi tertip ve tazim edilmiştir.

Kitabın sayfaları karşılıklı gelecek şekilde Fransızca ve Osmanlıca metni beraber vermeyi tercih eden İstapan, tercümesinde tereddüt yaşadığı kelimelerin sözlük anlamlarını sayfaların altında yer alan dipnotlarda verir. Mütercim, yaptığı düzenlemeyle okuyucunun kazanımlarının neler olacağını açıklar. Örneğin daha önce bir sözlük aracılığıyla düzenlenen bu tercüme sayesinde okuyucu kütüphanesine başvurmadan “her bir kelimenin ayrı ayrı kuvvet ve manasını” anlayacaktır. Türk dilinin şivesine uygun gelecek şekilde tertip edilen tercümeyi okuyanlar Fransız diline “mahsus olan birtakım ıslahatı” da net bir şekilde görebileceklerdir.

“Bir dereceye kadar lisanımızın şivesine dökmeye cehd ettiğim halde aslındaki letafet ve nüktelerini dahi mümkün mertebe kaybetmemeğe çalıştım” diyen Ahmed

⁴¹¹ Alexandre Dumas, (Müt. Ahmed Ata), “Birkaç Söz”, *Kadınlar Muharebesi*, Matbaa-i Esad, İstanbul, 1298, s. 3.

⁴¹² Le Sage, (Müt. İstapan), “Mukaddime-i Mütercim”, *Sergüzeşt-i Gil Blas*, ss. 36-37.

Suphi, *Esrar-ı Saray-ı Kralî* adlı çevirisini aslına uygun bir şekilde tercüme etmeye çalışır.⁴¹³

Edibzade Asaf Şerefeddin, *Nesis veyahut Bir Muhtazırın Dem-i Âhiri* adlı romanı “üslub-ı beyandaki aczi”ni tecrübe etmek için yazdığını belirtir.⁴¹⁴ Daha önce kendi eserleri olan *Netice-i Te’âmî* ve *Timsali Aşk* gibi romanları yazmışsa da bunları “kalem tecrübesi” için yeterli bulmaz. Edibzade Asaf Şerefeddin, eserlerini kötü de yazmadığını belirtir. Ona göre yazdığı romanlar, evrenin bilgisini taşıyan tecrübelerin en mahremine şahit olmuş, yüksek fikirlere sahip bir kişinin meydana getirdiği “mahsül”lerdir. Edibzade Asaf Şerefeddin, *Nesis veyahut Bir Muhtazırın Dem-i Âhiri* romanını tercüme ederken kalbinde iki farklı duygunun belirdiğini ifade eder. Bunlardan biri üzüntüden ikincisi ise sevinçtendir. Üzüntüsü, tercüme kalkıştığı romanı aslına uygun bir şekilde Türkçeye çevirebilmek kabiliyetine sahip olamadığındandır. Fransızlara “her şey yerinde” sözünün haksızlığını gösterebilecek kudret sahipleri mevcutken, tercümenin kendisi gibi “bî-iktidarın kuvve-i kalemiyesine” kalmasını üzücü bulur. Mütercimi sevindiren duygu ise böylesi önemli bir eseri lisanımıza kazandırmanın verdiği mutluluktan ileri gelir.

Mehmet Halim, *Mezleka-i Hayat* romanını tercüme ederken aslındaki zevk ve estetiği yakalamayacağını farkındandır.⁴¹⁵ Buna rağmen “maksattan harca çıkılmadan metn-i esere fazla mütalaat ilave etme”den harfiyen tercümesini özenle yapacağını belirtir. Harfiyen tercümenin getirdiği anlamsal eşdeğerlilik sorununa Mehmet Halim’in mukaddimesinde kısaca değindiği de görülür. Mütercim, romanda “tavan arası” diye çevrilen “mansard” kelimesinin “çatı odası tabiri” ile ifade etmek gerektiğini, fakat söz konusu ifadenin belirtilen yer için anlamsal olarak uygun düşmediğini, bunun için de bu ibareyi aynen kullanmadığını dile getirir.

İsmail Hakkı, *Rafael* romanını tercüme etmeyi hiç düşünmediğini, çünkü “şöhreti kâinata” yayılmış böyle bir eseri tercüme etmeye cesaretinin olmadığını belirtir.⁴¹⁶ Mütercimin kendini yetersiz hissetmesinin nedeni, romanın üslubundaki şairanelik ve tasvirlerindeki güzellikleri birebir yansıtamayacağı kaygısından ileri gelir. Zira İsmail Hakkı’ya göre Lamartine’in bu eseri yazma amacı, üslubunun

⁴¹³ Xavier de Montépin, (Müt. Ahmet Suphi), “İfade-i Meram”, *Esrar-ı Saray-ı Kralî*, s. 2.

⁴¹⁴ François Coppée, (Müt. Edibzade Asaf Şerefeddin), “İfade-i Meram”, *Nesis veyahut Bir Muhtazırın Dem-i Âhiri*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1308, s. 5.

⁴¹⁵ Jules Claretie, (Müt. Mehmet Halim), “Mukaddime”, *Mezleka-i Hayat*, (Müt. Mehmet Halim), Şirket-i Sahafiye Matbaası, İstanbul, 1311, s. 2.

⁴¹⁶ Lamartine, (Müt. İsmail Hakkı), “Uşşâkîzade Halid Ziya Bey’e Mütercimin İfadesi”, *Rafael*, s. 9-10.

kudretini ispat içindir. Bunu doğruluğunu görebilmek için okuyucunun eserin aslından okumalarının daha faydalı olacağını düşünür. Fakat bu faydadan daha önemlisi, edebiyatımızın böylesi kıymetli bir eserden mahrum kalmaması noktasıdır. İsmail Hakkı, bu noktadan hareketle romanı tercümeyle kalktığını ve tercümesini yaparken de mümkün olduğu kadar cümleleri veya kelimeleri aynen tercüme etmeye çalıştığını belirtir. Harfiyen tercüme ettiği için bazı ibarelerin biraz zor anlaşılır hale geldiğini ifade eden İsmail Hakkı, bu yüzden okuyucunun romanı dikkatlice okumadan hükmünü vermemesini ister.

Sonuç olarak 1870’li yıllardan sonra mealen ve harfiyen çeviri yöntemlerinin mütercimler tarafından daha çok tercih edildiği görülür. Roman tercümelerinin ilk defa yapılmaya başlandığı Tanzimat devrinden bugüne yazarlar ve araştırmacılar hangi yöntemin kabul edilebilir olduğuna dair farklı görüşler öne sürmüşlerdir.

İsmail Habib Sevük, iyi bir tercüme yapmanın temel koşulunun metnin aslına “sadakət”, yani çeviride “doğruluk” olduğunu düşünür.⁴¹⁷ Bundan dolayı mealen çevirinin öncüsü olarak gördüğü Ahmed Mithat’a göre harfiyen tercüme yönteminin savunucusu Şemseddin Sami’yi daha başarılı bulur. Bugün kazanan tarafın tartışmaya yer vermeyecek şekilde Şemseddin Sami olduğunu vurgular. Fakat Şemseddin Sami’nin “doğrulukta” gösterdiği başarıyı “güzellik” kazandırmada sağlayamadığını da düşünür. Bu yüzden İ. H. Sevük’e göre “doğruluk” tercümenin temel koşuludur, lakin yeterli koşulu değildir. Araştırmacı, edebi kıymeti olan bir eserin aynı değeri koruyarak tercüme edilmesi gerektiğine vurgu yapar.

Mustafa Nihat Özön, çevirinin yalnız bir yabancı bir dil bilmek ve onunla eserler aktarmak işi olmadığını belirterek, aksi halde çevirinin herhangi bir büro çalışmasından farksız olacağını düşünür.⁴¹⁸ İyi çevirinin ancak metin yazarının zevk ve anlayışına kendini vermiş mütercimler tarafından yapılabileceğine işaret eder. Bu kabiliyeti gösterebilen arasında Ahmed Vefik Paşa, Siracettin ve Nasuhi Esad gibi isimleri zikreder.

Hilmi Ziya Ülken ise Tanzimat devri tercümelerini değerlendirirken çevirileri oldukça zayıf ve eksik bulur. Bu zayıflık ve eksikliklerin sebeplerini sıralarken mütercimlerin yaptığı hatalardan birinin de “tercümeyle yalnız bir nakil” işi olarak görmelerine bağlar:⁴¹⁹

⁴¹⁷ İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, s. 608.

⁴¹⁸ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, s. 141.

⁴¹⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, s. 259.

Tercümenin yalnız bir nakil işi olmayıp, adeta yeni bir eser vermek olduğunu ekseriya unutulduğu için cümleler aynen çevrilmekte ve Türkçe üsluba sokulmamaktadır. Kanaatimce bu dil aykırılığı, okuyucuyu tercüme eserlerden soğutmaya sebep olduğu için, teferruata ait tercüme ihmallerinden çok zararlıdır.

Akşit Göktürk'e göre metin tercümesinin hedefi "dilsel işlevi" açısından orijinal metne benzer kıymette bir metin ortaya koyabilmektir.⁴²⁰ Buradaki benzerlikle kastedilen şeyin sadece dilsel açıdan veya muhteva yönünden bir aynılık, bir "özdeşlik" olmadığını belirtir. Zira bir sanatsal metnin aynı "iletişimsel konumunun" farklı dillerde meydana gelmesi düşünülemez. Çünkü tercüme işi sıradan bilgi aktarımı değildir. Her toplum; kendi kültürel, tarihi ve geleneksel değerleriyle bir metni algılar. Akşit Göktürk'e göre mütercimın görevi farklı bir devirde, farklı bir coğrafyada ve farklı bir kültürde hem orijinal metnin müellifiyle okurunun hem de kendisiyle okurunun yerini anlayabilmek ve bu iki unsur arasında bir "köprü" vazifesi görmektir. Bundan dolayı Akşit Göktürk, dilbilimsel temelli katı bir tercüme kuramının "yazın metinleri için işlemez" bir yöntem olduğunu düşünür.

Görüldüğü üzere bu iki çeviri yöntemi arasında asıl metnin zevk ve estetiğini yansıtması adına daha kabul gören yöntemin mealen çeviri yöntemi olduğu söylenebilir. Belki de bunun en önemli ispatlarından birisi de okuyucunun mealen çevirilere olan rağbetidir. Ahmed Mithat'ın çevirilerinde diğer yazarlardan bir adım öne çıkabilmesinin nedenleri arasında çeviride benimsediği bu yöntem gösterilebilir.

2.4. TAHVİLEN (DÖNÜŞTÜREREK ÇEVİRİ)

Bu çeviri yöntemiyle farklı edebi metinler birbirine dönüştürülür. Tiyatro metni romana ya da bir makalenin romana uyarlanması gibi türler arasında geçiş yapılabildiği görülmektedir.

Tahvilen tercüme yönteminin ilk örneklerinden biri Recaizade Mahmut Ekrem'in çevirdiği *Atala* romanıdır.⁴²¹ Müellifin roman olarak kaleme aldığı eseri, mütercim, bir tiyatro eserine çevirir. Recaizade Mahmut Ekrem, neden böyle bir yol izlediğini mukaddimesinden hemen sonra yer verdiği "İfade-i Mahsusa" başlığında açıklar. Romandaki bazı açıklamaları ve bir kısım cümlelerin yerlerini değiştirmiştir. Recaizade Mahmut Ekrem, bunun nedenini müellifin eseriyle kendi tercümesi arasındaki bakış açılarının farklı olması şeklinde açıklar.

⁴²⁰ Akşit Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, ss. 47-48.

⁴²¹ Chateaubriand, (Müt. Recaizade Mahmut Ekrem), "Mukaddime-i Mütercim", *Atala*, s. 7.

R. M. Ekrem'in ifadelerinden anlaşılacağı üzere mütercim, bazı noktalarda Chateaubriand'la ayrılığa düşmüştür. Nihayet Aslan, bu ayrılıkları irdelediği makalesinde, bize romanla ilgili şu bilgileri aktarır:⁴²²

Bu küçük romanda, aşkı ile dinî inancı arasında bir seçim yapmak durumunda olan Kuzey Amerika yerlilerinden bir genç kızın, yani Atala'nın hikâyesi anlatılmaktadır. Romanın erkek kahramanı Chactas, düşman kabile reisinin kızı olan Atala'ya âşık olur. Yerli bir anne ile Hristiyan bir İspanyol babadan dünyaya gelen Atala gizli bir Hristiyandır. Annesi, Atala'nın bakireliğini Hz. Meryem'e adamıştır, Chactas'la evlenmeleri bu yüzden imkânsızdır. Roman böylece üç tema üzerinde gelişir: Din, aşk ve egzotizm. (...) Atala çevirisinde doğal olarak erek kültürün öncelendiği görülür. Kuşkusuz Ekrem, bu çeviriyi yaparken kuramsal bir yaklaşımdan hareket etmez; onun tavrını öncelikle kültürel kaygılar olmak üzere dünyayı algılayış biçimi belirler. Bu kaygıların başında din gelir. İlk çevirilerin yapıldığı bu dönemde İslam dini, gayrimüslimler dışındaki Osmanlı toplumunu oluşturan halklar arasında en önemli bağı teşkil eder. Dolayısıyla, İslam kültürünün çeviriyi biçimlendirmede önemli bir etken olması doğaldır. Diğer yandan, özelde Müslümanlığın, genelde Doğu kültürünün doğayı, nesneler dünyasını farklı bir epistemolojik ve ontolojik düzeyde algılayarak olmasının Batı'dan yapılan çevirilerin dilini ve niteliğini belirlediği de dikkat çeken bir husustur.

Daha önce mütercimlerin tercüme romanlarda yaşadığı kültürel ve dinsel kaygıları gidermek için özetleme yöntemini seçtiğine değinmiştik. Recaizade Mahmut Ekrem de benzer kaygıları yaşamakla beraber özetleme yöntemi yerine tür değişikliğine gitmeyi tercih eder. Kuşkusuz bunda yazarın yenilikçi kimliğinin tesiri de vardır. Tanpınar, Recaizade Mahmut Ekrem'in yaptığı bu yeniliği “modern bir tecrübe” olarak nitelendirir.⁴²³ Araştırmacı, Türk edebiyatında ilk defa denenen bu yöntemle ilgili şu ifadeleri kullanır: “Chateaubriand'ın *Atala*'sını evvela Türkçeye nakletmek suretiyle saf bir aşk, ümitsiz bir ihtiras ve bir tabiat görüşü örneğini Türkçeye getirdi. Sonra onu bizzat tiyatroya çevirmek suretiyle konuşturmaya çalıştı. Böylece o da yeni bir şairanenin bir nevi repertuvarını hazırlamış oldu.”.

Tercümede tür değişikliğine giden bir başka mütercimimiz Ahmed Mithat Efendi'dir. Bir tiyatro oyununu *Amiral Bing* adıyla romana dönüştüren yazar, eserin muhtevasını Amerika, İngiltere ve Fransa'nın dâhil olduğu bir muharebeden aldığını belirtir.⁴²⁴ Vakasının pek güzel sunulmasını, eserin muhtevasını tarihten almasına bağlayan Ahmed Mithat Efendi, bu noktadan hareketle neden tür değişikliğine gittiğini şöyle ifade eder:

⁴²² Nihayet Arslan, “Recaizade Mahmut Ekrem'in *Atala* Çevirisini Biçimlendiren Kültürel ve Estetik Kaygılar”, *Bilig*, 2017, Sayı: 81, ss. 139-163.

⁴²³ Ahmed Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 486.

⁴²⁴ (İmzasız), (Müt. Ahmed Mithat Efendi), “Mukaddime”, *Amiral Bing*, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1298, s. 2.

Eseri aslından çıkarmamak için yine bir tiyatro dramı olmak üzere tercüme eylemek lüzumu varid-i hatır olmuştu. Lakin o dramın temaşasından lüzumu vecihle lezzet almak için tarihin bu fasıllarını güzelce bilmek lazım gelip bu ise herkese müyesser olmadığundan izahat-ı lüzumeye yol bulmak üzere roman suretine tahvil etmeye müreccah gördüm.

Ahmed Mithat Efendi'nin tiyatro eserini romana dönüştürme nedenini okuyucusunun metnin alındığı ülkenin tarihi hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı şeklinde açıkladığı görülür. Ancak mütercim, bu tercümeden bir süre sonra yayımladığı *Nedamet Mi? Heyhat!*'ın mukaddimesinde *Amiral Bing*'i neden romana dönüştürdüğünü farklı bir durumla izah eder.⁴²⁵ Eserin bir tiyatro dramı olarak yazıldığını belirten Ahmed Mithat Efendi, böylesi bir eserin usta tiyatrocular tarafından oynatılması gerektiğini düşünür. Ayrıca olayın geçtiği yerlerin tiyatro sahnesinde sunulmasının önemini vurgular. Hal böyleyken eseri sahneleyecek bir tiyatronun bulunmaması ve bunları sahneleyecek oyuncuların yoksunluğu ortadayken eserin sadece okunmak için tercüme edilmesinde güzel bir sonucun ortaya çıkacağına inanmaz. Ahmed Mithat Efendi, okunmak için yazılmış bir tiyatro eserini “temaşaya giden körün yalnız söylenen sözleri işitmesine” benzetir.

Ahmed Mithat Efendi, söz konusu dönemde oyunları sahneleyecek hünerli oyuncuların eksikliğinden dem vurur. Yazar, böylesi kıymetli vakaları konu edinen tiyatroların okuyucu ile buluşması için roman türünün iyi bir araç olacağı kanaatindedir. Her iki tiyatro oyununu da “tahvil” ettiğini ifade eden mütercim, tahvil ederken de “iş çığırından” çıkarmadığını belirtir. Daha önce *Bilgiç Kız* adlı çevirisinde değindiğimiz gibi Ahmed Mithat Efendi, eserlerin muhtevası kadar onlara verilen adlandırmalarda da hassas davranmaktadır. *Amiral Bing*'in isminde yaptığı bir nebze “tadilden” sonra Emile Augier'in *Serseri* adlı eserinin adını tümünden değiştirerek *Nedamet Mi? Heyhat!* yapar. Yazar, bu değişikliğin sebebini “böylesi bir eser-i latif için *Serseri* isminin kullanılmasını pek latif” olmamasıyla açıklar. A. Mithat'a göre herkes malını değerinden yüksek kalitede adlandırmalarla vasıflandırmak ister. Zira “yoğurt satan kaymak satıyorum” der. Müellifin ise kaymak sattığı halde verdiği adlandırma nedeniyle ayran satıyor intibayı yarattığını düşünür. Böylelikle kendi adlandırmasını daha uygun bulur.

A. Mithat Efendi, zikrettiğimiz tercümeler dışında bir de Alman bestekâr Flotow'a ait olan *Alexandre Stradella* adlı operayı “iktibas” ederek romana

⁴²⁵ Emile Augier, (Müt. Ahmed Mithat Efendi), “Mukaddime Makamında Bir Hasbihal”, *Nedamet mi? Heyhat!*, ss. 9-10.

çevirmiştir.⁴²⁶ Bu çeviride de dikkatleri çeken husus eserin konusunun tarihi bir vakaya dayanmasıdır. Ahmed Mithad Efendi'nin tür değişikliğine gittiği üç çevirisi de tarihi olayları konu edinir. Böylesi bir tavrı benimsemesinde kendi beyanlarından da anlaşılabilceği gibi sahne ve oyuncu yetersizliğinin yanı sıra, toplumun maddi-manevi kültürel değerlerine sahip çıkan bir mütercim, okuyucusuna Avrupa tarihini aşılacak öğeleri sunmak istememesinin de rolü olabilir. Işın Bengi Öner, Ahmed Mithat Efendi'nin kullandığı yöntemlerin, çevirilerde yaptığı değişikliklerin tesadüfi ve bilinçsiz seçimlerin sonuçları olmadığını, aksine yazarın her davranışının bir sebebi olduğunu ve bu sebepleri çevirilerinde yaptığı açıklamalarla desteklediğini düşünür.⁴²⁷ Araştırmacı, mütercimin her defasında benimsediği çeviri tutumunu kararlılıkla uyguladığını ifade eder.

Tanzimat döneminde piyeslerin yanı sıra makalelerin de romana düştürüldüğü görülmektedir. Mustafa Reşid'in *Hayal-i Şebab* adlı çevirisini Jules Sandeau'nun bir makalesini esas alarak yazdığını romanın mukaddimesinden öğrenmekteyiz: “Fransa meşahir-i üdebasından Jules Sandeau'nun enfes âsârından olan makaleyi esas-ı ittihaz ederek (fakat aslından pek çok ayrılmayarak) şu risaleyi yazdım”.⁴²⁸

Hayrettin Nedim adlı mütercimimizin de Mustafa Reşid gibi bir makaleyi romana dönüştürdüğü görülür. Ş. Gilbert Martin'in edebi bir risalede yayımlanan makalesini *İmzasız Bir Mektup* adıyla tercüme eder.⁴²⁹ Makaleyi okuduğunda beğendiğini ve “aslınu muhafaza ederek” birkaç sayfaya “sıkıştırdı”ğını ifade eder. Bir tercüme olmasına rağmen tercüme edilmiş pek az sözün bulunduğuna işaret eden Hayrettin Nedim, bunların da tercüme değil “iktibas-ı mütercimane” olarak adlandırılabilceğini düşünür. “İktibas-ı mütercimane” yönteminin ise bir tecrübe işi olduğuna vurgu yapar. Kendisinin de bu yolda birkaç eser tercüme etmek arzusunda olduğunu ifade eder.

Hayrettin Nedim'in yukarıda belirttiği gibi muhteva yönünden asıl metine sadık kalınsa da bir edebi türü başka bir türe dönüştürmek, telif eser yazmakla eşdeğer zorluğa sahiptir. Bundan dolayı mütercimler, dönüştürerek çevirmeyi kendileri için önemli bir deneyim olarak kabul ederler. Bu deneyim kuşkusuz mütercimlere yeni bir

⁴²⁶ Friedrich von Flotow, (Müt. Ahmed Mithat Efendi), “İfade”, *Alexandre Stradella*, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1307, s. 2.

⁴²⁷ Işın Bengi Öner, *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?*, s. 71.

⁴²⁸ Jules Sandeau, (Müt. Mustafa Reşid), “İfade-i Mahsusa”, *Hayal-i Şebab*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1305, s. 1.

⁴²⁹ Ş. Gilbert Martin, (Müt. Hayrettin Nedim), “İki Söz”, *İmzasız Bir Mektup*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1308, s. 2.

yaratım zevki ve çevirileri kendi eserleri gibi kabul etmelerine sebebiyet vermektedir. Bu düşüncüyü destekleyen en önemli delillerden biri, mütercimlerin çevirilerinin kapaklarında müelliflerin adını vermemeleridir. Bu başlık altında değerlendirdiğimiz çeviriler arasında Ahmed Mithat Efendi'nin *Nedamet mi? Heyhat!* tercümesi dışında hiçbir romanın kapağında müellif adına rastlanmaz. Mütercimlerin müellif adına kitap kapaklarında neden yer vermediklerine dair bilgiyi dönemin ilk çevirilerinden olan *Sergüzeşt-i Adelin* romanının mukaddimesinde Keçecizade Abdullah Macid Paşa'dan öğreniriz:⁴³⁰

Ma'mafih asıl dibaceye bed' eylemezden mukaddem bazı mülâhazat-ı mahsusa serd ü ityânını münasip gördüm. Şöyle ki mütâlaât-ı mesrude meyanında zımnem müellif-i ünvan-ı fâhirini takınıp mütercim derekesine âdem-i tenezzülüm hâşâ hikâye-i mukaddimenin müellifesi bulunan Madam Ann Radcliffe nam u şanını ketm ü sirkat maksadına mebni olmayıp evvela intihâb-ı eserde muhtâr olan bir mütercimin mesuliyette müellifi ile mana müsâvî olmasından saniyen işbu tercüme aynıyla tercüme olmayıp hayâl-i şekte vebal-i acz-i eseri olarak bazı ilavât ve tezyinatı hâvî olduğu cihetle mütercimin dahi zAhmed telifinde bir nebze hissesi bulunmasından ileri gelme bir şeydir. Yoksa müşârûn-ileyhâya ve eğer hayatta değiller ise familyalarına bir teşekkür-namesi yazsam veyahut bir Şark hediyesi mi takdim etsem diye ibraz-ı me'sair-i şükraniyete çare düşünür iken namlarını meskût-ı 'anha bırakmak denâetini irtikâb etmeyeceğim bi-irtiyâbdır.

Görüldüğü gibi Keçecizade Macit Paşa, tür değişikliği gibi yeniden yaratıma eşdeğer bir eser yazmasa da romanın aslına yaptığı ilavelerle ve düzenlemeler nedeniyle kendisinin müellifle aynı sorumluluğu aldığını düşünür. Bu noktadan hareketle tahvilen çeviri yöntemini kullanan mütercimlerin bu çevirileri kendi eserleri gibi sahiplenmeleri anlaşılacak bir durumdur.

⁴³⁰ Madam Ann Radcliffe, (Müt. Keçecizade Macit Paşa), "Mukaddime", *Sergüzeşt-i Adelin*, ss. 3-4.

SONUÇ

Bu çalışmada 1860-1896 yılları arasında yayımlanan romanları tercüme eden mütercimlerin çeviri faaliyetindeki rollerini incelemeyi hedefledik. 137 mukaddimeyi kaleme alan 83 mütercimin, Pierre Bourdieu'nün habitus kuramına göre kültürel, sembolik ve ekonomik sermayelerini biyografiler ve mukaddimeler aracılığıyla inceledik. Böylelikle mütercimlerin çeviri sürecindeki karar ve tutumlarının Tanzimat devri tercüme faaliyetlerini ne derece etkilediğini ortaya koymaya çalıştık.

Bilindiği üzere mütercimlerin de her birey gibi kendi fikir dünyası, beğenisi ve ahlaki kaygılarının oluşturduğu bir değerler sistemi vardır. Toplumsal ve bireysel habituslarının sonucu oluşan bu değerler sistemi, çoğu zaman tercüme metnin tercihinde en önemli kıstas haline gelir. Tanzimat devri yazarlarının çeviri politikalarını oluştururken ya da tercih yaparken nasıl bir tutum sergilediklerine bakıldığında bilinen anlamıyla devlet destekli bir ideolojik yaklaşımı benimsemedikleri görülür. Mütercimlerin roman tercümelerine yazdıkları mukaddimeler incelendiğinde bu konuyla ilgi iki başlığın öne çıktığı görülür. Bunların ilki Tanzimat devri yazarlarının telif- tercüme eserlerin yazımında ve seçiminde kendilerine ölçüt olarak aldıkları, eserlerin toplumun âdetlerine ve ahlaki değerlerine uygun bir halde okuyucuya sunulması kaygısıdır. İlk tercüme romanımız olan *Tercüme-i Telemak*'tan itibaren bu kaygıyı, birçok mukaddimede mütercimlerin dile getirdiklerini görürüz. Romanların sıradan bir hikâye kitabı olmadığı, bunların hikmetlerle dolu birer ahlak kitabı olarak tanıtılması aslında anlaşılır bir durumdur. Zira eski tahkiye geleneğimiz ile yetişen yazarlarımız, Batı edebiyatından aldığımız bu türü nesir geleneklerimize oturtmaya çalışmışlardır. Bunu yaparken de toplumun hassasiyetlerini göz ardı etmemişlerdir. 1862-1883 yılları arasında yayımlanan tercüme romanların mukaddimelerinde, romanın işlevi ve tanımının ahlaki değerler çerçevesinde izah edildiği görülür. Bu tarihten sonra yayımlananlarda ise okuyucunun tercüme romanlardan ahlaki bir ders çıkarması, bunun da kuru kuruya bir ahlak dersi değil, eğitirken eğlendirmesi gerektiği düşüncesi hâkim olur. Söz konusu düşünceye sahip olan birçok mütercimin fenni romanları tercüme etmeye yöneldikleri görülür. İçerik olarak âdâb, âdet ve ahlaki değerlerimize ters düşecek olguların yer almadığı fenni romanlar, macera romanlarına göre daha çok tercih edilmiştir.

Mütercimlerin değerler sistemini oluşturan bir diğer başlık ise “zevk ve beğeni dünyaları”dır. Çeviri sosyolojisine göre tercüme faaliyetinin karar vericileri arasında

en zayıf halka mütercimdir. Metin seçimi yaparken yayınevi, editör veya okuyucusunun beklentisine göre tercih yapabilir. Fakat kendi zevk ve beğeni dünyasını da göz ardı etmez. Tanzimat devri mütercimlerinin, metin tercihinde kendi beğenilerini ne kadar öncelediklerine bakıldığında bunun az sayıda olduğu görülür. Zira pragmatik bir yaklaşımla hareket eden Tanzimat yazarları, öncelikle okuyucu yararına olabilecek metinleri tercüme etmeyi seçmişlerdir.

Mütercimlerin metin seçimine etki eden bir başka unsur; yetişmesinde, eğitiminde ve meslek hayatında fikirlerine başvurduğu kişilerin yer aldığı yakın çevreleridir. Tezimizin kapsamında yer alan mütercimlerin; hocalarının, iş arkadaşlarının, yakın akrabalarının ve özellikle de Batı edebiyatına hâkim, çoğunlukla Avrupa'da eğitim görmüş dostlarının tavsiyeleriyle seçim yaptıkları görülür.

Tercüme faaliyetlerinin en önemli öznesi olan mütercimin maddi ve manevi var olma şartları ile ailesinin ve sosyal sınıfının yaşam koşulları onun davranışlarını, algılamasını ve fikir dünyasını belirler. Bunlar onun birincil habitusudur. İkincil habitus ise mütercimin uzmanlık eğitimi ve mesleğidir. Tanzimat devri mütercimlerinden mütercimliği bir meslek olarak yapan ve geçimini bu yolla sağlayan yok gibidir. Genellikle devlet kurumlarının çeşitli kademelerinde görev alan mütercimlerin, meslek hayatları boyunca farklı görevlerde bulundukları görülür. 1860-1896 yılları arasında tercüme romanlara mukaddime yazan 83 ve bunlardan biyografisi hakkında bilgi sahibi olabildiğimiz 44 mütercimimiz vardır. 15 yazar ve gazeteci, 9 asker, 8 memur, 6 öğretmen, 3 devlet adamı ve birer vakanüvist, dilbilimci ve deniz avcılığı yapan mütercimlerimiz mevcuttur. İlk tercümelerin devletin üst kademesinde görev yapan kişilerce yapıldığı tespit edilmiştir. Tercih ettikleri metinlerin içerikleri ve kullandıkları dil ve hedef kitleleri, uzmanlık alanları, eğitimleri ve mesleklerinin izlerini taşır. Daha sonraki dönemlerde çeviri faaliyetlerini büyük ölçüde gazeteler ve burada çalışan yazarlar devam ettirir. Özellikle gazete ve matbaa sahibi olan mütercimler, ekonomik gelirlerinin önemli bir kısmını gazetelerin satışından elde ederler. Bu da metin tercihlerinde okuyucunun rağbetinin öncelenmesine neden olur. Cüzler halinde yayımlanan uzun soluklu romanların maliyetlerinin yüksek olması sürdürebilirliği zorlaştırır. Birçok mütercimin yaşanan bu güçlüklerle mukaddimelerinde yer verdikleri gözlemlenir. Mukaddimelerinde okuyucularına seslenen mütercimler, kitabın yarım kalmaması için cüzlerin özenle takip edilmesi gerektiğini vurgular. Tabii her gazetecinin veya yazarın benzer bir tavırla tercüme faaliyetine dâhil olmadığını da söylememiz gerekir. Ahmet İhsan ve Selanikli Tevfik

gibi yazarların devletin yüksek makamlarında iyi bir ücretle çalışma imkânı varken idealleri uğruna gazeteciliğe ve matbaacılığa başladığı görülür. İyi bir yazar ve mütercim olma yolunda birçok zorlukla mücadele eden yazarlar, kendi çizgileri ve gazetecilik anlayışlarıyla tercüme faaliyetine dâhil olup metin tercihi yapmışlardır. Gazete ve tercüme söz konusu olunca özellikle Ahmet Mithat Efendi'nin bu alanda bir ekol yarattığı söylenebilir. Birçok mütercimin çeviri hayatına atılmasında ve tecrübe sahibi olmasında Ahmet Mithat Efendi ve gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*'in büyük payı olduğu görülür. Dönemin çeviri piyasasında söz sahibi olan Ahmet Mithat Efendi, yaşanan problemlerde de arabuluculuk görevi üstlenir. Gazeteci ve yazarlar kadar tercüme faaliyetine dâhil olan bir diğer meslek grubu da askerlerdir. Daha önce belirttiğimiz üzere Avrupa'ya askeri alanda eğitim için gönderilen öğrencilerin özellikle Fransız diline ve edebiyatına ilgi gösterdikleri bilinmektedir. Askeri öğrenciler içerisinde de özellikle bahriye subaylarının tercüme işine daha fazla katkı sağladığı görülür. Bu subayların tercih ettiği metinler de meslekleriyle alakalı konuları içermektedir. Öğretmenlik vazifesiyle ön plana çıkan mütercimlerin ise genellikle öğrencilere yönelik eğitici, yenilikçi tercüme yapmaya çalıştıkları görülür. Tarihçi ya da dilbilimci kimlikleriyle tanınan mütercimlerin, mesleki uzmanlıkları, tercümelerindeki yöntem ve dil kullanımlarına da etki eder. Bunlar dışında çeşitli memurluklarda görev alanların hatta balıkçılık yapan kişilerin de tercüme faaliyetine dâhil olduğu görülür. Yabancı dil bilen ve roman okumayı seven bu kişiler, çeviri işini boş vakitlerini geçirmek adına yapar. Böylelikle ilk dönemlerde üst düzey devlet adamlarının başlattığı roman tercüme etme işinin daha sonraları halkın geniş kesimlerine yayılarak, farklı meslek gruplarınca da devam ettirildiği görülür.

Çeviri sürecinin hâkim güçlerinden biri de okuyucu kitleleridir. Mütercimler, metin tercihindense dil ve yöntem seçimine kadar hedef kitlelerinin beklentilerine uygun tercümeler yapmayı arzular. Tanzimat devri okuyucu profiline bakıldığında çok geniş bir kitlenin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bundan dolayı mütercimlerin amacı genel halk kitlelerine okuma alışkanlığı kazandırmaktır. Mütercimler, okuyucuyu eğitmeyi, eğitirken de eğlendirmeyi isterler. İlk dönem okuyucu kitlesi saray ve çevresindeki aydın zümre ile sınırlı iken tercümelerin çoğalmas ve okuma alışkanlıklarının kazandırılmasıyla beraber tüccardan konak sakinlerine memur dairelerinden kahvehanelerdeki kişilere kadar geniş halk kitlesinde bir okuma kültürünün yerleştiği gözlemlenir. Genellikle macera, polisiye, aşk romanları ve fenni romanlara rağbet gösteren okuyucu kitlelerinin istekleri doğrultusunda mütercimlerin

metin tercihi yaptığı görülür. Yalnızca kendi okuru değil, kaynak kültürdeki okuyucu rağbeti de metinlerin seçiminde etkili olur. Bunlar dışında az sayıda da olsa bazı mütercimlerin kadınları ve öğrencileri kendilerine hedef kitle olarak seçtikleri ve onlara uygun tercümeler yaptıkları gözlemlenir.

Pierre Bourdieu'nün habitus kuramının bir ayağını da mütercimlerin kültürel sermayeleri oluşturur. Yaşamları boyunca aileleri, sosyal çevreleri, eğitimleri ve uzmanlık alanlarıyla edindikleri kültürel sermayeleri; mütercimlerin dil, üslup ve yöntem kullanımlarında belirleyici bir rol üstlenir. Tanzimat devri mütercimlerinin, tercüme romanlarda kullanacakları dil ve yöntemi belirlerken kaynak ülkenin kültür ve diline hâkimiyetlerini, ayrıca kendi nesir gelenekleri ile kültürel koşulları göz önünde bulundurarak tercih yaptıkları söylenebilir. İlk tercüme romanın yayımlandığı 1862'den 1880'li yıllara kadar eski nesir geleneğimizin devamı niteliğinde bir dil ile özetleme yönteminin kullanıldığı görülür. Bunun nedeni ise roman türünün edebiyatımıza yeni dâhil olması ve mütercimlerin bu yeni nesir dili konusunda acemi olmalarından ileri gelir.

1880'li yıllardan sonra artan tercümelerle birlikte mütercimlerin tercüme konusunda daha deneyim kazandıkları gözlemlenir. Bununla beraber kullanılan dilin daha sadeleştiği ve metinlerde kullanılan çeviri yöntemlerinin de farklılaştığı görülür. Mütercimler, metinleri mealen ya da harfiyen çevirmeyi tercih ederler. Hangi yöntemin tercüme etmede daha başarılı olduğu konusu devrin mütercimleri arasında yeni bir tartışmayı başlatır. Günümüz araştırmacılarına kadar uzanan bu tartışmalarda uzlaşılan noktalardan biri harfiyen çeviri yönteminin metni edebi zevkten uzaklaştırdığıdır. Mukaddimelerdeki ifadelerden mütercimlerin de harfiyen tercüme yöntemini kullandıklarında aslındaki güzelliğe zarar verdiklerini düşündüğünü görürüz. Birçok mütercim, bunu Osmanlı lisanın yetersizliğine bağlarken, bazıları ise yeni başladığı tercüme faaliyetinde tecrübesiz oluşunu sebep olarak gösterir.

Mealen çeviri yöntemini tercih edenlere baktığımızda ise mukaddimelerde mütercimlerin öncelikle kendi toplumunun hassasiyetlerini gözeterek metinleri olduğu gibi tercüme etmediklerini dile getirdiklerini görürüz. Metne çok fazla müdahale etmeden cümlelerden anladıklarını aktardıkları yanında, ana vakanın sadece fikrini kullanarak tercümesini yaptığını belirtenler de mevcuttur. Faydacı bir tutumu benimseyen Tanzimat devri mütercimleri, roman tercümelerini genel bir okuyucu kitlesine uygun hale getirmek için her türlü ekleme ya da çıkarmayı yapmışlardır. Buradaki ekleme veya çıkarmaların oranı, mütercimin hedef kitlesinin okuma

alışkanlığı ve kültürel düzeyi ile alakalıdır. Mütercim okuyucusunun düzeyini kendinden daha aşağı gördüğü durumlarda, metne daha çok müdahale ederek sık sık açıklama yapma gereği duyar. Mütercimler metne bazen o kadar çok müdahale ederler ki eser tercümeden çok yeni bir yaratıma dönüşür ve mütercimler bu durumu mukaddimelerinde özellikle belirtirler. Söz konusu düşünce nedeniyle bazı tercümelerde müellif adlarına dahi yer verilmediği görülür. Aslında bu düşünciyi destekleyen bir diğer unsur fenni roman tercümeleridir. Toplumun ahlaki ve kültürel değerlerine uygun olmayan unsurları bünyelerinde bulundurmayan bu eserler, çoğunlukla mealen tercüme edilmiştir.

Bu yöntemler dışında mütercimlerin farklı metinleri birbirine dönüştürerek de metin tercüme ettiği görülür. Tahvilen yani dönüştürerek çeviri olarak adlandırdığımız yöntemin kullanımı hayli güçtür, bundan dolayı söz konusu yöntemi tercih eden mütercim sayısı oldukça azdır. Tahvilen çeviri ile romanlar tiyatroya, tiyatrolar romana tercüme edilmiştir. Ayrıca opera ve makaleler de romana dönüştürülmüştür. Mütercimlerin neden bu yöntemi tercih ettiklerine baktığımızda, mealen çeviri yönteminde olduğu gibi Batı kültürünün maddi- manevi unsurlarının birebir aktarımının önüne geçmek amacıyla yapıldığını görürüz. Tahvilen yöntemiyle tercüme yapmayı telif eser yazmakla eşdeğer gören mütercimler böyle bir yöntemi kullanarak tecrübe kazandıklarını düşünürler. Dönüştürerek tercüme edilen ilk eserimiz olan Recaizade Mahmut Ekrem'in *Atala* tercümesi büyük ölçüde Hristiyan dini ile ilgi unsurları konu edinir. Tahvilen yöntemini tercümelerinde en fazla kullanan mütercimimiz Ahmed Mithat Efendi'dir. Bu çevirilerinin tamamının konularını tarihten alması da ilgi çekicidir. İçerik itibarıyla bütünüyle tarih veya din odaklı eserlerin tercümesinde tahvilen çeviri yöntemini kullanmanın daha cazip geldiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

I. Tanzimat Devri Tercüme Romanları

(İmzasız), (Müt. Ahmed Medhi), “Birkaç Söz”, *Safvet yahud Genç Çiftçi*, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1308.

(İmzasız), (Müt. Ahmed Mithat Efendi), “Mukaddime”, *Amiral Bing*, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1298.

(İmzasız), (Müt. Ahmed Mithat), “İfade”, *Şeytankaya Tılsımı*, Tercüman-ı Hakika Montépin, Xavier de, (Müt. Mehmet Şakir), “İfade-i Mütercim”, *Güzel Anjel*, Artin Asarduryan Matbaası, İstanbul, 1308.

(İmzasız), (Müt. Bağdatlı Kamil), “Mukaddime”, *Dafni ile Kloe'nin Hikâye-i Taaşuklarıdır*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1290.

(İmzasız), (Müt. Halil Kemal Vahdeti), “Zavallı Alber!”, *Zavallı Alber*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1312.

(İmzasız), (Müt. İbnüş-Şakir Hüsnü), “İfade-i Meram”, *Şatoda Bir Facia yahud Sefaleti Müteâkib Saâdet*, İstapan Matbaası, İstanbul, 1308.

(İmzasız), (Müt. İsmail Hakkı), “Bir İfade”, *İki Hakikat*, İstanbul, 1311.

(İmzasız), (Müt. Leskovikli Hayreddin), “Mukaddime”, *Rafael ve Fornarin*, A. M. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1303.

(İmzasız), (Müt. Leskovikli Hayreddin), “Mukaddime”, *Suzan*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1304.

(İmzasız), (Müt. Mehmet Rüşdü), “İfade-i Mahsusa”, *Amerika Feyezânı*, Kaspar Matbaası, İstanbul, 1307.

(İmzasız), (Müt. Muzeffer Gıyaseddin), “Üstâd-ı Muhterem Merhum Muallim Naci Efendi'nin Evvelce Tahrîrine Bezl-i i İnayet Buyurdukları Takriz-i Belîğ-i Müşvikânedir: Nûr-ı Ayanım Muzaffer Beyefendi”, *Bahr-i Muhitte Bir Ada*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1311.

(İmzasız), (Müt. Sâdık el-Müeyyed Paşa), “Mukaddime”, *Küçük Henri*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307.

(İmzasız), (Müt. Selanikli Fazlı Necib “İki Söz”, *Nişanlı Bir Kızın Jurnalı*, Mihran Matbaası, 1303.

Alizear, Piyer, (Müt. Halil Edib), “İfade-i Mahsusa”, *Ressam Roland yahud Hain Zevce*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1306.

Augier, Emile, (Müt. Ahmed Mithat Efendi), “Mukaddime Makamında Bir Hasbîhâl”, *Nedamet mi? Heyhat!*, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1302.

Belonar, (Müt. Muhyiddin-Hüsameddin), “Mütercimin İfadesi”, *Esrar-ı Hindu yahud Paris Kimyagerleri*, İstepan Matbaası, İstanbul, 1307.

Belot, Adolphe, (Müt. Ahmed Rasim), “Birkaç Söz”, *İki Kadın*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1306.

Belot, Adolphe, (Müt. Alik Andon), “İfade”, *Cinayet Çiçeği*, İstepan Matbaası, İstanbul, 1306.

Bulober, Jules, (Müt. Mehmed Fuad), “Mukaddime”, *Mağdure yahud İbret-bahş İki Misal*, Bahriye Matbaası, İstanbul, 1307.

Chabrillat-William, H., (Müt. Mahmut Sadık), “Asır Kütüphanesi Romanları”, *Mösyö Lökök’un Kızı*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306.

Chamisso, Albert de, (Müt. S. Vehbi), “Akvâm-ı Muhtelifeye Mensup Edebiyat-ı Hayaliye Numuneleri”, *Peter Şamil’in Sergüzeşt-i Garibi Yahut Gölgesini Satan Adam*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1308.

Chateaubriand, (Müt. A. Tahir), “Mukaddime”, *İbn-i Sirâc-ı Âhir*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1298.

Chateaubriand, (Müt. Mehmet Celal), “Mukaddime”, *René*, Matbaa-i Safa ve Enver, İstanbul, 1310.

Chateaubriand, (Müt. Recaizade Mahmut Ekrem), “Mukaddime-i Mütercim”, *Atala*, Terrakî Matbaası, İstanbul, 1288.

Chevalier, Emile-Henri, (H. Said), “Mütercimin İfade-i Mahsusası”, *Kanada Vak’ası*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1301.

Claretie, Jules, (Müt. Mehmet Halim), “İfade”, *Bir Canbaz*, İstapan Matbaası, 1311.

Claretie, Jules, (Müt. Mehmet Halim), “Mukaddime”, *Mezleka-i Hayat*, (Müt. Mehmet Halim), Şirket-i Sahafiye Matbaası, İstanbul, 1311.

Coppée, François, (Müt. Ali Muzaffer), “Mukaddime-i Mütercim”, *Hayal-i Sevda*, Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1312.

Coppée, François, (Müt. Edibzade Asaf Şerefeddin), “İfade-i Meram”, *Nesis veyahut Bir Muhtazırın Dem-i Âhiri*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1308.

Defoe, Daniel, (Müt. Ahmed Lütfü Efendi), “Dibâce-i Hikâye-i Robenson- Li-Muharririhî”, *Tercüme-i Hikâye-i Robenson*, Tabhâne-i Amire, İstanbul, 1298.

Defoe, Daniel, (Müt. Şemseddin Sami), “İfade-i Mütercim”, *Robenson*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1302.

Delcourt, Pierre, (Müt. A. Nihad), “Kariin-i Kiram Hazerâtına İhtar”, *Müstantık'ın Esrarı*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1301.

Du Boisgobey, Fortuné, (Müt. Diran Kelekyan), “Halep Vali-i ve’işânı Devletli Arif Paşa Hazretlerine”, *Şeytanın Arabası*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306.

Dumas Fils), Alexandre, (Müt. Halil Edib), “Ashab-ı Mütaalaya”, *Güvercin Mükâfatı*, İstanbul, 1305.

Dumas (Fils), Alexandre, (Müt. Ahmed İhsan), “İfade”, *Hermin*, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1308.

Dumas (Fils), Alexandre, (Müt. Artin Kantarciyan), “Mukaddime”, *Hayâlât*, İstapan Matbaası, 1311.

Dumas (Fils), Alexandre, (Müt. Halil Edib), “İfade-i Mütercim”, *Sezarın*, Civelekyan Matbaası, İstanbul, 1302.

Dumas (Pere), (Müt. Ali Nihad), “Mukaddime”, Alexandre, *Amori yahud Helak Eden ile Helak Etmeyen Muhabbet*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1303.

Dumas (Pere), (Müt. Süleyman Nafiz), Alexandre, “Mukaddime”, *Sevdanın Meyûsiyeti yahud İnkişâf-ı Esrar*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1308.

Dumas (Pere), Alexandre, (Müt. Teodor Kasab), “İhtar”, *Monte Kristo Kontu*, Ahmed Mithat Matbaası, İstanbul, 1288.

Dumas, Alexandre (Fils), (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Mütercim”, *Bir Kadının Hikâyesi*, Tercüman-ı Hakikat, 1298.

Dumas, Alexandre (Fils), (Müt. Halil Edib), “Mukaddime”, *Bir Mektup Paketi*, Feraizcizade Matbaası, Bursa, 1300.

Dumas, Alexandre, (Müt. D. Karakin), “Mukaddime”, *Tesadüf*, İstapan Matbaası, İstanbul, 1311.

Dumas, Alexandre, “İhtar”, *Fransuva Pikod*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1302.

Dumas, Alexsandre, (Müt. Ahmed Ata), “Birkaç Söz”, *Kadınlar Muharebesi*, Matbaa-i Esad, İstanbul, 1298.

Duplessis, Paul, (Müt. Mehmet Reşit-Mehmet Bahaeddin), “Mukaddime”, *Bukaniye*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1301.

Ehrler, Josep, (Müt. Nüzhet), “Kasbar Kütüphanesi Romanları”, *Firari*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307.

Enol E.- Judici L, (Müt. Ahmed İhsan), “Birkaç Söz”, *Bir Serseri*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1303.

Fénélon, (Müt. Ahmed Vefik Paşa), “Mukaddime”, *Telemak Tercümesi*, Hüdavendigar Matbaası, 1297.

Fénélon, (Müt. Reşad), “Mukaddime”, *Hikâye-i Aristonous*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306.

Fénélon, (Müt. Yusuf Kamil Paşa), “Mukaddime”, *Tercüme-i Telemak*, Tabhane-i Amire, 1283.

Feuillet, Octave, (Müt. Ahmed İhsan), *Bir Kadının Ruznamesi*, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şûrekası, İstanbul, 1308.

Feuillet, Octave, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Mütercim”, *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1298.

Feuillet, Octave, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Mütercim”, *Sanatkâr Namusu*, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1308.

Feuillet, Octave, (Müt. İsmail Hakkı), “Ebuzziya Tevfik Beyefendi’ye”, *Talihsiz*, (Müt. İsmail Hakkı), Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1312.

Flammarion, Camille, (Müt. Mehmet Rüşdü), “İfade-i Mahsusa”, *Balonla Seyahat*, Kasbar Matbaası, 1307.

Flotow, Friedrich von, (Müt. Ahmed Mithat Efendi), “İfade”, *Alexandre Stradella*, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1307.

Fourés, Eli, (Müt. Mustafa Refik), *Lord Bayron’un İlk Muaşakası*, Artin Asardunyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1309.

Gaboriau, Emile, (Müt. Mahmud Sadık), “Bir İki Söz”, *Mösyö Lökök*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1306.

Gastyne, Jules de, (Müt. Süleyman Nafiz), “Mukaddime”, *Ahz-ı Sâr yahud Poliste Maharet*, İstapan Matbaası, İstanbul, 1307.

Gautier, Judith, (Müt. Tarnublu A. Haşim), “Mukaddime”, *Şiddet-i Sevda*, Kosova Matbaası, İstanbul, 1310.

Hugo, Victor- Comte, Marie, (Müt. Azize Hanım), *Garip Nine*, Basiret Matbaası, İstanbul, 1292.

Hugo, Victor, (Müt. Ali Nihad), “İfade-i Mütercim”, *Bir Mahkûmun Son Günü*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1303.

Hugo, Victor, (Müt. Selanikli Tefik), “İfade-i Mütercim”, *Klod Gö yani Obur Klod*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1303.

Hugo, Victor, (Müt. Şemseddin Sami), “Bir İki Söz”, *Sefiller*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1297.

Hugo, Victor, *Derebeyleri*, (Müt. A. M.), İstanbul, 1296, 32 s.

Jaccoliot, Louis, (Müt. Halit Ziya), “Mukaddime”, *Esrar-ı Serendip*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1306.

King, Katerina, “Mukaddime”, *Alayın Kraliçesi*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul, 1290.

Kock, Paul de (Müt. Ahmed İhsan), “İfade”, *Tuhaf Bir Hane*, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şûrekası, İstanbul, 1307.

Kock, Paul de, (Müt. Ahmed Mithat- Ebüzziya Tevfik), “Kariine”, *Üç Yüzlü Bir Karı*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1294.

Kock, Paul de, (Müt. Ahmed Mithat), “Mütercimın İfadesi”, *Kamere Âşık*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1303.

Kock, Paul de, (Müt. Ali Nihad), “İfade-i Meram”, *Dostum Pıfar*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1303.

Lamartine, (Müt. İsmail Hakkı), “Uşşâkîzade Halid Ziya Bey’e Mütercimın İfadesi”, *Rafael*, Berberyar Matbaası, İstanbul, 1311.

Lamartine, Alphonse de, (Müt. Yusuf Neyyir), “Mukaddime”, *Graziella*, Kırk Ambar Matbaası, İstanbul, 1296.

Lamartine, (Müt. Halil Edib), “Mütercimın İfade-i Mahsûsası”, *Jöneviyev- Bir Hizmet Kızın Sergüzeşti*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1303.

Lapointo, Arman, (Müt. Ahmed İhsan), “İfade”, *Karnaval Cinayeti*, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şûrekası, İstanbul, İstanbul, 1308.

Le Sage, (Müt. İstapan), “Mukaddime-i Mütercim”, *Sergüzeşt-i Gil Blas*, Matbaa-ı Amire, 1299.

Léonard, (Müt. Şemseddin Sami), “İfade-i Meram”, *Taaşşuk-ı Tereze ve Cozeb*, Hadika Matbaası, İstanbul, 1290.

Liard, Henri, (Müt. Süleyman Nutku), “İfade-i Mahsusa”, *Mühendis Refiki*, Matbaa-yı Ebuzziya, İstanbul, 1303.

Longos, (Müt. Bağdatlı Kamil), “Mukaddime”, *Dafni ile Kloe’nin Hikâye-i Taaşşuklarıdır*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1290.

M.A., (Müt. Mustafa Refik), *Aşk ve Para*, Artin Asardunyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1308.

Madamé J. Colombe, (Müt. Selanikli Abdi Tevfik), “İki Sözceğiz”, *Jurnalimden Birkaç Yaprak*, Kaspar Matbaası, İstanbul, 1308.

Malot, Hector, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Muharir”, *Bilgiç Kız*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1305.

Malot, Hector, (Müt. Ahmed Reşat), “Mukaddime”, *Zengin İzdivaç*, Ahter Matbaası, İstanbul, 1308.

Malot, Hector, (Müt. Ziyad Zeynel), “Mukaddime”, *Zeytinlik*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1308.

Marsil, (Müt. M. Memduh), “Mukaddime”, *Macera-yı Aşk yahud Nella*, Ahter Matbaası, İstanbul, 1308, s. 4.

Martin, Ş. Gilbert, (Müt. Hayrettin Nedim), “İki Söz”, *İmzasız Bir Mektup-Kitab-ı Hayattan Birkaç Yaprak*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1308.

Mary, Jules, (Müt. Selanikli Tevfik), “İfade-i Mütercim”, *Menfur Roje*, Servet Matbaası, İstanbul, 1305.

Maryt, (Müt. Beykozlu Necib), “Bir İki Söz”, *Kaptan Kabl*, Matbaaü'l-İtidal, İstanbul, 1303.

Merouvel, Charles, (Müt. Ahmed Mithat), *Gabriyelin Günahı*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1299.

Montépin, Xavier de (Müt. Mehmet Hilmi), “Mukaddime”, *Paris Batakhaneleri*, Matbaa-i İzzet Esad, İstanbul, 1297.

Montépin, Xavier de, (Müt. Ahmed Subhi), “Bir İki Söz”, *Esrar-ı Saray-ı Krali*, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1303.

Montépin, Xavier de, (Müt. Halil Edib), “İfademiz”, *13 Numaralı Araba*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1307.

Montépin, Xavier de, (Müt. K. S.), *Çingene Kızı*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1307.

Montépin, Xavier de, (Müt. Mehmet Tevfik), “İfade-i Mahsûsa”, *Tunçtan Kızlar*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1309.

Montépin, Xavier de, (Müt. Selanikli Tevfik), “İfade-i Mütercim”, *Paris Faciaları*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1306.

Montépin, Xavier de, (Müt. Süleyman Nafiz), “İfade-i Meram, *Asniyer Faciası yahut Bir Canavar Kadının Encamı*, İstepan Matbaası, İstanbul, 1307.

Montépin, Xavier de, (Müt. Süleyman Nafiz), *Asniyer Faciası yahud Bir Canavar Kadının Encamı*, İstepan Matbaas, İstanbul, 1307,

Montépin, Xaviere de, “Nevş ü Nemâ İfade-i Mütercim), *Fakirler Tabibi*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1309.

Mösyö Mester, (Müt. Yakub Vasfi), “İfade-i Mahsusa”, *Kafkas Üserası*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1298.

Ohnet, Georges, (Müt. Bogos), “Mukaddime”, *Son Aşk*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1305.

Ohnet, Georges, (Müt. Fatma Aliye), “Dibâce”, *Meram*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307.

Ohnet, Georges, (Müt. Muzaffer Gıyaseddin), “Romanın Muhtevasına Dair Bir İki Söz”, *Sûziş yahud Bir Ressamın Levha-i Hayatı*, Artin Asardunyan Şirket-i Muretibiyeye Matbaası, İstanbul, 1309.

Ohnet, Georges, (Müt. Selanikli Tevfik), “İfade-i Mütercim”, *Serj Panin*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1303.

Ohnet, Georges, (Müt. Uşaklızade Mehmed Halid), “Bir İki Söz”, *Demirhane Müdürü*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1300.

Pellico, Silvio, (Müt. Rezaizade Mahmut Ekrem), “Mukaddime”, *Meprizon*, Matbaa-i Tasvir-i Efkâr, İstanbul, 1291.

Pouillet, Alexis, (Müt. Ali Kemal), “Bir İki Söz”, *Bir Mahkûmun İzdivacı yahud Istakat Köprüsü Cinayeti*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1306.

Pradele, Georges, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade-i Mütercim”, *Lü’lü-i Asfer*, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1302.

Prévost, Abbé, (Müt. Mahmut Şevket), “İfade”, *Manon Lesko*, Mekteb-i Sanayii Matbaası, İstanbul, 1297.

Radcliff, Ann, (Müt. Ahmed Mithat), “İfade”, *Udolf Hisarı*, (Haz. İnci Enginün), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.

Radliff, Ann, (Müt. Ârif Ahmed Paşa), “Mukaddime”, *Sergüzeşt-i Adelin*, (?), 1290.

Richebourg, Emile Richebourg, (Müt. Süleyman Süreyya), “İfade-i Merâm”, *Çiftçi Kız yahud Nail-i Emel*, Saadet Matbaası, İstanbul, 1308.

Richebourg, Emile, (Müt. Hüseyin Rahmi), “İfade-i Mütercim”, *Batinyol’lu İhtiyar*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1307.

Ruzny, J. H., (Müt. M. Kemal), “Mukaddime”, *Bir Hindlinin Zekâvet-i Harikulâdesi*, Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1312.

Saint Pierre de, Bernardin, (Müt. Emin Sıddık), “İhtar”, *Poul et Virginie*, (?), İstanbul, 1287.

Sandeau, Jules, (Müt. Leskovikli Hayreddin), “Eser-i Mütercem Hakkında Bir İki Söz”, *Gençlik yahud Son Falcı Karı*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1304.

Sandeau, Jules, (Müt. Mustafa Reşit), “İfade-i Mahsusa”, *Hayal-i Şebab*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1305.

Schmidt, S., (Müt. D. Karakin), “İki Söz”, *Gül Fidanı*, İstapan Matbaası, 1312.

Ségallas, Mmn Anais, (Müt. Selanikli Fazlı Necib), “İki Söz!”, *Validayi Arayınız*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1303.

Su, Eugene, (Müt. Halil Edib), “İfade-i Meram”, *Paris Esrarı*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1306.

Sue, Eugene, (Müt. Ahmed Arifi), “Mukaddime: Muhavere”, *Tenbeller Muâşakası*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1300.

Sue, Eugene, (Müt. Halil Edib), “Bir İki Söz”, *Mis Mari yahud Mürebbiye*, Mahmut Bey Matbaası, 1306.

Sue, Eugene, (Müt. M. Tevfik), *Serseri Yahudi*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1301.

Sue, Eugene (Müt. Mihalaki), *Şikemperveri-Oburluk*, Matbaa-ı Ebüzziya, İstanbul, 1299.

Sue, Eugene, (Müt. Selanikli Fazıl Necib), “İki Söz”, *Familya Çocukları*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1304.

Swift, Jonathan, (Müt. Mahmud Nedim Paşa), “Mütalaa-yı Mütercim”, *Güliver Nam Müellifin Seyahatnamesi*, Camlı Han Matbaası, İstanbul, 1289.

Takxil, Léo, (Müt (Ahmed Rasim), “Mukaddime-i Mütalaat”, *Borjialar*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1304.

Tarbé, Edmond, (Müt. Selanikli Tefik), “İfade-i Mütercim”, *Katil Bernar*, Matbaa-ı Ebuzziya, İstanbul, 1304.

Terrail, Porson du, (Müt. H. Süleyman Tefik), “Mukaddime”, *Meç Arkadaşları*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1308.

Terrail, Ponson du, (Müt. Şevket), “İfade”, *Bir Aktörün Mirası*, Âlem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1308.

Verne, Jules, (Müt. Ahmed İhsan), “Bir İki Söz”, *Gizli Ada- Balon Kazazedeleri*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1306.

Verne, Jules, (Müt. Ahmed İhsan), “İfade”, *Çin’de Seyahat-Seyahat-i Harikulade*, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1308.

Verne, Jules, (Müt. Ahmed İhsan), “İfade”, *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1307.

Verne, Jules, (Müt. Ahmed İhsan), “İfade”, *Yer Altında Seyahat – Siyah Hindistan*, Âlem Matbaası – Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1308.

Verne, Jules, (Müt. Ahmed İhsan), “Mukaddime”, *İki Sene Mektep Tatili-Seyahat-i Harikulade*, Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1308.

Verne, Jules, (Müt. Ahmed İhsan-Mazhar), “Bir İki Söz”, *Kaptan Hatras’ın Seyahati – Kutbu Şimaliye Seyahat*, Âlem Matbaası- Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1308.

Verne, Jules, (Müt. Mazhar), “İfade”, *Arzdan Kamere Seyahat- Seyahat-i Harikulade*, Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul, 1309.

Verne, Jules, (Müt. Mustafa Reşit), “İfade-i Mütercim”, *Hayal İçinde Hakikat yahud Bin Sene Sonra Amerika ’da Bir Gazetecinin Derece-i Meşguliyet*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1309.

Verne, Jules, (Müt. Ohannes Gukasyan), “Mukaddime”, *Kaptan Hatras 'ın Sergüzeşti*, Hüdavendigâr Vilâyet Matbaası, İstanbul, 1294.

Verne, Jules, (Müt. Selanikli Tefvîk), “İfade-i Müterci”, *Üç Rus ve İngiliz'in Seyahati-Cenûbî Afrika'da*, Mahmud Bey Matbaası, 1307.

Wilbrandt, Adolphe, (Müt. Nüzhet), “Adolphe Wilbrandt ve Arzu-yı Hayat”, *Arzu-yı Hayat*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307.

Zola, Emile, (Müt. Mehmet Rüşdü), “İfade-i Mahsusa”, *Feyezân*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307.

Zola, Emile, (Müt. Muallim Naci), “İfade-i Mahsusa”, *Terez Raken*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1307.

II. Yararlanılan Kaynaklar

(İmzasız), “Gulliverin Gezileri Ve Özeti Jonathan Swift”, *Edebiyat ve Sanat Akademisi*, <https://edebiyatvesanatakademisi.com/cocuk-edebiyati/gulliver-in-gezileri-ve-ozeti-jonathan-swift/4600>. (Erişim Tarihi: 10.03.2020)

(İmzasız), “Keçecizade Abdullah Macit Paşa”, *Biyografya*, <https://www.biyografya.com/biyografi/14140> (Erişim Tarihi: 18.05.2020).

(İmzasız), “Selanikli Fazlı Necib”, *Türk Edebiyatçıları*, Yayın Tarihi: 17.12.2017, <http://www.turkedebiyatcilar.net/fazli-Necib> (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

(İmzasız), “Süleyman Nutku”, Hakkında bkz., https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCleyman_Nutku (Erişim Tarihi: 18.05.2020).

Akbayar, Nuri, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çeviri”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, cilt: 2, 1985, ss. 447-449.

Aktepe, Münir. “Ahmed Lütfi Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 2, 1989, ss. 97-98.

Akün, Ömer Faruk, “Ahmed Vefik Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 2, 1989, ss. 149-157.

Akün, Ömer Faruk, “Fâik Reşad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 12, İstanbul, 1995, s. 109.

Akyıldız, Ali, “Mahmut Nedim Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2003, cilt: 27, ss. 374-376.

Akyıldız, Ali, “Tercüme Odası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 40, İstanbul, 2011, s. 504.

Anamur, Hasan, *Başlangıcından Bugüne Fransızcadan Türkçeye Yapılmış Çeviriler İle Fransız Düşünürlerle, Yazarlar, Sanatçılar Üzerine Türkçe Yayınları İçeren Bir Kaynakça Denemesi*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2016.

Andı, M. Fatih, “Türk Edebiyatında Jules Verne Tercümeleri: I”, *Edebiyat Araştırmaları I*, Kitapevi, İstanbul, 2000.

Argunşah, Hülya, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadın Yazarlar Ve Kadınla İlgili Konular”, Erişim Tarihi: 22.10.2020, <https://www.humed.org.tr/eskisite/TR/Genel/Prof.Dr.HulyaArgunsah169d.pdf?DIL=1&BELGEANAH=329&DOSYASIM=Prof.Dr.HulyaArgunsah.pdf>

Argunşah, Hülya. “Fatma Aliye”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 11.11.2011, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fatma-aliye>, (Erişim Tarihi: 17.09.2020).

Arı, Sevinç, *Çeviri Sosyolojisi*, Aylak Adam Yayınları, İstanbul, 2014.

Aristoteles, *Poetika*, (Çev. İsmail Tunalı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.

Arslan, Nihayet, “Recaizade Mahmut Ekrem’in Atala Çevirisini Biçimlendiren Kültürel ve Estetik Kaygılar”, *Bilig*, 2017, sayı: 81, ss. 139-163.

Balcı, Sezai, “Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 2006.

Bay Gülveren, Özlem, “XIX. Yüzyıl Paul ve Vırgıne Çevirileri Üzerine Bir Karşılaştırma”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, cilt: 43, 2018, ss. 127-158.

Bay, Özlem, *Fransız Edebiyatından Yapılan ilk Çeviriler Üzerine Analitik Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.

Beyoğlu, Süleyman, “Yusuf Kamil Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 24, 2001, ss. 283-284.

Bostan, İdris, “Sâdık el-Müeyyed Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 35, 2008, ss. 399-400.

Bozkurt, Eshabil-Karadağ, Ayşe Banu, “Mukaddimleri Tanıklığında Bir Gazeteci, Romancı, Oyun Yazarı, Dergici, Sözlükbilimci, Dilbilimci, Ansiklopedist, Şârih ve Çevirmen: Şemseddin Sâmî”, *İstanbul Üniversitesi Dilbilim Dergisi*, cilt: 1, 2013, ss. 27-53.

Bozkurt, Şerif Eshabil, *1908-1928 Yılları Arasında Batı Dillerinden Osmanlı Türkçesine Çevrilen Romanlarda Mukaddime Geleneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Bulut, Alev, *İdeolojide Çeviri-İdeolojik Çeviri*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2018.

Can, Muhammet Zahit, *İdeolojik Çeviri: Tanzimat ve Cumhuriyet Dönemi Örneğinde*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2015.

Ceyhan, Nesime, “Romanla Tanışan Neslin Tercüme Tekniği ve Tenkidine Dair Tartışmaları”, *Türkbilig*, sayı: 14, 2007, s. 41, Erişim Tarihi: 28.10.2020 <https://docplayer.biz.tr/969035>

Çağın, Sabahattin, “Muallim Naci”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 28.09.2019, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muallim-naci> (Erişim Tarihi: 18.05.2020).

Çankaya, Mücellidoğlu Ali, “Mustafa Refik”, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: Mülkiye Şeref Kitabı*, Mars Matbaası, Ankara, cilt: III, 1968, s. 250-253.

Çetindaş, Dilek, “Mahmut Sadık”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 07.03.2019, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mahmut-sadik> (Erişim Tarihi: 27.05.2020).

Demirkol, Neslihan, *1850-1900 Yılları Arasında Edebiyat Yayıncılığı Alanının Yeniden Biçimlenmesi Ve Edebiyat Çevirileri Piyasasının Doğuşu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2015.

Durgun, H. Harika, “Ahmed Mithat’ın Edebiyat ve Fikir Dünyasında Genç Yazarları ve Yeğeni Mustafa Refik’i Himayesi”, *Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, cilt: 13, 2007, sayı: 1, ss. 65- 82.

Durgun, H. Hatice, *Ahmed Mithat Efendi ve Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.

Durmuş, İsmail, “Mukaddime”, *TDV Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 31, 2006, ss. 115-117.

Ebüzziya, Ziyad, *Şinasi*, (Yay. Haz. Hüseyin Çelik), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Elmas, Nazım, *Romanın Kapıları - Tanzimat Romanında Mukaddimeler ve Hatimeler*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2011.

Emil, Birol, “Mizancı Murad Bey’in Edebiyat ve Tenkide Dair Görüşleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1971, ss. 119-143.

Enginün, İnci, “Tanzimat Sonrası Çeviriler”, *Mukayeseli Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.

Enginün, İnci, *Türkçede Shakespeare Çevirileri ve Etkisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.

Ertaylan, İsmail Hikmet, “Hüseyin Rahmi”, *Türk Edebiyatı Tarihi I-IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, ss. 561-564.

Gökçek, Fazıl, *Küllerinden Doğan Anka: Ahmed Mithat Efendi Üzerine Yazılar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

Güler, Gamze- Kara, Vural, “Çeviri Sosyolojisi Odağında Çevirmen Çalışmaları”, *Route Educational and Social Science Journal*, cilt: 6(11), 2019, ss. 804- 814.

Gürçağlar, Şehnaz Tahir, *Çevirinin ABC’si*, Say Yayınları, İstanbul, 2019.

H. H. Durgun- F. Gökçek, *Ahmed Mithat Efendi: Edebiyat Yazıları I*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015,

Haşım, “Yeni Türk Edebiyatı Tarihi II”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul, cilt: 4, 2006, sayı: 8.

Huyugüzel, Ömer Faruk, *Edebiyatımızın Zirvesindekiler: Halit Ziya Uşaklıgil Akçağ* Yayınları, Ankara, 2010.

Huyugüzel, Ömer Faruk. *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019.

İhsan, Ahmed, *Matbuat Hatıralarım*, (Haz. Alpay Kabacalı), İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Cem’iyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 7, İstanbul, 1993, s. 333-334.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, “Edib Bey”, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, cilt: 1, 1969, ss. 271-272.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, “Hilmi İstapan”, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, cilt: 1, 1969, ss. 671-672).

Javed, Nadeem. *Selanikli Teyfik’in (1860-1910) Hindistan Seyahatnamesi, (Metin-İnceleme-İndeks)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Kabukcik, Sevinç, “Çeviri Sosyolojisi ve Çeviri Alanında Sosyolojik Yaklaşımların Çeviribilimde Paradigma Değişimine Etkisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, sayı: 37, 2013, s. 10.

Kaplan, Mehmet, *Tevfik Fikret: Devir- Şahsiyet- Eser*, Dergâh Yayınları, 2013.

Karabulut, Ferhat, “Metin Aktarımlarının Türk Dünyasının Bütünleşmesindeki Rolü: Çeviri Eleştirisi Temelinde Roman Merkezli Bir Analiz”, *Prof. Dr. Talat Tekin Hatıra Kitabı*, Çantay Yayınevi, İstanbul, 2017, ss. 487-522.

Karadağ, Ayşe Banu, “Çeviri Tarihimizde ‘Mütercim’ Selanikli Teyfik”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, sayı, 8/10, 2013, ss. 355-363.

Karadağ, Ayşe Banu, “Çeviri Tarihimizde “Gözle Görülür” Bir Mütercime: Fatma Âliye Hanım”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 37, Sayı:2, 2013, ss. 1-6.

Karadağ, Ayşe Banu, “Çeviri Tarihimizde Fennî Romanlarla Bir Kültür Repertuarı Oluşturmak”, *İ. Ü. Çeviribilim Dergisi*, sayı:6, 2013, ss. 45-73.

Karadağ, Ayşe Banu, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Çeviri Roman Hâllerine Ön Söz/Son Söz Tanıklıkları. Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlıda Telif, Tercüme ve Şerh”, *Klasik Yayınları*, Gaziantep, 2013, ss. 99-125.

Karadağ, Ayşe Banu, *Çevirmenin Tanıklığında Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Çeviri Tarihini Yeniden Okumak I-II*, Diye Yayınları, İstanbul, 2014.

Kefeli, Emel, “Edebiyatın Gelişmesinde Tercümenin Rolü: Tercüme Edebiyatı”, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, Kitapevi, İstanbul, 2000.

Kefeli, Emel, *Batı Edebiyatında Akımlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

Kemal, Namık, “İntibah Mukaddimesi”, *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri: Eser Tanıtma ve Önsözler*, (Haz. İnci Enginün- Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, 2011.

Kemal, Namık, “Lisan-ı Osmâninin Edebiyatı Hakkında bazı Mülâhazalar Şâmindir”, *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri: Nesir I*, (Haz. İnci Enginün- Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, 2011.

Kerman, Zeynep, “1862-1980 Yılları Arasında Türk Edebiyatında Victor Hugo”, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.

Kerman, Zeynep, *1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçeye Yapılan Tercümeler Üzerinde Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978.

Koç, Haşim, “Yeni Türk Edebiyatı Tarihi II”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul, cilt: 4, 2006, s. 355.

Kudret, Cevdet, *Edebiyatımızda Hikâye ve Roman*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1977.

Kut, Turgut, “Teodor Kasab”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011: cilt: 40, ss. 473-475.

Mardin, *İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Nerkiz, Ummahan, “Ahmed Rasim”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 23.12.2019, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/Ahmed-rasim>, (Erişim Tarihi: 12.09.2020).

Ocak, Bekir, “Fenelon’un ‘Aristonous’ Adlı Eserinin Mülâhhas Tercemesi ve Ahmed Faik Reşad Bey”, *Mavi Atlas*, 7/2016, s. 168-180.

Okay, Orhan, “İsmail Hakkı Eldem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 11, 1995, ss. 21-22.

Okay, Orhan, “Mukaddime: Yeni Türk Edebiyatı”, *TDV Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 31, 2006, s. 117-118.

Okay, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

Okay, Orhan, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

Öner, Işın Bengi, *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Özege, M. Seyfeddin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, Fatih Yayınevi, İstanbul, cilt: 1, 1971.

Özege, M. Seyfeddin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, Fatih Yayınevi, İstanbul, cilt: 4, 1977.

Özege, M. Seyfeddin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, Fatih Yayınevi, İstanbul, cilt: 2, 1973.

Özege, M. Seyfeddin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, Fatih Yayınevi, İstanbul, cilt: 3, 1975.

Özege, M. Seyfeddin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, Fatih Yayınevi, İstanbul, cilt: 5, 1979.

Özgül, Metin Kayahan, “Yusuf Kamil Paşa’nın Tercüme-i Telemak’ı”, *Erdem*, cilt: XIV, sayı: 40, 2002, s. 216.

Özön, Mustafa Nihat. *Türkçede Roman*, İletişim Yayınları, 1985.

Paker, Saliha, “Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler: Çoğul-Dizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, (Çev. Ali Tükel), *Metis Çeviri*, 1987, ss. 31-43.
(Erişim tarihi: 20.09.2019),
https://demirciogluemal.files.wordpress.com/2017/02/paker_tanzimat4.pdf.

Sâdık el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, İstanbul, İkdâm Matbaası, 1322.

Sevük, İsmail Habib, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, Remzi Kitabevi, İstanbul, cilt: 1, 1940.

Sevük, İsmail Habib, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, Remzi Kitabevi, İstanbul, cilt: 2, 1941.

Sezyak, Hakan-Sezyak, Esra, *Yeni Türk Edebiyatında Önsözler: Bir 19. Yüzyıl Seçkisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.

Soydaş, Hakan, “Ali Kemal”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 03.06.2019, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-kemal>, (Erişim Tarihi: 16.08.2020).

Stolze, Radegundis, *Çeviri Kuramları*, (Haz. Emre Durukan), Değişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, “Roman ve Romancıya Dair Notlar”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (Haz. Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, “Tercüme Meselesi”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (Haz. Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*, Dergâh Yayınları, 2012.

Tepe, Deniz, “Selanikli Fazlı Necib”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 03.01.2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fazli-necip> (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

Tosun, Muharrem, *Çeviri Eleştirisi Kuramı*, Aylak Adam Yayınları, İstanbul, 2013.

Türkeli, Yadiğâr, *Tanzimat’tan Sonra Türkçede Roman Tercümeleri (1860-1928)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Uçman, Abdullah, “Encümen-i Dâniş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 11, İstanbul, 1995, s. 177

Uçman, Abdullah, “Recaizade Mahmud Ekrem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt, 34, 2007, ss. 503-504.

Uçman, Abdullah, “Şemseddin Sami”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 38, 2010, ss. 519-523.

Uşaklıgil, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, (Haz. Şemsettin Kutlu), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1987.

Uzun, Mustafa İsmet, “Mukaddime: Türk Edebiyatı”, *TDV Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt: 31, 2006, s. 117.

Ülger, Buket, *Yusuf Neyyir'in Tiyatroları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Ülken, Hilmi Z. *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Wellek, René-Varren, Austin, *Edebiyat Teorisi*, (Çev. Ömer Faruk Huyugüzel), Dergâh Yayınları, 2011.

Yağcı, A. S. Erkul, *Catalogue of Indigenous and Translated Novels Published between 1840 and 1940*, 2011, s. 10, (Erişim 20.09.2019), <http://kisi.deu.edu.tr>

Yağcı, Selin Erkul, (A. S. Erkul Yağcı, *Catalogue of Indigenous and Translated Novels Published between 1840 and 1940*, 2011, (Erişim 20.09.2019), <http://kisi.deu.edu.tr>

Yağcı, Selin Erkul, *Turkey's Reading (R)evolution: A Study on Books, Readers and Translation (1840-1940) [Türkiye'nin Okuma (D)evrimi: Kitaplar, Okurlar ve Çeviri Üzerine Bir Araştırma (1840-1940)]*

Yalçın Çelik, Sıdıka Dilek, *19. Yüzyıl Türk Edebiyatında Popüler Roman*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, 1998.

Yılmaz, Habibe, *Mustafa Refik'in Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek lisan Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 2019.

Ziyad, Ebüzziya, “Ahmed İhsan Tokgöz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt. 2, 1989, ss. 94-95.

